

Živan Ištvančić

**SINAGOGE
I JEVREJSKA GROBLJA
U PROŠLOSTI BELE CRKVE**

PANČEVO, 2011.

Živan Ištvanic

**SINAGOGE I JEVREJSKA GROBLJA
U PROŠLOSTI BELE CRKVE**

Jevrejska opština, Pančevo, 2011.

Živan Ištvačić
SINAGOGA I JEVREJSKA GROBLJA
U PROŠLOSTI BELE CRKVE

Izdavač:
Jevrejska opština PANČEVO
(013) 353-851

Za izdavača:
David Montijas

Saradnja:
Istorijski arhiv Bela Crkva
(013) 851-283

Lektor:
Jovan Burmudžija, prof.

Prevod na nemački:
Renata Stojanov

Korektor:
Edit Fišer

Kompjuterska obrada i prelom:
Jovan Jevtić

Recenzenti:
Mr. Milovan Mračević
Edit Fišer

Korice i idejno-likovno rešenje:
Živan Ištvačić

Tiraž:
300 primeraka
Prvo izdanje, 2011, Pančevo

Štampa
ŠTAMPARIJA TULI - VRŠAC

Knjiga je realizovana zahvaljujući finansijskoj podršci
JOINT-a (American Jewish Joint Distribution Committee)

Jevrejska opština, Pančevo, 2011.

UVODNA REČ

O jevrejskim grobljima i jevrejskim sinagogama u Beloj Crkvi u starini, u starijoj banatskoj i belocrkvanskoj historiografiji, nema mnogo informacija, pa je ova problematika ostala na margini interesovanja ranijih pisaca i istoričara.

Tek poslednjih decenija pokušalo se da se ova pitanja dodirnu, uzgredno, ali i dalje u sklopu drugih istraživanja. Prvi je o tome nešto pisao Rudolf Šteger (1982), koji je ponudio, u prvom redu, određene podatke iz arhivskih dokumenata. No, pri tom ne treba izgubiti iz vida činjenicu da su odgovori na mnoga ključna razmatranja tematike jevrejskih sinagoga dati samo parcijalno i površno. Na žalost, pokazalo se i u ovom slučaju, da je arhivsku građu koju je on koristio danas više nemoguće naći, dok su mnogi izvori ostali poznati samo njemu. Naime, u stvarnosti oni ne postoje u fondovima Istorijskog arhiva u Beloj Crkvi, odakle su i uzimani.

Neka rešenja problema ostavili su, zatim, Ozren M. Radosavljević (1983; 1989) i Živan Ištvanic (1989; 1997). U okviru sopstvenih proučavanja, Ištvanic je krajem 1986 i početkom 1987 obradio i rešio neka od spornih pitanja. Međutim, rezultati njegovog rada ležali su sve do 1989 godine u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu bez epiloga.

Nakon radova pomenutih, štampani su određeni podaci o Jevrejima u Beloj Crkvi u dva navrata, 1998 godine iz pera Pavla Šosbergera, kao i jedan čiji je autor Vojislava Radovanović (2010).

Delo, koje je pred nama, prvi je kompleksniji i svestraniji istraživački pokušaj predstavljanja bogate baštine jevrejskih grobalja i jevrejskih sinagoga u Beloj Crkvi. Pored mase novih i nepoznatih fakata, dokumenata, planova i skica, ovde se ispravljaju i pogreške pisaca proteklih generacija, koji se nisu previše bavili ni istraživanjem, a ni analiziranjem postojećih (dostupnih) podataka i građe.

Kao i kod većine mojih novijih radova, od neprocenjive i nesagledive pomoći bila mi je Edita Fišer. Veliku zahvalnost dugujem Karolini Knežević. Posebno se zahvaljujem Ljiljani Milošević, Renati Stojanov, profesoru Jovanu Burmudžiji i Službi nepokretnosti, svi iz Bele Crkve, istoričaru Milovanu Mračeviću iz Vankuvera, profesoru Pavlu Cineru i Oliveri Ciner iz Beograda, Istorijskom arhivu u Beloj Crkvi; Jevrejskoj opštini iz Pančeva. Toplo zahvaljujem Davidu Montijasju, predsedniku Jevrejske opštine u Pančevu.

U Beloj Crkvi, Januara 2011 godine,
(5771 od "stvaranja sveta")

Živan Ištvanic

SADRŽAJ

Uvodna reč	3
I Počeci, nastanak i razvoj verskog života	
Jevreja u Beloj Crkvi	5
- Jevrejska veroispovedna opština	13
II Jevrejske sinagoge u Beloj Crkvi	17
- Prvi molitveni domovi Jevreja u Beloj Crkvi	21
- Prva jevrejska sinagoga u Beloj Crkvi	21
- Druga jevrejska sinagoga u Beloj Crkvi	25
- Treća jevrejska sinagoga u Beloj Crkvi	29
- Popis šehtera-kantora u belocrkvanskim sinagogama 1773-1941	43
III Jevrejska groblja u Beloj Crkvi	47
- Prvo jevrejsko groblje u Beloj Crkvi	49
- Drugo jevrejsko groblje u Beloj Crkvi	51
1) Popis grobova, grobnih mesta i nadgrobnika (spomenika) na Jevrejskom groblju	59
2) Spisak sahranjenih Jevreja na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi prema pisanim izvorima 1840-1941	67
Poreklo podataka:	
A) Izvori (nepublikovana građa)	70
B) Literatura (publikovana građa)	70
PRILOZI	74
Geografski registar	93
Zusammenfassung	95
Pogovor	96

I

POČECI, NASTANAK I RAZVOJ VERSKOG ŽIVOTA JEVREJA U BELOJ CRKVI

Druga decenija XVIII veka u Novopalanačkom distriktu, kako u versko-političkom, tako i u ekonomsko-privrednom pogledu, neraskidivo su vezani za delovanje Austrije i bečkog Dvora (Dvorske komore), koji su umnogome odredili i budućnost današnjeg belocrkvanskog područja.

Pod austrijskim protektorom, u ovom delu Banata svet starinaca (starosedelačkog stanovništva) došao je neposredno u dodir sa prvim grupacijama rimokatolika različitih govornih i istorijskih osobnosti. Kontakt je ostvaren prvobitno s vojskom 16 novembra 1716 godine u Staroj Palanci.¹ Zatim, između 1722 i 1726 godine, organizovanim useljavanjem preko Stare i Nove Palanke prema unutrašnjosti belocrkvanske kotline i dalje.² Novim talasima državnih kolonizacija i migracionih pokreta (od 1742 do 1753 godine), došlo je do radikalnih etničkih promena i uvećanja sveukupnog stanovništva u Novopalanačkom distriktu. Drugim rečima, pored rimokatolika, (Nemci, Francuzi, Italijani, Španjolci), sada se doseljavaju još i Grci, Cincari, Jermeni i Srbi. Pri tom, izuzeti su protestanti (luterani, evangelisti i kalvinisti), kao nepouzdan narodni i verski element.³

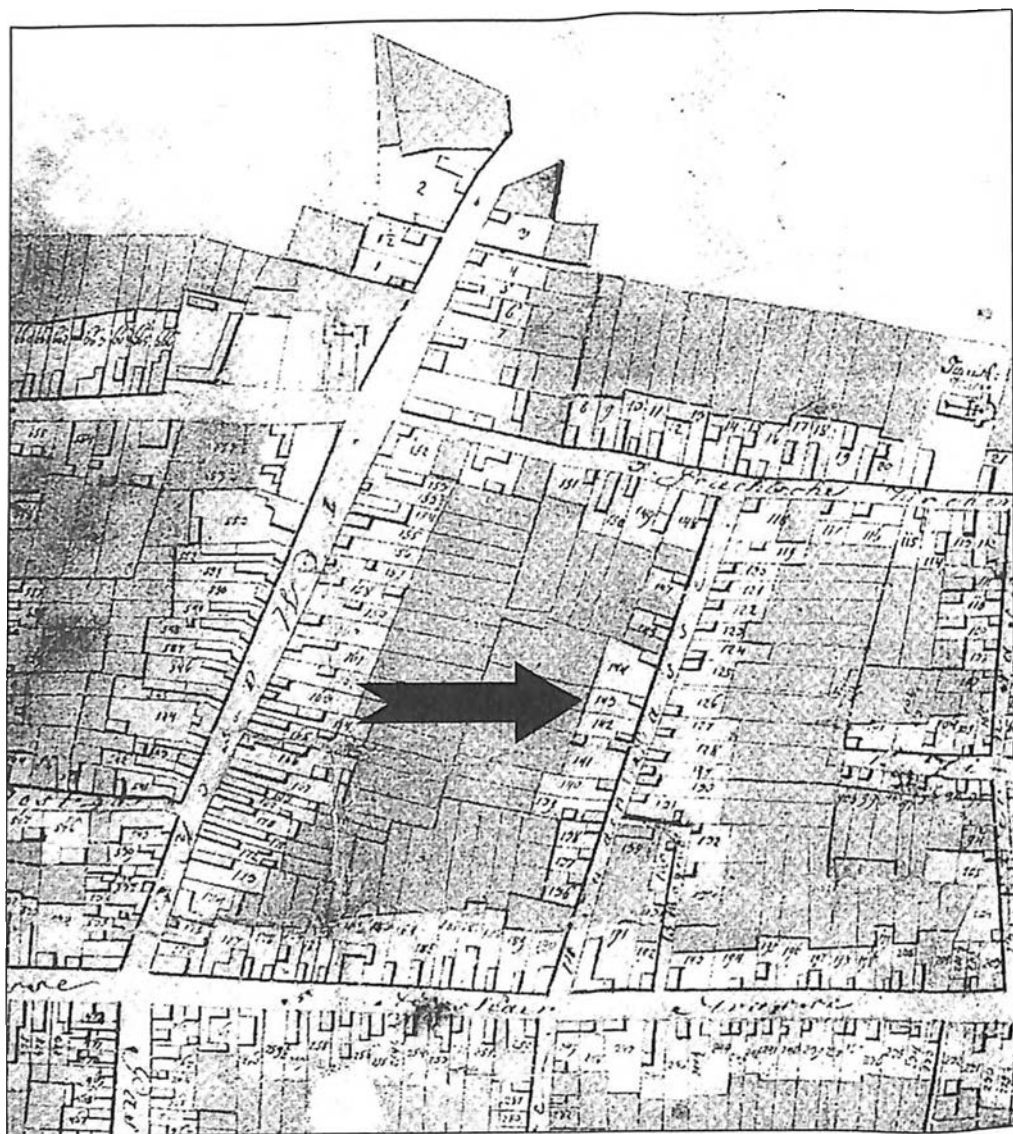
Već u početnom stadijumu razvoja austrijske uprave ovim područjem, gotovo nenametljivo i nezapaženo na javnu scenu stupaju Jevreji aškenaske⁴ i sefardske

¹ 16 novembra 1716 godine general kavalarije, grof od Mercia (1666-1734) i oberst fon Nojberg sa dva bataljona austrijske vojske iz Beograda, oslobodili su Staru Palanku na Dunavu od Turaka (Vidi priloženu kartu Stare Palanke in: Ištvančić, Leonard Bem, 2010, 76).

² Jordan, 1967, 20-50; Böhm, I, 1867, 343 i 353; Böhm, 1905, 26; Ištvančić, 2006, 7-9 i 11-12 sa priloženom bibliografijom.

³ Ibid.

⁴ Aškenazi (hebr.), doslovno Nemci, Jevreji čiji preci potiču iz severne, srednje i istočne Evrope. U našem slučaju, naziv za Jevreje koji potiču sa teritorije današnje Nemačke, Poljske, Bohemije, Galicije, Litvanije, Moravske, Rusije i Austrije. Jezik kojim se služe je jidiš-mešavina nemačkog, ruskog i hebrejskog jezika. Prostorno, jidiš govore Jevreji istočne i srednje Evrope (Tauber, 26, 132).

Detalj urbanističkog plana grada Beč iz 1820 godine
 na kojem je uočljiva i *Judengasse* (prvo publikovanje).
 Zbirka karata Istorijskog arhiva u Bejoj Crkvi.

loze.⁵ Infiltrirani su kao vojni zapovednici, poljski lekari, činovnički personal i kao organizaciono-upravni poverenici u Staroj Palanci na Dunavu,⁶ gde su stacionirani samo privremeno sa službom.

Ne postoji tačan datum za koji sa sigurnošću možemo reći da simbolično označava početak savremene istorije Jevreja i jevrejskog naroda u Beloj Crkvi, a neki nagoveštaji se možda mogu naći u sačuvanim maticama ovdašnjeg Rimokatoličkog župnog ureda.⁷ Rana faza austrijskog dominantnog rukovođenja posebno je značajna i kao posrednik i aktivan činilac u pojavi i prvih Jevreja na belocrkvanskom tlu tokom četrdesetih godina XVIII veka, u vreme guvernerstva barona Engelshofena.⁸

U pisanim spomenicima temišvarске Zemaljske administracije, prva tolerisana jevrejska porodica u Beloj Crkvi imala je status pre 13 oktobra 1750 godine.⁹ Nedugo zatim, 1753 godine, registrovana je u Beloj Crkvi jevrejska porodica **Abrahama Šlezingera (Schlössinger)** kao naseljena i nastanjena,¹⁰ a 1757 godine

⁵ Pod Sefardima treba prvenstveno podrazumevati Jevreje iz Španije i Portugalije, iz Turske, dalekog Istoka, Italije i Holandije.

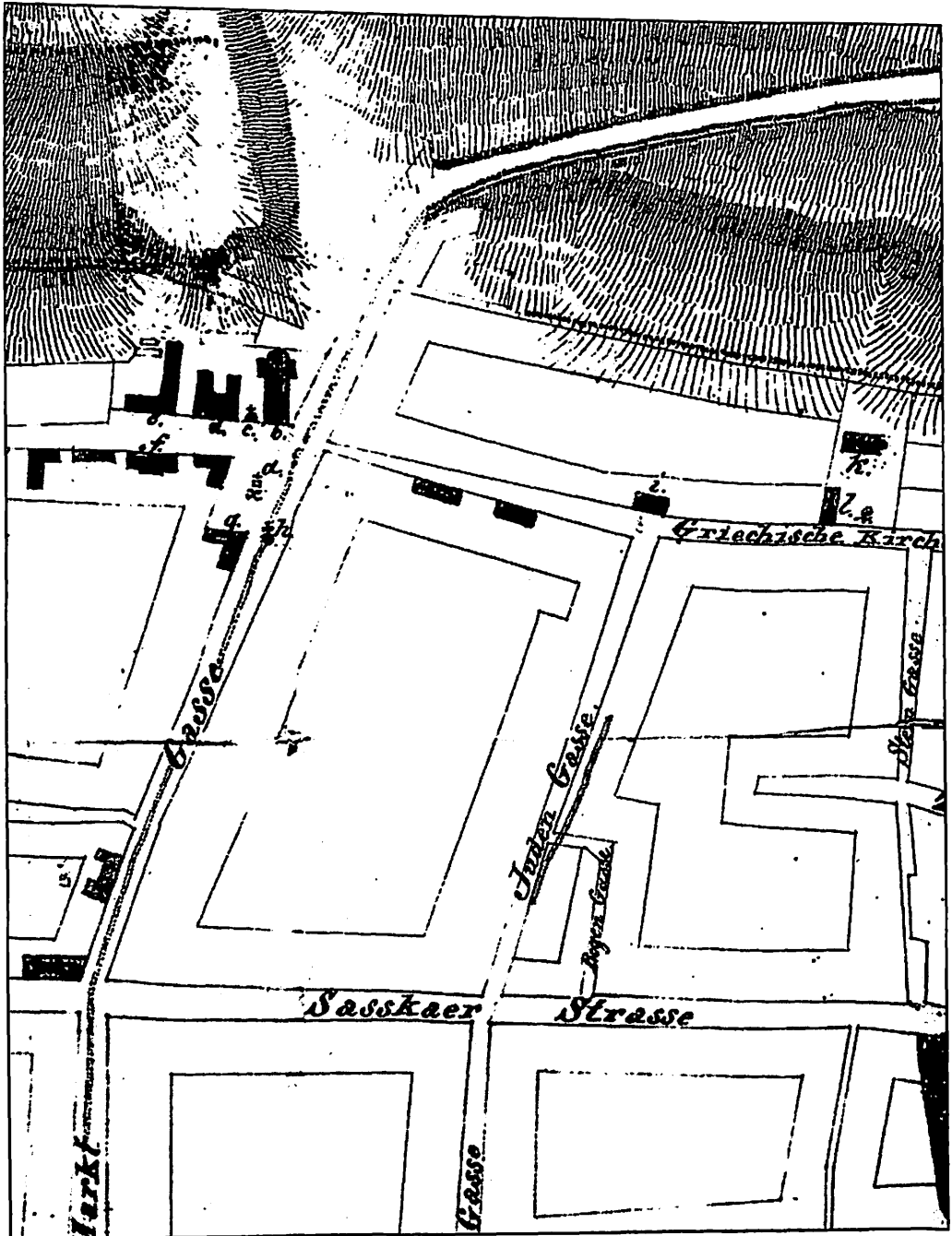
⁶ Stara Palanka (ranije Jeni Palanka; Uj-Palanka) je bila centar prvih civilizacija i najstarije naselje na čitavom belocrkvanskom području uopšte, ali i ovog dela Banata i Evrope. Po tome, i jedno od najstarijih arheoloških nalazišta iz praistorije i rimskog perioda. Preko Stare Palanke odvijalo se tranzitno kretanje većine evropskih naroda. Za vreme vladavine Turaka, Stara Palanka je bila podeljena na četiri kvarta (dva muslimanska i dva hrišćanska). Imala je tri bogomolje (dve srpske i jednu jevrejsku), jednu džamiju i razvijen trgovački, zanatski i poslovni život. U naselju su živeli Turci, Sefardi iz Turske i Orijenta, Cincari, Srbi, Jermeni, Vlasi, docnije Nemci (Ištvanić, Naseljavanje, 1997, 1-8, 14-18; Ištvanić, Leonard Bem, 2010, 19-87).

⁷ Ovo tim više jer se među kolonistima iz prvog kolonizatorskog razdoblja već uočavaju neka nemačka prezimena svojstvena i karakteristična samo za jevrejsku populaciju, među kojima je najreprezentativniji Kauffmann ili Kaufmann (1726-1727), docnije Leopold Kaufmann (1750). U matičnim knjigama rođenih, venčanih i umrlih Rimokatoličke župe u Beloj Crkvi iz prve polovine XVIII veka upisana su još i ova prezimena: Grossmann (1738), Hoffgärtner (1742), Gross (1742), Eisenhauer (1743), Nürnberger ili Nirnberger (1744), Schwartz (1744), Strauss (1745) i kasnije - Simon Holzmann (1756) i Stephan Hirsh (1765). Profesor Ladislav Weifert (1928; 1975) nije uvrstio pomenuta prezimena u red nemačkih familija, kao, uostalom, ni mnoga druga.

⁸ Franz Leopold Engelshofen (Wien, 1692 - Wien, 1761), general, guverner Banata između 1740 i 1757 godine. Potiče iz apotekarske porodice plemićkog porekla. Bio je član Dvorskog ratnog saveta u Beču. Osnovao je 1744-1750 Banatsku zemaljsku miliciju i nije bio pobornik naseljavanja samo Nemaca u Banat (Jordan, 1967, 39-41; Petri, 1992, 1486-1487).

⁹ Šteger, 1982, 24; Ištvanić, 1989, 116; Radosavljević, 1989, 7 - Prema Rudolfu Štegeru, ova jevrejska porodica bila je u Beloj Crkvi do 1752 godine, kada je nesrećnim slučajem poginuo otac porodice. Godine 1751 živelo je u Beloj Crkvi tri Jevreja (Šteger, 1982, 24 i 253) - S toga, očigledno je da se Jevreji nisu doselili u Belu Crkvu tek 1779 godine (Šosberger, sinagoge, 79; Radovanović, 2010, 778) - U publikovanim monografijama koje je napisao znameniti Leonard Bem (Böhm), Jevreji u Beloj Crkvi se slove kao: Jüden, Hebräe, Hebräer i kao Israeliten, a jevrejske porodice (Judenfamilien) da su jevrejske veroispovesti (Jüdischen religion ili Mosaischen religion). Istovetne izraze i isti simbolizam prisutan je i u maticama umrlih Vojno-graničarskog komuniteta Bela Crkva između 1794 i 1850 godine, ali i kasnije.

¹⁰ Abraham Šlezinger je sa svojom porodicom bio stanovnik Bele Crkve neprekidno od 1753 do 1769 godine : gotovo šestnaest godina (Šteger, 1982, 24).

Detalj urbanističkog plana grada Bele Crkve iz 1840 godine
sa delom u kojem je Juden Gasse (prvo publikovanje)

i porodica Karla Nagata (**Carl Nagatt**),¹¹ koji su utrli put jevrejskoj naciji u Beloj Crkvi. Od 1757 do 1773 godine, sa uobličavanjem i formiranjem Vojne granice (Banatska vojna granica), u Beloj Crkvi je bilo nastanjeno sedam jevrejskih porodica.¹² Godine 1773 odselile su se dve porodice, a na mesto ovih doseljeni su porodica Lazara Mojzesa (Moises) i Bernharda Moca (Motz).¹³ Te godine (1773) bilo je 12 Jevreja,¹⁴ a 1782 godine 15.¹⁵

Brz proces urbanizacije Bele Crkve kao garnizonskog i štapskog mesta privlačili su novo jevrejsko stanovništvo. Naročito, nakon dobijanja novih carskih privilegija 1792 godine, kada su u slobodan vojni komunitet doseljeni novi Nemci, Srbi, Rumuni (Vlasi), Grci, Cincari i jevrejske porodice aškenaskog porekla.¹⁶ Našavši ovde objektivne uslove za dalji opstanak, 1796 godine jevrejska zajednica je već imala 18 pojedinaca¹⁷ ili 11 porodica,¹⁸ kada je u gradu i jedna ulica dobila naziv **Judengasse** (Jevrejska ulica).¹⁹ Tri godine kasnije (1799), u Beloj Crkvi su popisane sledeće jevrejske familije čiji su nosioci:²⁰ **Philipp Deutsch** (stanuje u kući broj 26), **David Löwel** (27), **Jacob Hirschl** (29), **Abraham Haim** (35), **Hirschl Deutsch** (43), **Philipp Gross** (53), **Moises Schlessinger**²¹ (108 i 242), **Isak Löbel** (112), **Wolf Herschel** (113) i **Jakob Deutsch** (159). Ovi rodovi su osnivački i genealoški najstariji u istoriji Jevreja i jevrejske zajednice u Beloj Crkvi, naravno, ako se ostave po strani njeni prvi predstavnici iz oko sredine XVIII veka, koji su budućim neprekidnim tokom razvijali Jevrejstvo u XIX i prvoj polovini XX veka. Iako se carski Dvor trudio da masom novih jevrejskih propisa

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid, 24 i 253.

¹⁵ Ibid, 253.

¹⁶ **Böhm**, 1867, 5; **Böhm**, 1871, 25; **Ištvančić**, Gradonačelnici, 2010, 13-14, 16.

¹⁷ **Šteger**, 24 i 253.

¹⁸ **Böhm**, 1867, 5 - **Šteger**, međutim, navodi osam porodica (1982, 24).

¹⁹ Poput ostalih gradova, tako je i u Beloj Crkvi postojala, između 1792 i 1867 godine, Jevrejska ulica ili Judengasse. Ali, ta ulica nije bila ni "geto" a ni nikakva "jevrejska četvrt", jer su Jevreji u Beloj Crkvi živeli potpuno slobodno. Najviše su bili skoncentrisani u istočnom delu gradske teritorije, gde su mahom živeli Srbi i Vlasi. Najmanje ih je upravo stanovalo u Jevrejskoj ulici. Ulica je bila najviše poznata po tome, što je tu bila sinagoga i Jevrejska škola. Većnici gradskog Magistrata su 1867 godine tadašnju Judengasse promenili u Laudongase (po austrijskom grofu Gideonu Laudonu). Nakon 1920 nosila je naziv Obilićeva ulica, a posle 1945 ulica Save Muncana (**Böhm**, 1905, 106; **Heimatbuch**, 1980, 331; **Kauer**, 1985, 100; **Ištvančić**, 1989, 116). **Šteger** (1982) u svojim popisima ulica, ne pominje Jevrejsku ulicu.

²⁰ **Steuerbuch der Stadt Weisskirchen vom 1799** (nalazi se u Istorijskom arhivu u Beloj Crkvi).

²¹ **Moises Schlessinger** se početkom 1796 godine nalazio u Pančevu, gde je uzeo u zakup gostionicu od Franza Blischa, ali ovaj ugovor pančevačka policija nije odobrila 17 februara 1796 (Jevreji u Pančevu, 2006, Dokument No 6/1796). Iz Pančeva je iste godine (1896) došao u Belu Crkvu, gde je ostao sve do svoje smrti.

ograniči jevrejsku populaciju u Beču,²² čak ni usvojeni zakoni (u Beču) nisu imali doslednu praktičnu važnost u provincijalu (Banatski vojna granica). Pravni položaj Jevreja u Beloj Crkvi i njihov prijem u opštinsku zajednicu u samoj praksi je određivao odnos lokalnih staleža prema njima i vojna hijerarhija.²³ Od kraja 1792 do 1819 godine, doseljavanje Jevreja u Belu Crkvu je sve snažnije, gde se njihov broj sistematski uvećavao. Sasvim prirodno, bez podrške magistratskih vlasti, vojnih i civilnih, koje su, bez rezerve, prećutno taj proces podržavale i pomagale, naseljavanje Jevreja u tadašnjim belocrkvanskim gradskim uslovima i zvaničnim državnim zabranama ne bi se nikada ostvarilo, a dobijene povlastice ne bi se mogle ni zamisliti.²⁴

Međutim, treba imati u vidu i da većinu carskih zakona vojne vlasti u Beloj Crkvi nisu mogle da prenebregnu, kao što je slučaj i sa organizacionim oblicima privrednog i društveno-ekonomskog razvoja grada. Posebno, zanatstvo i trgovina,

²² Propis (Patent) iz 1743 godine, kojeg je uvela Marija Terezija, po kojem su Jevreji bili samo trpljeni i to po cenu plaćanja tolerancijskih taksi, utvrdio je prvi pravni položaj Jevreja u Austriji, odnosno Beču, jer se isti tada odnosio isključivo na Beč. Otuda, čini se da na sve "jevrejske zakone" XVIII veka ima uticaj pojedinih građana i rimokatoličkog klera negoli novih političkih i ekonomskih učenja. Car Josif II je 1782 godine svojim *Ediktom o trpeljivosti* svim bečkim Jevrejima podario izvesne privilegije koje su se pokazale kao mnogo progresivnije, no i dalje uz brojne zabrane bez statusa ravnopravnih (Židovi na tlu Jugoslavije, 1988, 129; Etinger, 1996, 298-299, 303-304) - Očigledno, svi novodoneti zakoni bečkog Dvora postepeno su se preneli i na Banatsku vojnu granicu, gde su se Jevreji mogli naseljavati samo u gradovima, sedištima brigade, ili regimente (Pančevo i Bela Crkva, kasnije Karansebeš), ali samo u određenom broju (Milleker, 1941, rukopis).

²³ Pravni položaj Jevreja u Beloj Crkvi suštinski se razlikovao od njihove sabrače u Vršcu ili onih van Banatske vojne granice. U samoj stvarnosti, Belocrkvansko jevrejstvo se baziralo na Jevrejima stacioniranim od 1792 godine. Desilo se tako da su svi Jevreji koji su se nastanili u Beloj Crkvi između 1792 i 1817 godine, svakako sa dozvolom austrijskog carskog Dvora, postali u isto vreme i stanovnici grada. Kako su ovde za to vreme stalno boravili i bili dobrog vladanja smatrani su "za zaštićene Jevreje" sa stalnim boravkom. Uverenja o vladanju davao je Magistrat, kojeg je overavala mesna policija i vojni zapovednici, što su bili i osnovni parametri za prijem u belocrkvansku gradsku zajednicu. Od značaja je istaći, takođe, da je Dvorski ratni savet 1825 godine potvrdio boravak samo onim Jevrejima koji su u Vojnoj granici bili 30 godina. Shodno tome, dobili su gradsku povlasticu koje su Jevrejima u Beloj Crkvi jamčile zaštitu sinagoge i groblja, zabranu kleveta, obavezno pružanje pomoći u slučaju nasilja, pravo slobodnog kretanja po gradu, život u slobodi saobrazan sa verskim zakonima rimokatolika i pravoslavaca, uz zabranu izlaženja iz kuće u vreme hrišćanskih praznika. Razume se da su, kao "trpeljivi" građani Bele Crkve bili i u podređenom položaju, jer nisu mogli posedovati kuće, ni zemlju, a ni istu uzimati pod zakup. Sem toga, mogli su stanovati u iznajmljenim stanovima, dok su hebrejski jezik i jidiš mogli samo u kući koristiti ili sinagogi. Govorni jezik, kao i upotreba na zvaničnim dokumentima, mogli su biti samo u skladu sa propisima austrijske države, u našem slučaju nemački i pisanje goticom (latinicom).

²⁴ Od 1802 godine broj Jevreja u Beloj Crkvi je bio u stalnom porastu, kada ih se do 1810 godine uselilo i stanovalo 42 Jevreja. Do 1819 u Belu Crkvu se nastanilo još trideset novih Jevreja, pa ih je tada bilo ukupno 74 (Šteger, 25 i 253). Nakon novog rešenja Dvorskog ratnog saveta iz 1834 godine o zabrani sklapanja braka bez prethodne dozvole vojnih vlasti, zabrana sklapanja novih brakova, zabrana naseljavanja i umnožavanja jevrejskih porodica i, uopšte broja jevrejskih porodica u okviru jedne familije, smanjio se drastično broj Jevreja na 10 (1842), odnosno 15 (1847) (Ibid). V. takođe: Jevreji u Pančevu, 2006, No 180, No 262, No 269, No 480 i No 1149).

koji su sve do polovine XIX veka bili u rukama građanstva srpskog pravoslavnog stanovništva i njihovih esnafskih udruženja.²⁵

Dodajmo još da je novostvoreno jevrejsko društvo u Beloj Crkvi u prvoj polovini XIX veka, uprkos ograničenim privilegijama, bitno uticalo na razvoj verskog života, ali i školskih prilika. Višenacionalna belocrkvanska sredina izvršila je ogroman uticaj na useljeni jevrejski narod, koji su ovde od samih početaka bili slobodni gradski stanovnici. Integracija Jevreja u gradske okvire omogućilo im je - shodno **Ediktu** iz 1782 godine - obavezno posećivanje opštih (svih) škola, odnosno slanje jevrejske dece u zajedničke školske ustanove, ali i osnivanje sopstvenih jevrejskih škola.²⁶

Magistrat slobodnog carskog vojnog privilegovanog komuniteta u Beloj Crkvi se, kako smo videli, dosta rano počeo baviti problemom Jevreja, ali pod uticajem Beča, kao sedišta i simbola katoličke crkve i njenog centralizma koji je putem Čanadske biskupije sistematski radio na suzbijanju novih religija. Od torbarskog i lutalačkog života po bespućima ravnog Banata i mestima Novopalanačkog distrikta, Jevreji su u Beloj Crkvi konačno krajem XVIII veka dobili određen statusni položaj tolerisanih (trpeljivih) i uvođenje u gradske Konskription liste.²⁷ Pod ovim se podrazumeva i dozvoljena verska sloboda.

²⁵ Još su Josifovim **Ediktom o trpeljivosti** iz 1782 godine Jevrejima podarene određene privilegije i prava, pa tako i u pogledu zanatstva i trgovine. Dobili su olakšice prilikom izbora zanimanja i pravo da uče zanat, ali ne i da su im sve profesije dozvoljene i priznate. Esnafu su se protivili davanju majstorskog prava Jevrejima, ukoliko se prethodno nije odradilo obavezno vandrovanje, odnosno ukoliko je nedostajalo još dana do popune.

Samo tolerisanim Jevrejima bečki Dvorski ratni savet je mogao da izda odobrenje za obavljanje nekog zanata. Isto je važno i za dodelu trgovačkog prava, dok je neposredni nadzor nad radom (delatnošću) Jevreja vršila Komanda brigade u Pančevu (1833). Jevrejskim majstorima-zanatlijama nije bilo odobreno držanje učenika, a nisu mogli biti ni ravnopravni članovi Esnafa (1836). Reskriptom iz 1839 bilo im je zabranjeno učestvovanje na javnim dražbama. Nisu mogli imati ni nikakav lokal zanatskog ili čisto trgovačkog značaja. Svim novopridošlim-stranim Jevrejima torbarima je 1841 godine bio zabranjen duži boravak od tri dana, ali se ovaj propis nije odnosio na trgovačke agente. Iako jevrejske zanatlije nisu mogli biti članom nijednog Esnafa, mogli su, međutim, da izdaju ovlašćenje svojim šegrtima za trogodišnje vandrovanje, odnosno da ih unaprede u kalfe (1843). Naposljetku, svi Jevreji na proputovanju u Vojnoj granici mogli su u nekom mestu da se zadrže samo tri dana, kako je već napomenuto, ali ne i da dobiju i imaju stalni-trajni boravak (1859) (Etinger, 303-304; Jevreji u Pančevu, 2006, No 111, No 259, No 294, No 350, No 426, No 632, No 751, No 847).

²⁶ Prema podacima **Rudolfa Štegera** (1982, 222-223), krajem 1851 godine bila je osnovana u Beloj Crkvi Jevrejska škola radi obrazovanja jevrejske omladine kada je postavljen i prvi jevrejski učitelj. Škola se nalazila u sinagogi (?). Na osnovu naređenja Magistrata, Jevrejska crkvena opština je uplatila iste godine (1851) određen novac u - kako se navodi - "jevrejski školski fond" (?). Godine 1855 bio je osnovan drugi i treći razred i primljen na rad još jedan jevrejski učitelj. Naredne 1856 godine u Jevrejskoj školi je bilo tri učitelja, kada su održani i prvi ispiti. Jevrejska škola je bila stavljena pod nadzor Nemačke školske direkcije (?). Ne zna se do kojeg je vremena funkcionisala. Na ovom mestu naznačujemo da smo uvidom u arhivska dokumenta u fondovima Istorijskog arhiva u Beloj Crkvi, na koja se inače i poziva Šteger, ustanovili da sva dokumenta u vezi osnivanja i rada, kako on naziva "Jevrejske škole" - ne postoje. Detaljnom proverom, našli smo neke tragove u Delovodnim protokolima (Exhibitions-Protokolls) Magistrata, u kojima se pominje škola za Jevreje, koje je u stvari koristio **Rudolf Šteger**.

²⁷ U osnovi, Konskription liste grada Bele Crkve su zvanični popisi gradskog stanovništva skupljeni popisom pismenim putem od kuće do kuće, radi plaćanja poreza.

EMESYARI IZRAELITA HITKÖZSÉG.

139 szám
1897

Abraham Stern
Wassner
Stankovitch

Stankovitch

Amatőröknek a 25. számú irántalálkozó után, azaz a verseny a katonák és a katonák között, hogy a győztesek között a legjobb eredményeket hozták meg. A verseny a 1897. évi május 11-én, Magyarországon, Spinnfeld, Bécsben, az ottani katonák között.

Amatőröknek a 25. számú irántalálkozó után, azaz a verseny a katonák és a katonák között, hogy a győztesek között a legjobb eredményeket hozták meg. A verseny a 1897. évi május 11-én, Magyarországon, Spinnfeld, Bécsben, az ottani katonák között.

Amatőröknek a 25. számú irántalálkozó után, azaz a verseny a katonák és a katonák között, hogy a győztesek között a legjobb eredményeket hozták meg. A verseny a 1897. évi május 11-én, Magyarországon, Spinnfeld, Bécsben, az ottani katonák között.

11. Személyi számla kifizetés.

25. évek
1904

Juliusa Weissa - Kirschner - Hermann
Magyar Könyvtárosok és Könyvesek Egyesülete
Egyesületi Könyvtárosok és Könyvesek Egyesülete

Sz. szám	Név és címe	Helye	Egyesületi díj		Egyesületi díj		Egyesületi díj		Egyesületi díj	
			száma	összege	száma	összege	száma	összege	száma	összege
1	Müller és Farkas Pest	Bécs	100	100	100	100	100	100	100	100
2	Stankovitch Bécs	Bécs	100	100	100	100	100	100	100	100
3	Amatőröknek a 25. számú irántalálkozó után, azaz a verseny a katonák és a katonák között, hogy a győztesek között a legjobb eredményeket hozták meg. A verseny a 1897. évi május 11-én, Magyarországon, Spinnfeld, Bécsben, az ottani katonák között.	Bécs	100	100	100	100	100	100	100	100

Teművárosi jevrejska opština traži nopolatu jevrejske verske takse od Juliusa Weissa i Leopolda Kirschnera iz Bele Crkve. Prvo publikovanje.

Jevrejska veroispovedna opština

Jevreji u Beloj Crkvi formirali su ovde potpuno samostalnu crkvenu opštinu zasnovanu na istovetnim (zajedničkim) verskim i pravnim načelima. Njeni članovi su od samog početka mogli slobodno ispovedati svoju veru, što se, svakako, odrazilo i na slobodan položaj Jevreja doseljenih u vreme formiranja Vojne granice i drugog belocrkvanškog Magistrata (1792-1794).

Jevrejska crkvena opština je, dakle, bila tradicionalni oblik nezavisnog upravljanja verskom organizacijom jevrejskog naroda u Beloj Crkvi, u kojoj su svi ravnopravni. Pod pojmom "jevrejska opština" treba podrazumevati samostalnu zajednicu belocrkvanških Jevreja koja je imala unutrašnju autonomiju i formalnu jednakost u odlučivanju o javnim poslovima i biranju sopstvene uprave. Na čelu opštine stajao je izabrani pojedinac, opštinski starešina ili predsednik, kojeg je biralo opštinsko rukovodstvo ili uprava sa ovlašćenjem po sopstvenom nahođenju. Predsednik opštine je bio i jedini predstavnik svih Jevreja Bele Crkve pred zvaničnim vojnim i političkim vlastima, a tu funkciju morale su prvo potvrditi lokalne magistratske vlasti. Opštinska uprava birala se svake godine i, u najvećem broju slučajeva, postavljala na jednogodišnji rok, dok su se izbori obično održavali u pasahalne dane (od 15-23 septembra). Članovi opštine izabrali su između sebe pet do devet birača, koji su sa svoje strane birali opštinsko rukovodstvo.

Da bi jevrejska opština funkcionisala, bila osnovana i delovala, kao i da bi se obavljalo jevrejsko bogoslužjenje i za postojanje sinagoge, potrebno je najmanje deset odraslih jevrejskih muškaraca iznad trinaest godina života, jer po jevrejskim zakonima, muškarac Jevrejin tek sa navršenih 13 godina postaje punoletan i lično odgovara za svoje postupke.²⁸ Delatnost opštine bila je uvek da održava sinagogu i neguje jevrejski verski život, zastupanje zajedničkih interesa kod gradskih, vojnih i državnih vlasti, briga za sahrane i groblje, pomaganje siromašnim članovima zajednice, održavanje veza sa ostalim jevrejskim opštinama i drugo. Prihode je Jevrejska opština sticala porezima, naplatom takse za obredno klanje živine i košermeso,²⁹ prodajom (zakup) sedišta (klupa) u jevrejskom hramu. Ispunivši ove uslove, Jevrejska opština je mogla imati svoju sinagogu ili prigodnu sobu za bogoslužjenje, pa je time postala najvažnije središte jevrejskog života u Beloj Crkvi i imala najdugotrajnije uticaje na jevrejsku zajednicu u Beloj Crkvi.

O osnivanju Jevrejske crkvene opštine u Beloj Crkvi, međutim, nema previše jasnih i pouzdanih istorijskih podataka. Godine 1773 (12 Jevreja), 1782 (15) i 1796 (18)³⁰ u Beloj Crkvi je živio dovoljan broj punoletnih Jevreja koji su već u to vreme mogli (i morali) imati svoju Jevrejsku opštinu, a možda i sinagogu. Postoji

²⁸ Baróti, II, 1894, 156-158; Šosberger, 1988, 13-14; Tauber, 31.

²⁹ Pod košer-mesom treba podrazumevati dopuštena jela od mesa bizona, goveda, antilope, jelena, gazele, koze i ovce.

³⁰ Šteger, 1982, 24 i 253.

mišljenje da je Jevrejska crkvena opština u Beloj Crkvi bila osnovana 1790 godine i da je tada spadala u jednu od većih jevrejskih veroispovednih opština u Banatu.³¹

U nedostatku relevantnih arhivskih izvora danas više nije moguće tačno ustanoviti kada je, zapravo, aškenaska jevrejska opština počela da funkcioniše u Beloj Crkvi. Iz prvog izvora, koji se odnosi na belocrkvske Jevreje iz 1773 i 1782 godine, proizilazi da je ista već tada, najverovatnije, ustanovljena, jer je bio dovoljan broj starosnih Jevreja. Prvi poznati predsednici Jevrejske crkvene opštine u Beloj Crkvi bili su **Jacob Hirschl (1750-1816)** i sin mu **Jacob Hirschl (1786-1841)**, koji su se nalazili na čelu od 1797 do 1841 godine, za čijeg je mandata i autoriteta bio podignut i prvi aškenaski jevrejski hram u Beloj Crkvi uopšte.

Jevrejska crkvena opština u Beloj Crkvi razvijala se u okvirima jedne centralizovane organizacije **Temišvarski rabinat**,³² na čijoj je upravno-administrativnoj stolici sedeo vrhovni nadržabin iz Temišvara. Ovaj rabinat je, u cilju što efikasnijeg obavljanja osnovnih obrednih radnji (venčanje; rođenje; sahrane) na svojoj versko-upravnoj oblasti, ustanovio 1873 godine nekoliko jevrejskih oblasnih (sreskih) kancelarija kojima je rukovodio upravnik sa titulom rabin, među kojima i Vršačku rabinsku kancelariju.³³

³¹ Šosberger, Jevreji u Vojvodini, 15 - doduše, bez navođenja izvora. Nejasna je i druga konstatacija ovog autora i o veličini belocrkvske Jevrejske crkvene opštine. Godine 1796 u Beloj Crkvi je živelo 8 jevrejskih porodica sa 18 Jevreja (Šteger, 24 i 253) - isti autor, **Rudolf Šteger**, navodi da je Jevrejska crkvena opština u Beloj Crkvi bila osnovana novembra 1836 godine (Šteger, 214), takođe bez čvrstih dokaza. Na nekim dokumentima iz 1841 godine, adresovanim na **Israeliten Gemeinde zu Weisskirchen**, očigledno je već njeno duže funkcionisanje u Beloj Crkvi. U najnovije vreme, zastupa se teza da je to bilo 1830 godine (**Radovanović**, 778).

³² Temišvarski rabinat je bio osnovan za sve Jevreje i jevrejske verske zajednice u Banatu do 1919 godine vrhovno versko jevrejsko telo, koje je rešavalo sve njihove verske probleme. Rabinat je bio organizovan i prihvaćen kao legitimna verska, religijska, sudska i zakonodavna vlast Jevreja u Temišvaru, odnosno podređenim oblastima i županijama Tamiš, Torontal i Karaško-severinskoj oblasti. Rabinat je ubirao takse, odobravao venčanja, naimenovao kantore-šehtere, oblasne rabine, ali i ustanovljavao sreske (oblasne) i distriktne kancelarije. Kao isključivi i jedini meritorni zastupnik i predstavnik Jevreja i jevrejstva Banata, Rabinat se od samog zasnivanja postavljao kao sudija sa zvanjem i nadležnošću nadržabina - vrhovnog rabina kojem su bili podređeni svi Jevreji u banatskom regionu. Jedan od najznačajnijih nadržabina Temišvarskog rabinata od 1830 do 1859 godine bio je **David Hirsch Oppenheimer** (do 1859), posle njega privremeno **Jozef Hartmann** 1859-1863, odnosno **Moritz Hirschfeld** od 1863.

³³ Vršačka rabinska kancelarija osnovana je 1873 godine sa sedištem u Vršcu, kao administrativna filijala Temišvarskog rabinata, kojem je rukovodio oblasni rabin. Pod delokrug ovog rabina spadali su obredi venčanja, rođenja, ukopi i sahrane na teritoriji grada Vršca, naselja u Vršačkom srezu i grada Bele Crkve i protezao se sve do Dete, uključujući i sve Jevreje u Deti. Kao takva, Vršačka rabinska kancelarija postojala je sve do aprila 1941 godine. Vrhovni nadržabin iz Temišvara postavio je 1873 godine u Vršcu prvog upravnika sreske rabinske kancelarije, odnosno prvog oblasnog rabina dra **Adolfa Sidona** (Nagyszeben/Rumunia, 5 januar 1843 - Vršac, 19 novembar 1918), koji je vodio, Vršački oblasni rabinat do 1918 godine.

Od 1898 do 1941 godine sedište Jevrejske veroispovedne opštine u Beloj Crkvi nalazilo se u Bekerovoj (Šmitovoj) ulici broj 9.

Nakon raspada moćne Austrije i Ugarske (1918), **Jevrejska veroispovedna opština** iz Bele Crkve nastavila je rad od 1921 do 1941 godine kao redovan član Saveza jevrejskih (izraelitskih) veroispovednih opština Kraljevine SHS,³⁴ docnije Kraljevine Jugoslavije, čije je sedište bilo u Beogradu,³⁵ ali i dalje administrativno pod svodom Vršacke rabinske kancelarije u Vršcu, gde se nalazio i nadležni rabin.

12 aprila 1941 godine **Jevrejska veroispovedna opština** u Beloj Crkvi je prestala da funkcioniše kao samostalna verska organizacija, a sa njom i svaki dalji verski i religijski život jevrejskog naroda.³⁶

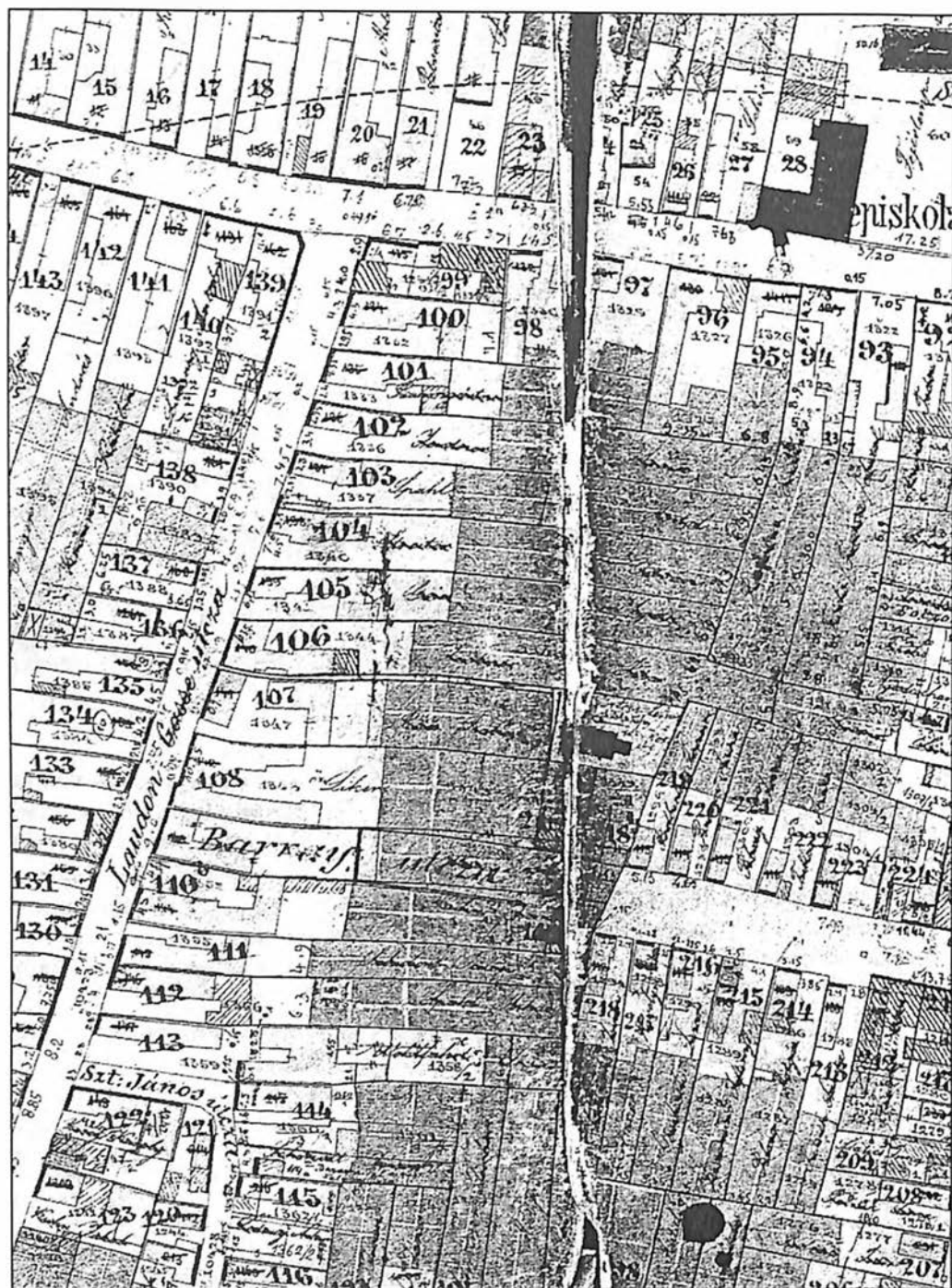
Evolicija **Jevrejske veroispovedne opštine** bila je uslovljena radom svojih čelnika. Na osnovu dostupnih izvora, to su bili: **Jakob Herschl** (1828-1841), **Ilan Klein** (1864-1865), **Adolf Deutsch** (1880-1905), **dr Josef Ochs** (1905-1910), **dr Max Zinner** (1911-1913; 1922-1924), **dr Berthold Szücs** (1914), **Josef Gross** (1919; 1930-1939), **Ignatz Klein** (1920), **Max Steiner** (1921), **Iszo Grünwald** (1925-1930) i poslednji **dr Viktor Gross** (1939-1941).³⁷

³⁴ Pismo dra Viktora Grossa autoru od 20.11.1987; Spomenica, 1969, 204.

³⁵ Ibid - Jevrejska veroispovedna opština iz Bele Crkve nije imala gotovo nikakvih veza sa centralom u Beogradu (cit. pismo dra V. Grossa).

³⁶ Ištvančić, 1997, 180.

³⁷ Ibid - V.i: Radosavljević, 1989, 23.

Laudongasse broj 107: duboko pozadi, u bašti, Jevrejska sinagoga.
 Plan grada Bele Crkve posle 1877 godine (Služba nepokretnosti, Bela Crkva).
 Prvo publikovanje.

III

JEVREJSKE SINAGOGE U BELOJ CRKVI

Od najranijih vremena, sinagoga je bila nosilac svih jevrejskih vrednosti ali i kao središte većeg dela aktivnosti jevrejske zajednice u Beloj Crkvi. Sem toga, sinagoga je bila i jedino javno mesto u Beloj Crkvi gde su se okupljali Jevreji na zajedničku molitvu i propoved, pa se vremenom razvila u nacionalni, verski i društveni centar jevrejskog naroda u Beloj Crkvi. Budući da je sinagoga bila povezana i sa učenjem, neki autoriteti je nazivaju i **kuća učenja**.³⁸

Prva jevrejska Sinagoga u Beloj Crkvi osnovana je kada je u gradu (živelo i) bilo nastanjeno najmanje deset odraslih jevrejskih muškaraca starijih od trinaest godina (heb. Minjan).³⁹ Oni su tada, shodno jevrejskim zakonima, mogli da sagrađe ili urede prostor za jevrejsko bogoslužjenje i opreme najnužnijim predmetima, što im je omogućavalo slobodno vršenje jevrejskih obreda u sinagogi.⁴⁰

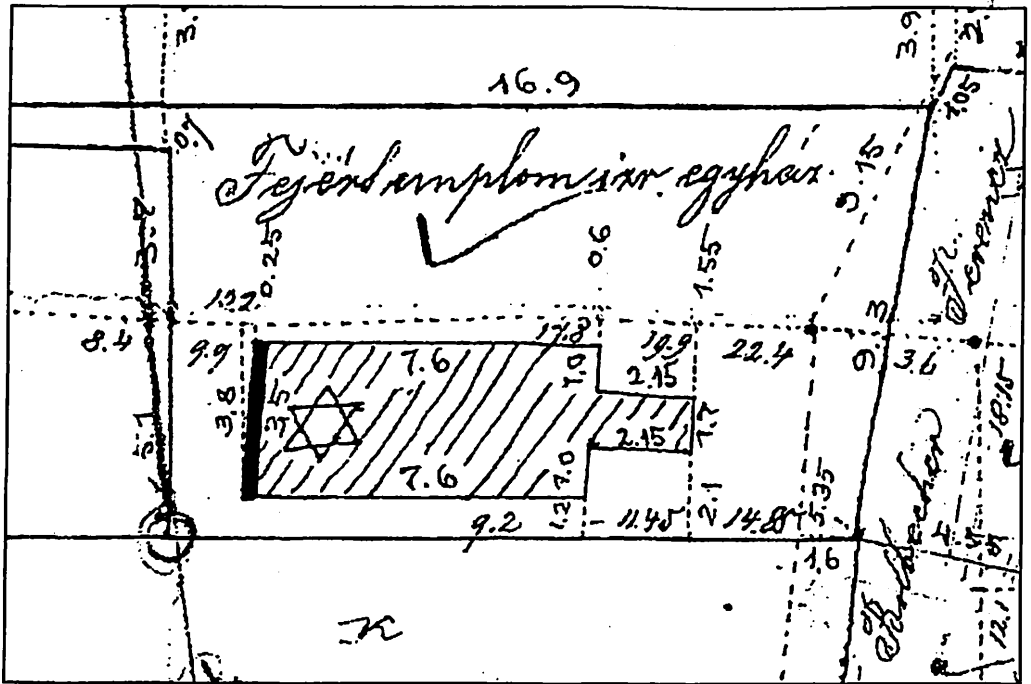
Ali, i to valja unapred naglasiti, mnogi jevrejski obredi su se mogli izvoditi i izvan sinagoge kao sakralne zgrade: u njenom dvorištu ili privatnoj kući, ali samo pod osnovnim uslovom da je i dalje prisutno najmanje deset odraslih jevrejskih muškaraca u Beloj Crkvi.⁴¹

³⁸ Tauber, 218-219; Židovi, 1988, 39.

³⁹ Tako su svi sveti postupci propisani po rabinskim pravilima mogli da se održavaju samo ako je postojao neophodan kvorum od 10 članova. Jevreji su tek tada mogli da osnuju sinagogu. U ovaj kvorum mogli su biti i Jevreji na proputovanju (putnici), invalidi ili Jevreji iz okruženja, okupljenih u Beloj Crkvi. Proslavljanje punoletstva je bilo onda kada je muško dete napunilo 13 a žensko 12 godina. Minjan je, u stvari, bio kvorum od 10 Jevreja muškaraca starijih od 13 godina, koji je bio neophodan za održavanje javnog bogoslužjenja, javnog čitanja Tore i izgovaranja Kadiša (molitve za mrtvog). Po starim rabinskim pravilima, u sinagogama su se do polovine XIX veka svakodnevno obavljale tri službe: jutarnja, podnevna i večernja. Najzad, u sinagogama su se izvodili i drugi verski obredi iz života zajednice, člana ili jevrejski život uopšte, komemoracije (Krinsky, 28; Jevrejska baština, 19; Tauber, 178, 218-219; Židovi, 1988, 39 i 71).

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

Sinagoga u Judengasseu od 1865 godine: (spoljne mere) ukupna dužina 9,90 m a širina 3,80 m; (unutrašnje mere) dužina 7,60 i širina 3,50 m. Prvo publikovanje (Služba nepokretnosti, Bela Crkva).

Sinagoga, kao jevrejska bogomolja, u istoriji belocrkvnanskih Jevreja je uvek bila posve skromna sakralna građevina, ili čak samo jedna prostorija, u kakvoj zgradi.⁴² Međutim, da bi se jedan prostor u Beloj Crkvi smatrao sinagogom, morao je da sadrži nekoliko osnovnih (obaveznih) propisa da bi u njoj moglo da se obavlja bogoslužjenje na tradicionalan jevrejski način: nužno je bilo imati jevrejski mobilijar (nameštaj) i sinagogalne utvare,⁴³ kako bi se čitala sveta knjiga Tora.⁴⁴

⁴² Po toj analogiji, i u običnoj sobi bilo je lako urediti provizornu sinagogu, gde je sve bilo isto kao i kod građene jevrejske bogomolje. Ovo je naročito karakteristično za početni period verskog života Jevreja u Beloj Crkvi u XVIII veku i stvaranja statusne osnove za docniju gradnju prave sinagoge.

⁴³ Koliko se do danas zna, sve jevrejske sinagoge u Beloj Crkvi podigli su samo aškenaski Jevreji i nisu bile oslikane (bez slika i zidnih dekoracija).

⁴⁴ Tora (Svetinja nad Svetinjom, Petoknjižje ili Pet Mojsijevih knjiga), skup tekstova koji se odnose na kult starog Izraela i u kojoj je opisana najranija istorija Jevreja. Mojsijevo petoknjižje nije nastalo odmah, odjednom, nego u toku sedam do osam vekova. Sveta knjiga je postala ona koju je bilo dozvoljeno javno čitati u sinagogi. Čitanje Mojsijevog petoknjižja u sinagogi je bilo tradicionalno još od pre vavilonskog ropstva. Jezik Starog zaveta je hebrejski a Mojsije je centralna ličnost. On je tu predstavljen kao prorok-čudotvorac, kao Božji izaslanik, kao narodni vođa i zakonodavac. Najvažniji spisi Starog zaveta, koji daju suštinu i dogmatiku jevrejske religije, nalaze se pre svega u III, IV i V Mojsijevim knjigama, kao i u knjigama proroka i u Psalmima (koji su i molitve), zatim u knjigama Ezre i Nehemije. Konačno, Mojsijevo petoknjižje bazira se na šest izvora, koje su uobličili više autora (Gams, 1988, 12-20).

Od jevrejskog mobilijara, nalazio se prislonjen na istočnom zidu belocrkvsanske sinagoge sveti ormar **Aron Hagodeš**,⁴⁵ u kojem su bili smešteni svici **Tore**. Pored **Arona**, stavljano je **večno svetlo (Ner Tamid)**, jevrejsko kandilo koje je stalno bilo upaljeno, podsećajući sve vernike u sinagogi da je Bog uvek prisutan.⁴⁶ Sveti kovčeg (ormar) je bio zatvoren i prekriven parohetom,⁴⁷ smešten na uzdignutoj govornici koja se zove **Bima**. Sa **Bime** (propovedaonice), vodilo se jevrejsko bogoslužje sa koje se čitala **Tora**, na kojoj je stajao jevrejski kantor ili rabin za vreme sinagogalne službe.⁴⁸ U sinagogi se takođe nalazila obavezno jedna ili više **Menora**.⁴⁹

Klupe (sedišta) za vernike su u sinagogi bile, pod hrišćanskim uticajima,⁵⁰ postavljene (poređane) u dva paralelna reda okrenute prema **Aron Hagodešu**, prema istoku. Za mesta u sinagogi svaki jevrejski verni muškarac je godišnje plaćao određenu zakupninu, tako da je imao svoje obezbeđeno mesto u jevrejskom hramu.⁵¹

Žene belocrkvsanskih Jevreja nisu bile obavezne dolaziti u sinagogu, ali kad su i dolazile, mesta su im bila rezervisana na galeriji (**Empora**),⁵² takozvanoj ženskoj galeriji, odvojene od muškaraca, sa rešetkastom drvenom pregradom, da ne bi bile viđene.⁵³ Galerija za jevrejske žene nalazila se na severnom zidu sinagoge, naslonjena uz zapadni zid nošenom stubovima, pri čemu je ugaoni prostor bio namenjen drvenim stepenicama, koje su vodile na žensku galeriju.⁵⁴

⁴⁵ **Aron Hagodeš** (Sveti kovčeg; kovčeg Svetinje) je u najstarijim jevrejskim sinagogama u Beloj Crkvi, osobito kada je reč o XVIII veku, bio ručno prenosiv, odnosno **Tora** se čuvala u Kovčegu koji se unosio u sinagogu i iznosio iz nje. U **Aronu** su bili smešteni svici **Tore**. Sveti ormar **Aron Hagodeš** se uvek nalazio na zidu koji gleda na Jerusalim, prema Istoku, ka kome su se svi Jevreji u sinagogi okretali u času molitve. Zavetni kovčeg **Aron Hagodeš** je stajao kao najsvetije mesto na istočnom zidu u unutrašnjosti hrama kao simbol večnosti Jevrejstva. Zato, bogoslužba i bogoslužjenje u sinagogama iziskuje aktivno učestvovanje vernika - onog koji veruje u **Toru**, jer se molitva čita. Pri svakoj molitvi, koja se čita, vernik uvek gleda prema **Aronu**.

⁴⁶ **Krautheimer**, 1927, 88-103.

⁴⁷ **Parohet** je vezeni pokrivač na kojem su lavovi koji pridržavaju krunu.

⁴⁸ **Krautheimer**, 88; **Tauber**, 218-219; **Židovi**, 51.

⁴⁹ **Menora**, sedmokraki svećnjak, prastari simbol jevrejskog naroda uopšte. Na početku, jedan od glavnih svetinja u šatoru tokom lutanja Jevreja po pustinji. Sedam krakova simbolizuje sedam planeta sunčevog sistema, sedam dana u nedelji i sedam ciklusa u svetu.

⁵⁰ **Krautheimer**, 88; **Wischnitzer**, 39 - Poput svojih ranih predaka u prvim sinagogama, tako su i jevrejski vernici i u srednjovekovnim sinagogama sedeli na klupama. U Palestini, i drugde, kamene klupe duž zidova bile su pronađene u ostacima mnogih srednjovekovnih sinagoga (**Wischnitzer**, 37).

⁵¹ Sudeći prema oglasima publikovanim u lokalnim belocrkvsanskim novinama sedišta su se u belocrkvsanskoj sinagogi zakupljivala do 24 septembra svake godine, za narednu godinu (**Bela-Crkvaer Volksblatt**, No 37, 1921).

⁵² **Empora**, ženska galerija ili bočna galerija, balkon u sinagogi.

⁵³ Ovaj običaj, da su u sinagogi žene odvojene od muškaraca, potiče, prema nekim autorima, još iz vremena II jeruzalimskog hrama (**Wischnitzer**, 39).

⁵⁴ **Židovi**, 47.

Commissions. Protokoll.

Abthilf, in Folge lictifon, Mängelhaftig Auf-
trags vom 28. December 1863 N: 4191
über den dem Einbringung des oben jüdischen
Zugetal, wie folgt aufgenommen wurde.

Die Gemeindegemeinschaften sind auf dem
Land, und finden die Umfassung
männlich und weiblich, Material
erkennen (Zugetal) mit derartig an
Zugetal, verfahren, - bring in einem
sich, häufiglich an Zugetal, sich befinden.
dat, was demselben dem Einbringung
Anzahl, und dasjenige, was
wendig wie für gebillt war dem
münd, was über die Gemeinde dem
von Josef Siegl verfahren, dem
yabrecht hat. - und welche sich die
ersten dieser Einbringung auf 12000
ist die Abrechnung belaufen worden.
Nachdem der Gottesdienst in dem alten
Zugetal nicht mehr abgehalten werden
kann, und die Gemeinde eingezogen

Prvi molitveni domovi Jevreja u Beloj Crkvi

U pisanim istorijskim izvorima nema podataka o vremenu osnivanja prve jevrejske sinagoge u Beloj Crkvi. Budući da ni njeni ostaci nisu do danas registrovani u arheološkoj literaturi, ne može se naći pouzdan oslonac za preciznije datovanje.

Pomenuli smo već da je 1773 godine u Beloj Crkvi stanovalo 12 Jevreja kada je zabeležen i prvi jevrejski šehter,⁵⁵ i to je vreme kada je moguće pretpostaviti sa sigurnošću da je tada funkcionisao i prvi jevrejski molitveni dom. Isti se nalazio u nekoj privatnoj građanskoj kući u kojoj je određen prostor, možda kakva omanja šupa ili vešeraj, služio za čitanje i tumačenje **Tore**. Njen topografski položaj je više nemoguće tačno utvrditi jer ne postoji plan grada Bele Crkve iz tog razdoblja.

Nema dokaza na osnovu kojih bismo sa sigurnošću mogli da govorimo i o svim potonjim molitvenim domovima Jevreja, kojih je, svakako, bilo i u narednim periodima, odnosno između 1790 i 1830 godine. Nema sumnje da su i oni osnivani i opstajali, više ili manje, za to vreme samo u iznajmljenim kućama nejevreja. Koliko ih je stvarno bilo, teško je ustanoviti.

Prva jevrejska sinagoga u Beloj Crkvi

O vremenu nastanka prve izgrađene jevrejske sinagoge u Beloj Crkvi nema neposrednih arhivskih podataka,⁵⁶ pa ono i nije još uvek precizno utvrđeno. Ni raspoloživi pisani izvori ne mogu pomoći da se vreme građenja određenije utvrdi. O ovoj sinagogi nema nikakvih istorijskih podataka ni kod savremenika. Leonard Bem je ne pominje u zavičajnoj historiografiji i sopstvenoj literaturi XIX veka, iako ju je, u to više nema sumnje, morao za svoje vreme nebrojano puta videti.⁵⁷ Prvi put je pomenuta tek u jednom radu iz 1982,⁵⁸ gde je neodređeno datovano, da je prva jevrejska sinagoga u Beloj Crkvi bila u toku 1835-1836 podignuta od slabog materijala, od zemlje i drveta.⁵⁹ Noviji belocrkvanski istraživači pripisuju izgradnju 1836 godini i da je bila načinjena od nesolidnog materijala,⁶⁰ dok se u savremenoj

⁵⁵ Šteger, 24.

⁵⁶ Ibid - Rudolf Šteger, pišući o ovoj sinagogi, poziva se na akt Magistrata Ek No 1547/1835 i Ek No 1789/1837 (Ibid, 214). Međutim, proverom u Istoriskom arhivu u Beloj Crkvi, gde se nalazi pomenuta arhivska građa, konstatovano je na licu mesta, da dokumenata pod tim brojevima, na koja se inače i poziva, R. Šteger, uopšte nema (?).

⁵⁷ O Leonardu Bemu detaljnije in: Ištvanić, 2010, 103 i dalje.

⁵⁸ Šteger, 214.

⁵⁹ Ibid. - Ova belocrkvanska sinagoga je bila građena od dasaka i po uzoru na sinagoge u Poljskoj (Ištvanić, 1997, 176). Objašnjenje ovog nalaza može da bude u slabom finansijskom i materijalnom stanju Jevreja u Beloj Crkvi.

⁶⁰ Radosavljević M. Ozren, 1989, 21-22.

vojvođanskoj i drugoj publicistici još uvek, sa pretpostavkama i nedoumicama, iznosi 1835⁶¹ odnosno 1836⁶² godina. Očigledno, prenošenjem poznatih izvora, nije se moglo definitivno utvrditi tačno vreme građenja prve jevrejske sinagogalne zgrade u Beloj Crkvi, pa je zato istorija ovog spomenika do danas ostala, nedovoljno poznata.

U jednom malo korišćenom arhivskom dokumentu iz 1835 godine govori se o sinagogi (Synagoge) u Beloj Crkvi, da je stari šehter umro i da se od septembra meseca postavlja novi, opet na godinu dana,⁶³ što bi značilo da je ista postojala i izgrađena znatno ranije, pre 1834 godine.

Ova prva sinagoga je građena za vreme dok je predsednik Jevrejske crkvene opštine bio pominjani **Jakob Hirsch mlađi** i nalazila se u bašti u tadašnjoj Jevrejskoj ulici (Judengasse) između kuća 125 i 126 u istočnom delu Bele Crkve. Kao što je rečeno, bila je od dasaka i drveta i građena je po uzoru na drvene sinagoge u današnjoj Poljskoj.⁶⁴ Uslovljena tadašnjim ograničavajućim zakonima, bila je u potpunosti van domašaja javnosti i javnog mnjenja, bez ikakvih veza sa pročeljem ulice i uličnom arhitekturom.⁶⁵ Usamljena u bašti, projektant je morao da sledi tadašnje propise, po kojim su se nekatolički (u ovom slučaju jevrejski) sakralni objekti mogli u provinciji graditi samo u dvorištu, bez neposrednog kontakta sa fasadom.⁶⁶ Njen prvobitni izgled nije poznat, tako da je njena, rekonstrukcija nemoguća u celini.

Ulaz u baštu gde se nalazila sinagoga prolazio je kroz dvorište Jevrejina **Jakoba Reinera** (umro 28.8.1851), zbog čega je stalno dolazilo do svađa, pa čak i vođen spor između vlasnika i Magistrata.⁶⁷

⁶¹ Pavle Šosberger, *Jevreji u Vojvodini*, 1998, 37 - Šosberger je bio upoznat sa mojim radom (Ištvančić, *Aškenaska sinagoga*, 176-183), pre nego je isti i objavljen.

⁶² Pavle Šosberger, *sinagoge u Vojvodini*, 1998, 79; *Vojislava Radovanović*, 2010, 778.

⁶³ Akt Magistrata, Pol No 649/1835.

⁶⁴ Ištvančić, 1997, 176 - V. i fusnotu 59 u našem tekstu.

⁶⁵ Smatramo da je tek sada mnogo jasnije, zašto je ova sinagoga mogla biti podignuta samo u bašti ili dvorištu. Ovo gledište potkrepljuje i činjenica da je sve do 1843 godine bila izričito dozvoljena izgradnja jevrejskih sakralnih objekata samo u dvorištima i baštama, odnosno nikako sa licem prema ulici (Milleker, 1941, rukopis).

⁶⁶ Uostalom, i Srpska pravoslavna crkva u Beloj Crkvi je doživela istu sudbinu, došavši takođe pod udar ovih propisa i 1749-1751, ali i od 1775 do 1780 godine.

⁶⁷ Šteger, 1982, 214 - Krajem 1851 godine, Jevrejska crkvena opština je kupila od Reinerove udovice kuću, čime je okončan dugogodišnji spor oko nesmetanog ulaza u baštu gde se nalazila jevrejska sinagoga. U kući pokojnog Jakoba Reinera, osnovana je Jevrejska škola (Ibid, 222). Istovetne podatke o osnivanju i radu škole daje i *Ozren M. Radosavljević* (1989, 19-20).

Kako je i na koji način Rainer došao u posed kuće teško je odgonetnuti, kao što je nemoguće proveriti da li je stvarno Jevrejska crkvena opština kupila njegovu kuću ili samo dobila na korišćenje za određeno vreme.

HISTORICAL RECORDS		1864	
The Hebrew School		1864	
No. 100		1864	
1	100	100	100
2	200	200	200
3	300	300	300
4	400	400	400
5	500	500	500
6	600	600	600
7	700	700	700
8	800	800	800
9	900	900	900
10	1000	1000	1000

RECEIPTS		1864	
The Hebrew School		1864	
No. 100		1864	
1	100	100	100
2	200	200	200
3	300	300	300
4	400	400	400
5	500	500	500
6	600	600	600
7	700	700	700
8	800	800	800
9	900	900	900
10	1000	1000	1000

Proračun troškova i materijala za gradnju nove sinagoge od 15. marta 1864. godine. Prvo publikovanje.

Građena od nesolidnog materijala, od dasaka i drveta, sinagoga je potrajala do šezdesetih godina XIX veka, kada je postala neupotrebljiva nakon nešto manje od dve i po decenije korišćenja. Prema jednom arhivskom dokumentu iz 1863 godine, komisija je konstatovala da je stara sinagoga prilično ruinirana i sklona padu, te da se u njoj verska služba više nikako ne može obavljati.⁶⁸

Mogućno je, zbog toga, pretpostaviti sa velikom verovatnoćom da se jevrejsko bogoslužje već na početku 1860-ih godina premestilo ponovo u kakvu privatnu građansku kuću.

Po svemu, ova sinagoga je srušena 1864 godine, ako se već nije i pre toga raspala kao sakralni objekt.

Druga jevrejska sinagoga u Beloj Crkvi

I o vremenu izgradnje druge po redu jevrejske sinagoge u Beloj Crkvi u literaturi postoji ogroman raskorak u određivanju precizne godine, ali je pouzdano da to nije moglo biti 1856 godine.⁶⁹

Ova činjenica postaje utoliko jasnija, i pored pomenute nedoslednosti i poznavanja izvora, ako se zna da je zvanična komisija Magistrata, na čelu sa tadašnjim gradskim inženjerom **Schärfom** (Šerf), uticajnim građevinarom **Jozefom Sieglom** (1828-1905) i predsednikom Jevrejske crkvene opštine **Ilanom Kleinom** (Klajn) konstatovala zapisnički 28 decembra 1863 godine, da je jevrejska sinagoga (Jüdischen Tempel) u fazi raspada, sklona padu.⁷⁰

Ista komisija je u potpisanom protokolu inženjera Šerfa od 5 januara 1864 godine dostavila predlog za izgradnju potpuno nove jevrejske sinagoge, koja bi se izgradila na mestu stare, u bašti u Jevrejskoj ulici, između kuća broj 106 i 107 kroz koje prolazi staza, za čiju će izgradnju biti potrebna približna suma oko 12.000 florina.⁷¹ Naknadnim proračunom svih građevinskih troškova, kao i cenom koštanja građevinskog materijala, gradski inženjer Šerf je 15 marta 1864 godine predočio konačnu sumu koštanja celokupnog objekta u iznosu od 12.274 florina i 73 krajcare.⁷² Uobičajenom procedurom, predmet je zatim dospao u gradski Magistrat koji je kompletnu dokumentaciju prosledio 24 novembra 1864 godine Ratnom ministarstvu u Beču na uvid i odobrenje. Svojim Reskriptom No 4604 od

⁶⁸ Akt Magistrata, I odel, No 4932/1864 (Commissions Protokol vom 5 J nner 1864) - Rudolf Šteger, pri tom, navodi Akt No 4191/1863 (Šteger, 214), koji ne postoji, ali se pominje u Aktu No 4932/1864. - Radosavljević M. Ozren, 21-22.

⁶⁹ Pavle Šosberger, sinagoge u Vojvodini, 79; Isti, Jevreji u Vojvodini, 40; Vojislava Radovanović, 778.

⁷⁰ Akt Magistrata, I odel, No 4932/1864 (Commissions Protokol vom 5 J nner 1864) - Šteger, 214 - Radosavljević, 21-22.

⁷¹ Ibid.

⁷² Akt Magistrata, I odel, No 4932/1864, Kostenausweis vom 15 M rz (1)864. kao i Voraussmahs (Predračun) vom M rz (1)864.

Verzeichnis		1864	1865
<p>Verzeichnis der Kosten der Reparatur der Schule in der Gemeinde...</p>			
<p>1. Beschaffung des Materials...</p>	
<p>2. ...</p>	
<p>3. ...</p>	
<p>4. ...</p>	
<p>5. ...</p>	
<p>6. ...</p>	
<p>7. ...</p>	
<p>8. ...</p>	
<p>9. ...</p>	
<p>10. ...</p>	
<p>11. ...</p>	
<p>12. ...</p>	
<p>13. ...</p>	
<p>14. ...</p>	
<p>15. ...</p>	
<p>16. ...</p>	
<p>17. ...</p>	
<p>18. ...</p>	
<p>19. ...</p>	
<p>20. ...</p>	
<p>21. ...</p>	
<p>22. ...</p>	
<p>23. ...</p>	
<p>24. ...</p>	
<p>25. ...</p>	
<p>26. ...</p>	
<p>27. ...</p>	
<p>28. ...</p>	
<p>29. ...</p>	
<p>30. ...</p>	
<p>31. ...</p>	
<p>32. ...</p>	
<p>33. ...</p>	
<p>34. ...</p>	
<p>35. ...</p>	
<p>36. ...</p>	
<p>37. ...</p>	
<p>38. ...</p>	
<p>39. ...</p>	
<p>40. ...</p>	
<p>41. ...</p>	
<p>42. ...</p>	
<p>43. ...</p>	
<p>44. ...</p>	
<p>45. ...</p>	
<p>46. ...</p>	
<p>47. ...</p>	
<p>48. ...</p>	
<p>49. ...</p>	
<p>50. ...</p>	
<p>51. ...</p>	
<p>52. ...</p>	
<p>53. ...</p>	
<p>54. ...</p>	
<p>55. ...</p>	
<p>56. ...</p>	
<p>57. ...</p>	
<p>58. ...</p>	
<p>59. ...</p>	
<p>60. ...</p>	
<p>61. ...</p>	
<p>62. ...</p>	
<p>63. ...</p>	
<p>64. ...</p>	
<p>65. ...</p>	
<p>66. ...</p>	
<p>67. ...</p>	
<p>68. ...</p>	
<p>69. ...</p>	
<p>70. ...</p>	
<p>71. ...</p>	
<p>72. ...</p>	
<p>73. ...</p>	
<p>74. ...</p>	
<p>75. ...</p>	
<p>76. ...</p>	
<p>77. ...</p>	
<p>78. ...</p>	
<p>79. ...</p>	
<p>80. ...</p>	
<p>81. ...</p>	
<p>82. ...</p>	
<p>83. ...</p>	
<p>84. ...</p>	
<p>85. ...</p>	
<p>86. ...</p>	
<p>87. ...</p>	
<p>88. ...</p>	
<p>89. ...</p>	
<p>90. ...</p>	
<p>91. ...</p>	
<p>92. ...</p>	
<p>93. ...</p>	
<p>94. ...</p>	
<p>95. ...</p>	
<p>96. ...</p>	
<p>97. ...</p>	
<p>98. ...</p>	
<p>99. ...</p>	
<p>100. ...</p>	

Verzeichnis		1864	1865
<p>1. ...</p>	
<p>2. ...</p>	
<p>3. ...</p>	
<p>4. ...</p>	
<p>5. ...</p>	
<p>6. ...</p>	
<p>7. ...</p>	
<p>8. ...</p>	
<p>9. ...</p>	
<p>10. ...</p>	
<p>11. ...</p>	
<p>12. ...</p>	
<p>13. ...</p>	
<p>14. ...</p>	
<p>15. ...</p>	
<p>16. ...</p>	
<p>17. ...</p>	
<p>18. ...</p>	
<p>19. ...</p>	
<p>20. ...</p>	
<p>21. ...</p>	
<p>22. ...</p>	
<p>23. ...</p>	
<p>24. ...</p>	
<p>25. ...</p>	
<p>26. ...</p>	
<p>27. ...</p>	
<p>28. ...</p>	
<p>29. ...</p>	
<p>30. ...</p>	
<p>31. ...</p>	
<p>32. ...</p>	
<p>33. ...</p>	
<p>34. ...</p>	
<p>35. ...</p>	
<p>36. ...</p>	
<p>37. ...</p>	
<p>38. ...</p>	
<p>39. ...</p>	
<p>40. ...</p>	
<p>41. ...</p>	
<p>42. ...</p>	
<p>43. ...</p>	
<p>44. ...</p>	
<p>45. ...</p>	
<p>46. ...</p>	
<p>47. ...</p>	
<p>48. ...</p>	
<p>49. ...</p>	
<p>50. ...</p>	
<p>51. ...</p>	
<p>52. ...</p>	
<p>53. ...</p>	
<p>54. ...</p>	
<p>55. ...</p>	
<p>56. ...</p>	
<p>57. ...</p>	
<p>58. ...</p>	
<p>59. ...</p>	
<p>60. ...</p>	
<p>61. ...</p>	
<p>62. ...</p>	
<p>63. ...</p>	
<p>64. ...</p>	
<p>65. ...</p>	
<p>66. ...</p>	
<p>67. ...</p>	
<p>68. ...</p>	
<p>69. ...</p>	
<p>70. ...</p>	
<p>71. ...</p>	
<p>72. ...</p>	
<p>73. ...</p>	
<p>74. ...</p>	
<p>75. ...</p>	
<p>76. ...</p>	
<p>77. ...</p>	
<p>78. ...</p>	
<p>79. ...</p>	
<p>80. ...</p>	
<p>81. ...</p>	
<p>82. ...</p>	
<p>83. ...</p>	
<p>84. ...</p>	
<p>85. ...</p>	
<p>86. ...</p>	
<p>87. ...</p>	
<p>88. ...</p>	
<p>89. ...</p>	
<p>90. ...</p>	
<p>91. ...</p>	
<p>92. ...</p>	
<p>93. ...</p>	
<p>94. ...</p>	
<p>95. ...</p>	
<p>96. ...</p>	
<p>97. ...</p>	
<p>98. ...</p>	
<p>99. ...</p>	
<p>100. ...</p>	

Predračun troškova za reparaciju zgrade u kojoj je smeštena Jevrejska škola prema inženjeru Šerju iz marta meseca 1864 godine. Nepublikovano.

Handwritten signature and text at the bottom of the second page.

10 decembra 1864 godine, Dvorski ratni savet je odobrio Jevrejskoj crkvenoj opštini u Beloj Crkvi gradnju nove jevrejske sinagoge, a u tom cilju i sakupljanje dobrovoljnih novčanih sredstava među Jevrejima i samo unutar srodnih jevrejskih crkvenih opština na teritoriji Austrije. Iz Beča je 18 decembra rešenje poslato na adresu Brigadne komande u Pančevu, koja je 22 decembra proverila sve spise, a odatle dostavila belocrkvanskoj Jevrejskoj crkvenoj opštini.⁷³

Otuda, izgradnja nove jevrejske sinagoge nije nikako mogla početi, a niti je mogla biti završena do kraja 1864 godine, kako to inače pretpostavljaju i predstavljaju pojedini autori,⁷⁴ već tek sledeće 1865 godine.⁷⁵

Sinagoga je građena u bašti dužine 16,9 i širine 9,3 metra, do koje se stizalo dugačkom stazom širine 70 cm iz Jevrejske ulice. I ova sinagoga, ima obeležja koja je čine sličnom sa drugim sinagogama u provinciji austrijskog carstva, koje su gradili pripadnici Aškenjaske loze među većinskim nemačkim stanovništvom. Sagrađena je na topografskom broju 141 (nov broj 107 ili parcela broj 1347), dok se sinagogalna bašta sučeljavala sa dvorištem Valentina Reissa (Rajs), čija je kućna fasada bila na uličnom broju 141 (ranije 126) u Jevrejskoj ulici.⁷⁶

Kao sakralna jevrejska građevina, sinagoga je malih dimenzija 3,80 m puta 9,90 m mereno spolja. Debljina zapadnog zida je 30 cm, a severnog i južnog po 20 cm. Unutrašnje mere sinagoge su 3,50 m puta 7,60 m ili 26,60 kvadratnih metara korisne površine. Tome još treba dodati malu prostoriju na istočnoj strani dužine 2,15 m sa 1,70 m ili 4,25 kvadratna metra, najverovatnije soba za obredno pranje umrlih, čiji su zidovi debeli svega 10 cm. Prema tome, ukupna dužina nove sinagoge bila je 9,90 metara, a širina 3,80 metra. sinagoga je skoro pravougaone osnove, čija se osnova završava na istočnoj strani bašte.⁷⁷

Poput prethodne, i ova sinagoga je bila jednostavna baraka od dasaka i drveta, sa krovnom konstrukcijom od balvana i dasaka, položena na ravnoj podlozi i betoniranom fundamentu različite debljine.

Kao kulturno-istorijski umetnički i verski objekt sinagoga je bila u aktivnoj funkciji za sve vernike jevrejske veroispovesti u Beloj Crkvi do sredine 1880-ih godina, kada se jevrejsko bogoslužje i sedište Jevrejske veroispovedne opštine premestilo u neku privatnu jevrejsku kuću. Najzad, sav građevinski materijal sa svim prozorima i vratima iz jevrejske sinagoge bio je prodat 30 oktobra 1898 godine na javnoj licitaciji u Beloj Crkvi.⁷⁸

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Stevan Jovičić, 1970, 51; Alfred Kuhn, 1980, 331; Rudolf Šteger, 1982, 214.

⁷⁵ Ozren M. Radosavljević, 1989, 21-22.

⁷⁶ V. priloženi plan kojeg je pronašao Živan Ištvanić s.18 i s.28 u našem tekstu.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Die Nera, No 43 i No 44/1898.

Topografski položaj Jevrejske sinagoge (ulična zgrade broj 141).
Prvo publikovanje (Služba nepokretnosti, Bela Crkva).

Treća jevrejska sinagoga u Beloj Crkvi

Iako stariji podaci pominju godinu izgradnje treće po redu je sinagoge u Beloj Crkvi,⁷⁹ istorija spomenika poznata je najviše zahvaljujući Živanu Ištvaniću,⁸⁰ koji je ovom pitanju posvetio dužnu pažnju. Njegova istraživanja počela su skidati prašinu sa nekorišćenih dokumenata, nataloženih u depoima Istorijskog arhiva u Beloj Crkvi.

Ova treća, istovremeno i poslednja uopšte u Beloj Crkvi sinagoga, u pogledu lokacije nalazila se blizu strogog centra, na raskrsnici dve najvažnije i tada najprometnije belocrkvske ulice, udaljena jedva pedesetak metara od Glavne ulice. Bila je to prva sinagoga u Beloj Crkvi izgrađena od tvrdog građevinskog materijala: kamena, cigle i crepa. Budući da se nalazila iza masivne livene gvozdene ograde sa zidom i ovde je zadržana stara austrijska tradicija o gradnji jevrejskih sinagoga isključivo u dvorištima. Dakle, i dalje bez neposrednog kontakta sa fasadom ulice. Ona je, i u ovom slučaju, ostala strano telo u gradskom tkivu, jer se nije uklapala ni u belocrkvsku, a niti banatsku tradiciju. Odnos sa susednim zgradama verno potvrđuje klasične belocrkvske građanske kuće, pri čemu sinagoga odskače svojim arhitektonsko-urbanističkim kontekstom.⁸¹

Slovila je kao najveća, najlepša i najreprezentativnija sinagoga belocrkvskih aškenaskin Jevreja, prevazišavši sve dotadašnje, ne samo raskošnim eksterijerom, bogatom fasadnom dekoracijom i bojom, već i enterijerom.⁸²

Potreba za jednim ovakvim sakralnim jevrejskim objektom od čvrstog materijala izgleda da se javila veoma rano, pogotovo jer su sve stare sinagoge bile gotovo na periferiji, sakrivene i zaklonjene u bašti od pogleda belocrkvske javnosti. Ovo prilično aktuelno gledište oživeo je još 1871 godine Leonard Bem,⁸³ da bi u osamdesetim godinama XIX veka ideje o tome oplodene u konkretnim

⁷⁹ Đoka P. Popović, 1905, 43; Felix Milleker, 1927, 27; Rudolf Šteger, 214; Ozren M. Radosavljević, 22; Živan Ištvanić, 1997, 176-184; Pavle Šosberger, sinagoge u Vojvodini, 79-80 i 120; Pavle Šosberger, Jevreji u Vojvodini, 1998, 37 i 40; - Radosavljević je prvi doneo 1989 crtež belocrkvske sinagoge, kojeg posle publikuje Šosberger u dva navrata (1998), dok je Ištvanić prvi publikovao izvornu fotografiju (fotografski snimak) jevrejske sinagoge u Beloj Crkvi (1997).

⁸⁰ Živan Ištvanić, Aškenaska sinagoga u Beloj Crkvi, JIM, Zbornik, No 7, Beograd, 1997, 176-184 sa fotografijom i tada nepoznatim dokumentima.

⁸¹ Više o sinagogonalnoj arhitekturi: Rudolf Klein, 1988, 156-160.

⁸² Ištvanić, 1997, 176.

⁸³ On veli: - "S obzirom da je u novije vreme u Vojnoj granici, a takođe i u Vojnom komunitetu, Izraelitima dozvoljeno da u neograničenoj količini mogu da kupuju kuće i da postaju vlasnici kuća, kao i da otvaraju trgovine svake vrste, bilo je za očekivati da će ova kosmopolitiska nacija da se raširi po Beloj Crkvi, i da će jednu novu Bogomolju da podigne, a nadajmo se, ovog puta, na jednom boljem mestu, tako da će, po ko zna koji put, grad da se obogati za još jedan lepi objekt..." (Böhm, 1871, 67, fusnota).

ALISPÁNJA.

26/22 sz.

1889

Felintetes
 Böhm Lúárd polgármester
 unna B Fehérszuploun

Ertesítem, hogy a nagy,
 méltóságú m. kir. belügyminiszter
 ur f. é. 38.591/1 a. sz. a. Felügyeletének
 folytán kivételesen megengedte, hogy
 a fehérszuploui israel. hitközség unna
 házában építési költségeire az egész
 országot tekintve, aronban csak saját
 hitközségi köröktől hat hónapon át,
 egy gyűjtőkönyv mellett könyvradomá-
 nyokkal gyűjthessen.

Felhívom emellett a polgármes-
 ter urat, hogy az ottani israel. előjáró-
 ságot tekintve, hívja fel, hogy a gyűj-
 tőkön hitetes neménybeírásait az engedély
 megadhatása végett - mielőbb bejuttat-
 ké. Temesváron 1889. évi július hó 2. án

ifj. *[Signature]*

[Signature]

Dokument Temišvarskog županata od 2 jula 1889 godine iz kojeg se doznaje
 da su predstavnici Jevrejske veroispovedne opštine iz Bele Crkve krenuli
 s akcijom na prikuljanju novčanih sredstava za novu sinagogu. Nepublikovano.

činjenjima rukovodstva Jevrejske veroispovedne opštine u Beloj Crkvi, koje su poduzimali i podupirali energični i preduzimljivi **Adolf Deutsch**⁸⁴ i **Josef Schnabel**.⁸⁵ Prvorazredni tragovi njihovih aktivnosti i karakter prikupljanja finansija za podizanje nove belockrvanske jevrejske bogomolje nalaze se u svežnju arhivskih dokumenata u Istorijskom arhivu u Beloj Crkvi.⁸⁶ Na osnovu tih izvora, doznaje se da je - ovog puta - proces prikupljanja novca bio mnogo širi, organizovaniji i duži nego prilikom osnivanja, prvih jevrejskih hramova, da je trajao gotovo jednu deceniju, te da je započeo već sredinom 1889 godine.⁸⁷ Čitavo to razdoblje između 1889 i 1898 godine bilo je obeleženo, sudeći prema sačuvanoj izvornoj dokumentaciji, imperativnom upornošću.⁸⁸

Adolf Deutsch

Josef Schnabel

Postupak prikupljanja novčanih priloga je još uvek bio složen i kontraverzan - jer se novac mogao tražiti samo u redovima jevrejske populacije na čitavoj teritoriji ugarske države, odnosno jedino među jevrejskom sabraćom. Iz izvora nije teško videti da su početne sakupljačke akcije trajale, naravno s pismenom dozvolom visokog Ugarskog kraljevskog Ministarstva unutrašnjeg dela, šest meseci, i da su u međuvremenu produžavane ili smanjivane. Ovlašćeni predstavnik Jevrejske veroispovedne opštine bio je prethodno uredno prijavljen mesnim i državnim vlastima u Budimpešti, ali i kod svakog policijskog

⁸⁴ Ištvančić, 1997, 176-177.

⁸⁵ Ibid - V. takođe: Ištvančić, 2007, 1-16.

⁸⁶ Akt Magistrata, No 2609/1896 u kojem ima 31 dokument.

⁸⁷ Akt Magistrata, No 2976-2 od 27 jula 1889 godine - Ištvančić, 1997, 176.

⁸⁸ Akt Magistrata, No 2609/1896 - Belockrvanski Magistrat je za to vreme (1889 -1898) bio zasut stalno molbama iz Jevrejske veroispovedne opštine.

11/11/1896
 Afghelertunglamu innovalita hitkorrigitöl
 erasvalak.

Lestriritetes varosistamars.

4. ó február hó 12 in 935 p. a. Hall átriatára van Jerean.
 amenth. Lijtelere? átriatára, hogy a tanyplauis egytörés
 arányainak fejeben gyűjtés az "Isten" "Képek" és
 har 2. szögvesztély, ellégyeve volt 693 ft a / palat mánslak,
 ban azotall perre az átriatára egy egytörés alkalmán hoz
 illatol hártel, 1900 ftgyi a / palatmára, vior bevitöl lere.
 tessie for D. Hatot. 3 karkal, re befizetett 1895 ében az
 minit, emlitett 693 ft egyebb hitkorrigitöl 633 ft 1895
 ében onnan 1326 ft. 1896 in február hóban 74 ft má
 nyagig 1800 ft. nagy hogy a hitkorrigitöl jeleulogi tártónára
 még 600 ftól jevöl. Meg emlitimik még azt, hogy a minit
 a hitkorrigitöl anyagig felvitte az egytörésit nagyra
 az haladást néltől fogva az a / fog róttól. Mivel
 oly kijelölés, a / kellelmevel fahelmevel, a / törtöl.
 Az városi tanácsban megkerült a gyűjtött anyagok
 most bejelentett felhasználási módokról a / d.
 másul paniját az erre vonatkozó felmerüléseik
 felsőbb felvöl hivatalonon onltól lere. Jéhis
 tanyplau 1896 in március hó 12 in február
 Jacej hitkorrigitöl tölök, Jantólak a / d. r. s.
 Hitkorrigitöl elnök

Jevrejska veroispovedna opština iz Bele Crkve je 1895 godine
 kupila plac u Bekerovoj ulici za izgradnju nove sinagoge.
 Prvo publikovanje

zvanja u gradovima gde je skupljao novac, i morao je isti da unosi isključivo u jednu sakupljačku knjižicu, sa opisom priloga.⁸⁹

Počev od 1891 godine, a da bi se ubrzao priliv gotovog novca, vlastima su bila prijavljena dva skupljača novčanih priloga Jevrejske veroispovedne opštine, na dve knjižice, uz neophodnu identifikaciju. Treba, pri tom, imati na umu da se u ograničavajućim zakonskim uslovima, potreban novac za izgradnju nove sinagoge u Beloj Crkvi sporo pribavljao, uprkos velikom geografskom prostoru, pa se s toga godinama tražio. U takvim okolnostima, i ono što je dobijeno od samog početka je oročavano uz kamatu kod belocrkvsanske Volksbank (Narodna banka), da ne bi gubilo vrednost.⁹⁰

Kako je vreme odmicalo, Jevrejska veroispovedna opština je morala uvek iznova da podnosi molbe Temišvarskom županatu radi produženja roka za izgradnju koja je sa hrpom drugih propratnih akata ipak odobravana od podžupana ili samog župana.⁹¹

Takođe valja naglasiti, da je Jevrejska veroispovedna opština od dela oročenog novca kupila konačno 1895 godine plac za izgradnju nove sinagoge, na urbanističkoj lokaciji u strogom centru Bele Crkve.⁹² Zemljište se nalazilo u tadašnjoj Bekerovoj ulici (B cher Gasse ili B ckerkasse)⁹³ broj 9 na topografskom broju 430⁹⁴ (docnije broj 1182/1 i 1183/1), koju je Jevrejska veroispovedna opština platila 1.900 forinti.⁹⁵ Paralelno s ovim, ponovo je upućen dopis Gradskom veću Magistrata i Temišvarskom županatu, da urgiraju kod viših instanci (Ministarstva u Budimpešti) odlaganje izgradnje i za to dobijanje odgovarajuće razrešnice, gde je napomenuto da će stvarna izgradnja nove jevrejske sinagoge u Beloj Crkvi početi onog trenutka kada to bude materijalna situacija Jevrejske veroispovedne opštine potpuno dozvoljavala.⁹⁶

⁸⁹ Ibid - Od poznatih skupljača priloga pominju se **Wilhelm Schnabel**, a nakon njega **Josef Kohn**, **Jakob Reiter** i već pomenuti sekretar **Josef Schnabel** (Ibid).

⁹⁰ Ibid - **Ištvančić**, 1997, 178 - Naknadnom proverom, ustanovio sam, međutim, da Jevrejska veroispovedna opština iz Bele Crkve ipak nije novac od priložnika oročila kod budimpeštanske "Nep Bank" - kako sam prvobitno naznačio u mojoj studiji, već kod Narodne banke (Volksbank) u Beloj Crkvi, u kojoj je unače i **Adolf Deutsch** bio većinski akcionar, a neko vreme i njen direktor, što se saznaje iz dostupne sačuvane gradske štampe.

⁹¹ Akt Magistrata, No 2609/1896.

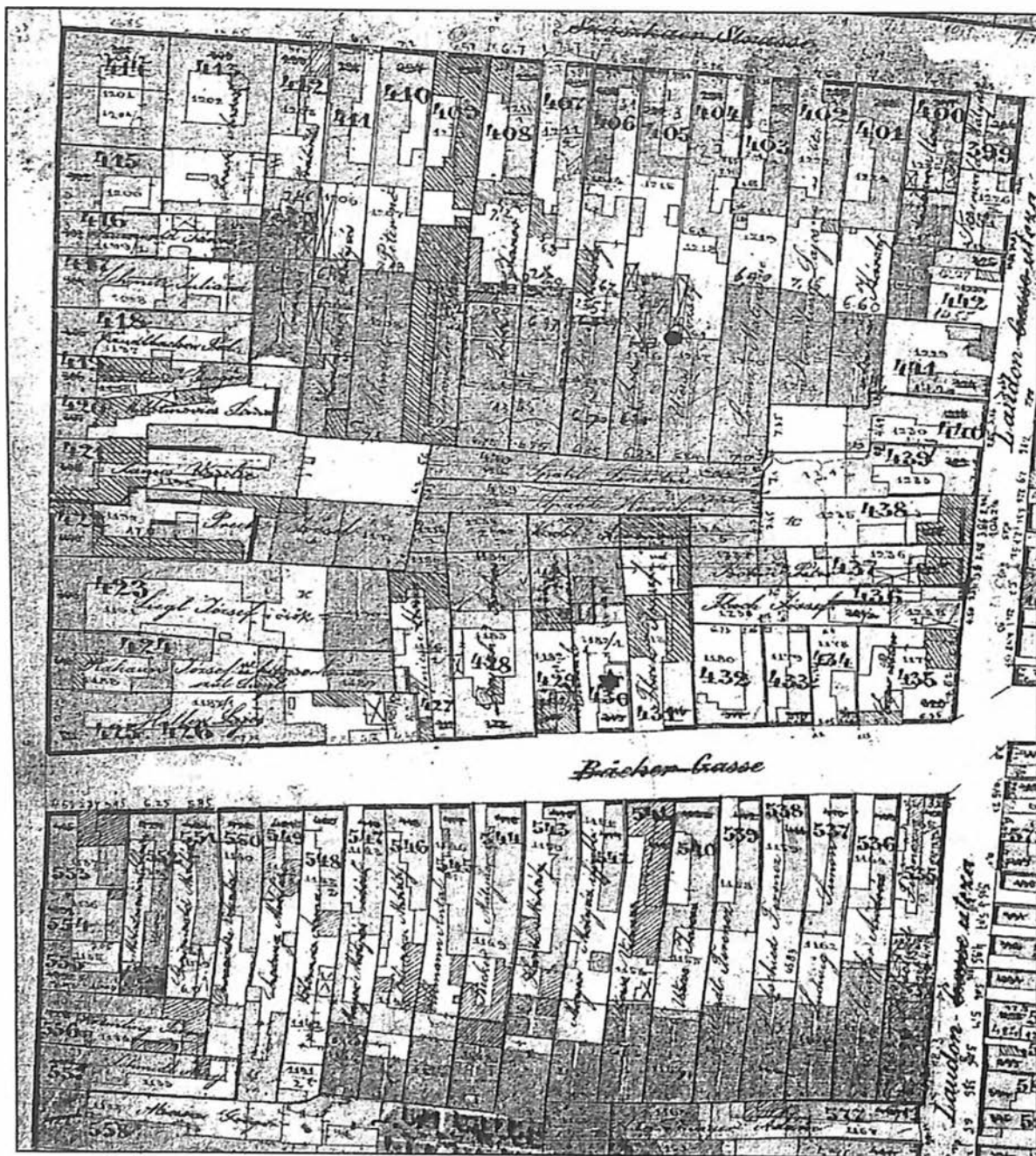
⁹² Ibid.

⁹³ Posle 1905 godine promenjen je naziv u **Adrian C. Schmidt Gasse**, a posle 1944 godine ulica je dobila ime: **ulica Dejana Brankova**.

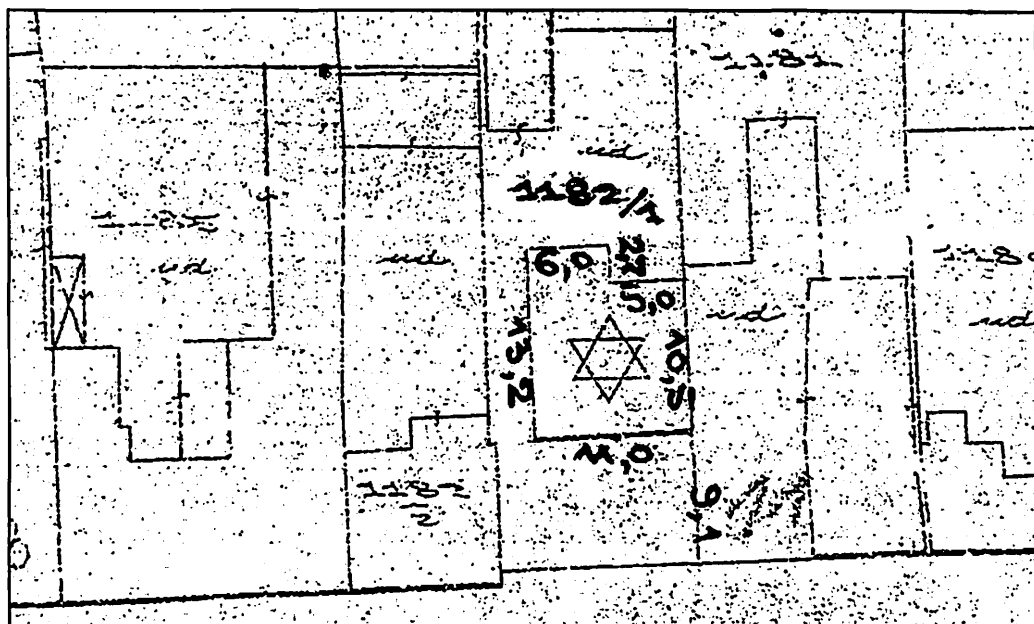
⁹⁴ Raniji vlasnik kuće broj 429 i 430 bio je **Mihailo Putnik**, i to je bila jedna kuća izdvojena na dva dela. Stari broj placa imao je broj 315. Prema popisu stanovništva iz 1870 godine, na tom kućnom broju pominju se **Cvetković** i **Bokšar**. To ja nisam znao kada sam pisao moju studiju (**Ištvančić**, 1997, 176).

⁹⁵ Akt Magistrata, No 2609/1896 - Jevrejska veroispovedna opština je, u stvari, isplatila odmah 1.326 forinti, pa je ostala dužna još 500 forinti, o čemu je obavestila i Gradsko veće Magistrata i Temišvarski županat.

⁹⁶ Ibid.

Bekerova ulica: zgrada broj 430 – Jevrejska sinagoga (pozadi stan kantora).
Prvo publikovanje. (Služba nepokretnosti – Bela Crkva).

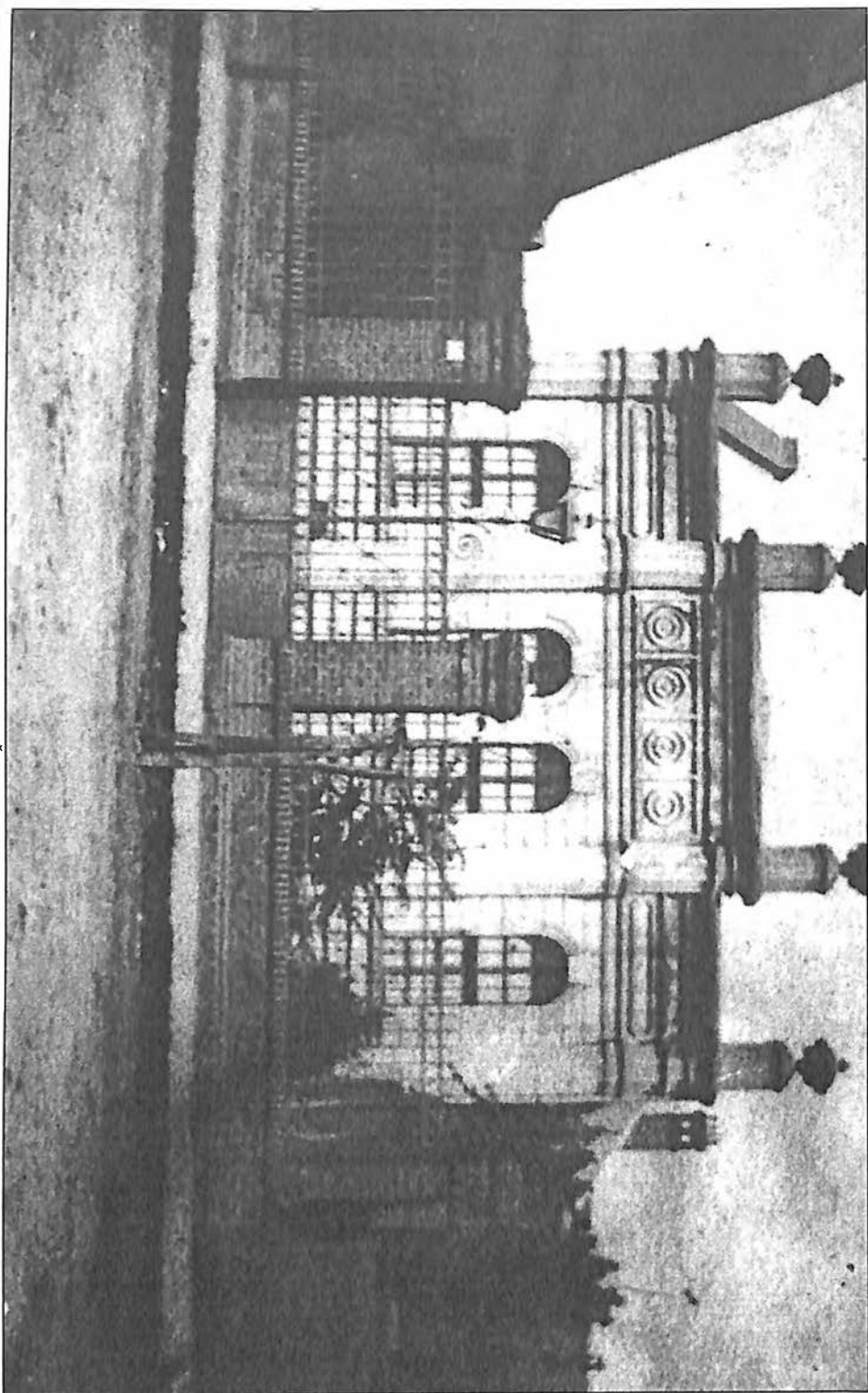
Bäckergrasse No 9 (topografski broj 1182/1) - osnovne mere sinagoge (prvo publikovanje): širina 11,0 m pročelje; dužina 13,2 m zapadni zid; 10,5 m istočni zid gde je bio Aron Hagodeš; 6,0 m dužina i 2,7 m širina galerije na severnom zidu. Od ulične kapije (zida) do pročelja sinagoge ima 9,1 m dvorišnog prostora.

Sakupljačka akcija na prikupljanju novčanih priloga za novu jevrejsku sinagogu započeta još 1889 našla se 1897 i 1898 godine u završnoj fazi, kada je naručen građevinski plan i oglašena javna licitacija za izvođača svih građevinskih radova krajem aprila 1898 godine. Na osnovu prispelih ponuda, početkom maja 1898, celokupan posao je bio poveren Ignatzu Soldanu⁹⁷ i Antonu Zonneru,⁹⁸ već dokazanim građevinarima i tada živim predstavnicima savremenih neimara Bele Crkve, koji su dali svoj udeo u razvoju arhitekture. Radovi su bili započeti sredinom maja 1898 godine⁹⁹ i trajali su intenzivno sledeća četiri meseca (od 15

⁹⁷ Soldan Ignatz (Gaya, Moravska, 2 januar 1855 - Bela Crkva, 9 januar 1921), zidar, građevinar i vlasnik ciglane. Godine 1895 osnovao ciglanu u Crvenoj Crkvi otpočevši sa industrijskom proizvodnjom mašinske cigle i crepa. Izgradio je brojne privatne i javne objekte, među njima i zgradu klizačkog društva (1894), rimokatoličku crkvu u Fabijanu (1910-1911), zgradu Električne centrale (1908) i bolnicu A. Šmita (1910-1911). O njemu detaljnije in: Ištvančić, DOLIĆ, No 5, 2005; DOLIĆ, No 14, 2008; Lexicona Belocrkvanica, Tom 2, 2008.

⁹⁸ Zonner Anton (Bela Crkva, 8 januar 1854 - Bela Crkva, 12 septembar 1914), građevinar, tesar. Izgradio brojne javne građevine u Beloj Crkvi, od kojih se izdvajaju: opštinska bikarnica (1893), zgrada opštinskog suda (1894), zgradu klizališta na Neri (1894). V. o njemu in: Ištvančić, Belocrkvanica, I, 2006, 194.

⁹⁹ U Die Nera, No 20, od 20 maja 1898, kraća beleška obaveštava da će novu sinagogu graditi građevinari Soldan i Zonner - Time otpadaju pretpostavke koje sam prvobitno izneo (1997, 178).

Jevrejska sinagoga u Bekerovoj (Štirovoj) ulici po izgradnji.

maja do 10 septembra) 1898 godine.¹⁰⁰ sinagoga je zidana punom opekom proizvedenom u Soldanovoj ciglani u Crvenoj Crkvi, od kojih je svaka imala utisnut David Magen.¹⁰¹

U okviru završnih radova bilo je uzidavanje pripremljene Povelje, koja je stavljena u kasetu i sa njom u zid novog jevrejskog aškenaskog hrama. Sekretar **Josef Schnabel** je prethodno pročitao prisutnima sadržaj Povelje, koju su potpisali predsednik Jevrejske veroispovedne opštine **Adolf Deutsch**, gradski beležnik, gradonačelnik, sreski rabin, nadrabin iz Temišvara, arhitekta (projektant) i preduzimači radova. Povelja je zatim zatvorena i uzidana. Bila je ispisana na jidišu zlatnim slovima.¹⁰²

Osvećenje nove jevrejske aškenaske sinagoge u Beloj Crkvi obavljeno je na prigodnom ceremonijalu, uz prisustvo službenih i duhovnih lica i građanstva iz mesta i sa strane 10 septembra 1898 godine.¹⁰³

Pet dana kasnije (15 septembra 1898), novoizgrađena sinagoga je i zvanično bila otvorena za sve vernike jevrejske veroispovedi u Beloj Crkvi.¹⁰⁴

22 septembra 1898 godine održana je i prva velika jevrejska komemoracija povodom smrti kraljice Elizabete (Elisabeth), koju su vodili sreski rabin dr **Adolf Sidon**, mesni kantor **Moritz Weiss** (kao glavni pevač) i deo hora Nemačkog muškog pevačkog društva (DMGV) u prepunom hramu.¹⁰⁵

Iza jevrejske sinagoge, u drugom delu dvorišta zvanom vrt, bio je istovremeno izgrađen i stan za kantora, u kojem se nalazila kancelarija Jevrejske veroispovedne opštine u Beloj Crkvi, biblioteka i arhiva.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Više nema sumnje da je 1898 i stvarna godina građenja nove sinagoge u Beloj Crkvi (Đoka P. Popović, 1905, 43; Milleker, 1927, 27; Šteger, 214; Ozren M. Radosavljević, 1989, 22; Ištvanić, 1997, 178).

¹⁰¹ Mnoge od tih opeka je video autor 1985 godine, kada je u bivšim propalim tovilistiama lagerovana kuhinjska so iz Pokrajinskih rezervi.

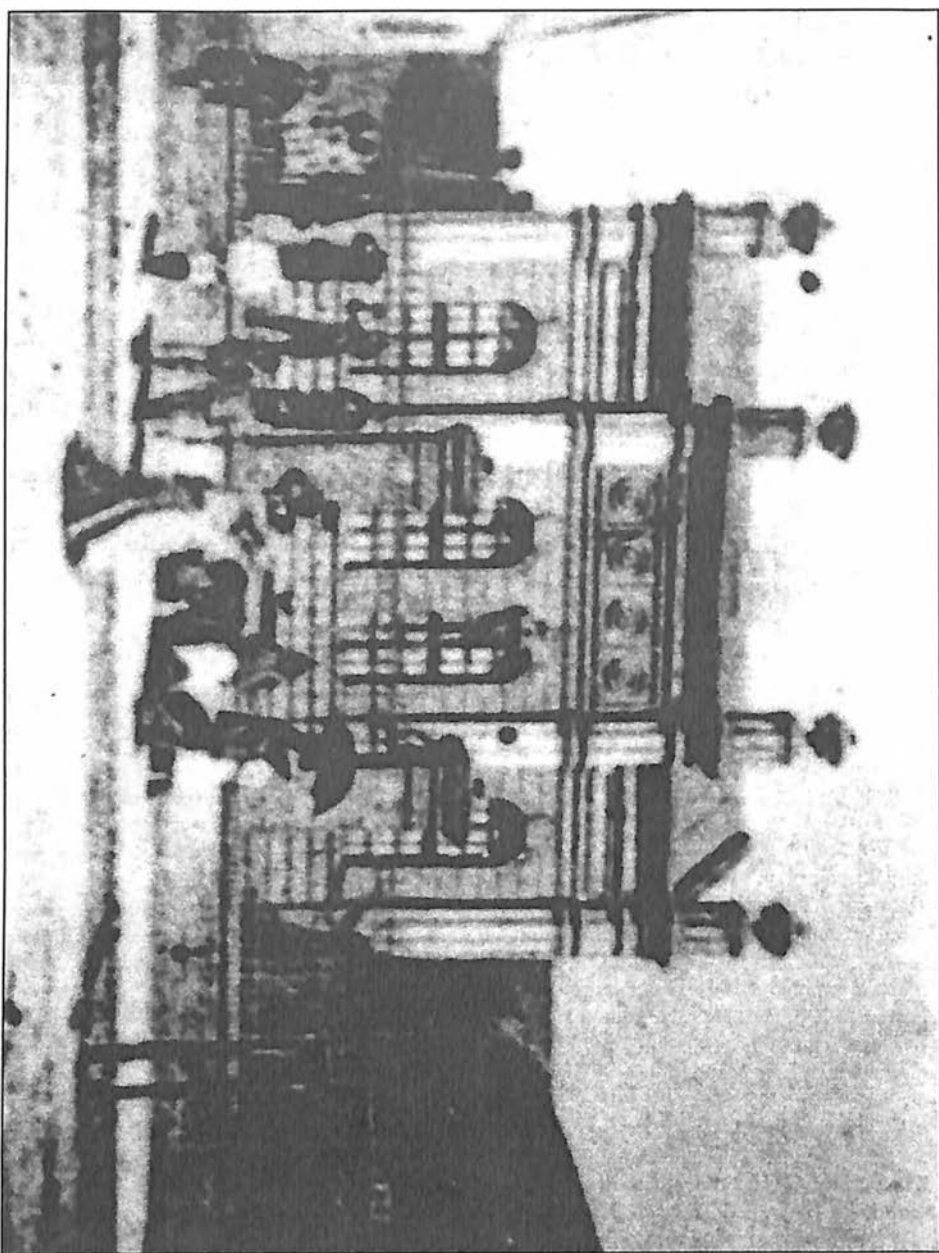
¹⁰² Ištvanić, 1997, 178.

¹⁰³ Ibid - Tačan datum osvećenja prvi su naveli Đoka P. Popović (1905, 43) i Felix Milleker (1927, 27), docnije Rudolf Šteger (1982, 214) i Ozren M. Radosavljević (1989, 22).

¹⁰⁴ Die Nera, No 38, 1898 - Od 17 septembra 1898 počeo je zakup sedišta u novoj sinagogi za predstojeću jevrejsku Novu godinu, a Jevrejska veroispovedna opština je već tada javno poževela svim jevrejskim građanima uspešnu i srećnu novu godinu (Ibid) - 15 septembar 1898 je i zvaničan datum funkcionisanja jevrejskog verskog života u sasvim novim uslovima hramovnog veroispovedanja i tumačenja Tore.

¹⁰⁵ Die Nera, No 39, 1898 - Komemoracija je održana po velikoj vrućini, uz prisustvo mnogobrojnih građana i činovnika, školske omladine, profesora i učitelja, kao i gimnazijalaca sa crnim zastavama. Na ženskoj galeriji sedele su takođe brojne jevrejske žene obučene u crnu odoru. Sreski rabin iz Vršca dr Sidon je govorio na mađarskom i nemačkom jeziku žalopojku, da bi je završio na jevrejskom (hebrejskom) jeziku. Kantor Weiss je na tečnom hebrejskom otpevao Psalm, a nakon toga članovi DMGV-a izveli su pobožnu pesmu "Sveta zemlja" (Heiliges Land). Time je ova imponantna komemoracija u novopodignutom jevrejskom hramu bila privedena kraju zahvaljujući dobroj organizaciji priređivača Jevrejske veroispovedne opštine (Ibid).

¹⁰⁶ Ištvanić, 1997, 178 - U stvari, na topografskom broju 1183/1 drugog dela zemljišnog placa u B ckergasseu broj 9, pozadi sinagogalnog hrama, izgrađena je manja zgrada veličine 5 x 14 metara.

*Bekerova ulica u Beloj Crkvi: Jevrejska sinagoga na razglednici.
(Išvanić, 1997, 177).*

Kao najveći građevinski poduhvat jevrejskog stanovništva Bele Crkve XIX veka, nova jevrejska sinagoga je sledila stil gradnje aškenaskih jevrejskih građevina kakve su primenjivane samo u gradovima Nemačke, Austrije i Ugarske.¹⁰⁷ I po tome, belocrkvanska sinagoga prevazilazila je po izgledu ostale južnobanatske i sremske sinagogalne građevine, a ova činjenica postaje utoliko jasnija kada se analizira njena uočljiva spoljna dekoracija fasade s ulične strane.¹⁰⁸ Stoga je sinagoga u Beloj Crkvi svojom osnovom, karakterističnim stubovima, obiljem kitnjastih ukrasa, opštim arhitektonskim sklopom i osobenim jevrejskim izrazom, jedinstveno aškenasko jevrejsko sakralno zdanje građeno u mavarsko-islamskom stilu.¹⁰⁹ Neomavarski pravac se veoma dobro uočava na uličnoj fasadi sinagoge, gde su primenjena četiri stuba, koja se produžuju u krovnoj nadgradnji sa četiri tornića u uglovima, a ovo podsećanje na minarete uklopljava se u opšti utisak svitka Tore i malom kopijom Solomonovog hrama.¹¹⁰

Na vrhu rizalita glavne fasade nalazi se uobičajena zavetna ploča Mojsijevih deset zapovedi uklesanih u dve kamene ploče. Glavna fasada ima četiri visoka uzdignuta prozora.¹¹¹ Ulaz u sinagogu za muškarce je na zapadu, dok su žene ulazile sa severne strane, gde se nalazila ženska galerija.¹¹²

¹⁰⁷ V. sledeće ilustracije kod Wischnitzera (1964, s. 205 i 206) i Krinsky (182 i 257, osobito s. 141 Choral Tempel u Bukureštu). U prilog tome i fotografiju Aškenaske sinagoge u Praškoj ulici u Zagrebu (Židovi, katalog, 1988, 38).

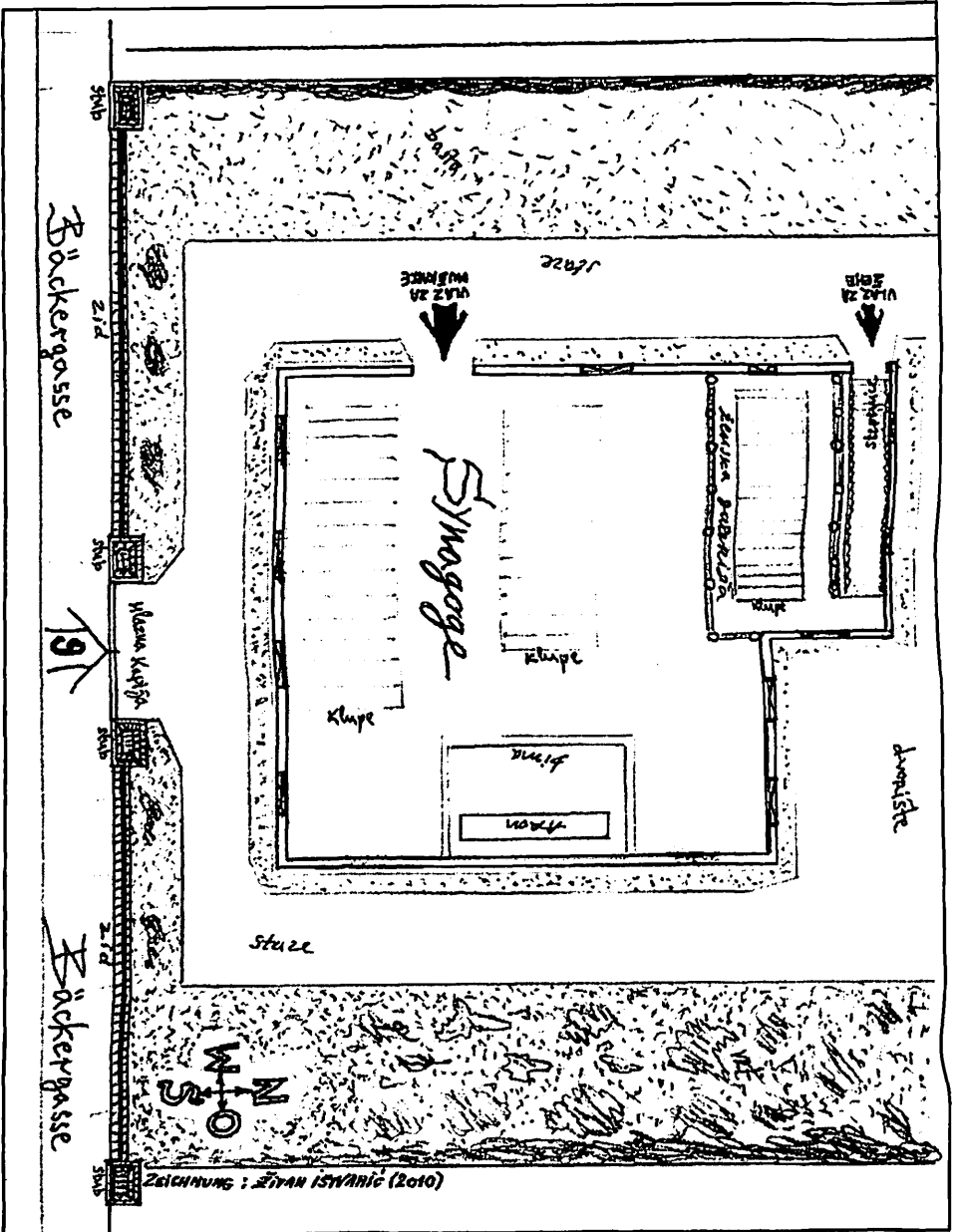
¹⁰⁸ Sinagoge u manjim mestima i selima Banata (Banatsko Arandelovo, Debeljača, Mokrin) ili Srema (Erdevik, Indija, Stara Pazova, Šid) bile su građene sa pravim (ravnim) fasadama, bez ikakvih ukrasa, sa zidovima, koji su bili omalterisani i okrečeni u belo, čiji su krovovi bili prekriveni eternit pločama (Uporedi in: Šosberger, sinagoge u Vojvodini, 78, 84-85, 91, 97-98, 104-105) - Očito, projektant belocrkvanske sinagoge je sledio stilski izraz koji je odskakao od pomenutih ili sličnih kretanja, takozvani mudejer stil.

¹⁰⁹ Mavarsko-islamski stilovi gradnje aškenaskih sinagoga doneti su u Nemačku i Austriju sa Orijenta i presadeni u sinagogalnu arhitekturu na fasadama, izrazitim bojama dekoracije i ornamentima. Tornjevi su u obliku minareta kao rekonstrukcija Solomonovog hrama u Palestini. Mavarsko-islamske forme i obeležja su prvi put primenjena na jednoj sinagogi u Nemačkoj 1832 godine. U pedesetim godinama XIX stoleća prodor islamskih formi u sinagogalnoj arhitekturi Nemaca je sve uočljiviji, pa se od 1855 godine egzotični detalji sada već javljaju na mnogim aškenaskim sinagogama. Hrišćanski arhitekti su tako našli jednu vezu između tradicionalnog jevrejskog i islamskog (ili arabijskog) stila gradnje (Krinsky, 81).

¹¹⁰ Sve jevrejske sinagoge su, u stvari, kopije Solomonovog hrama u Jerusalimu (Palestini), njenim dovođenjem u vezu sa svetilištima prošlosti, ali i traženjem blagoslova od Boga za novu sinagogu (Wischnitzer, 35)

¹¹¹ Uzorni obrazac gradnje svih sinagoga i njeno uređivanje je, u načelu, obavezujuće prema Jerusalimu i orijentaciji prema ritualnim obeležjima ovog Svetog grada (Ibid, 18 i 43; Krinsky, 23) - Budući da se sinagoga u Beloj Crkvi nalazila devet metara udaljena od ulice, te da na istoku, severu i zapadu hrama nije bilo mnogo svetlosti, glavna dnevna svetlost je mogla da uđe u hram samo preko prozora na južnoj fasadi. Tako su ovi veliki prozori bili posrednik između spoljnog svetla i svetla u unutrašnjosti, gde je gorelo večno svetlo (Ibid).

¹¹² V. priloženu skicu.

Osnova Jevrejske sinagoge izgrađene 1898 godine sa osnovnim razmeštajem unutrašnjosti: klupe, bime i arona sa ženskom galerijom na spratu. Prema Živanu Isvančiću (Prvo objavljivanje).

Kao što se iz prethodnih podataka vidi, nedostaju biografski podaci i ime arhitekta ove najdugovečnije belocrkvanske aškenaske sinagoge, koje mi, i pored znatnih napora, nismo još uvek uspeli do danas da pronađemo.

12 aprila 1941 godine domaći neonacisti i folksdojčeri iz Mesnog odbora Kulturbunda na čelu sa advokatom dr Franz Kuhnem (Franc Kun) preuzeli su sve javne funkcije u Beloj Crkvi, započevši nacističku i nacional-socijalističku delatnost, koja se produžila tokom čitavog perioda okupacije. Jevrejska sinagoga u narednih nekoliko dana aprila meseca postaje mesto sistematske krađe svih jevrejskih relikvija i umetničkih dragocenosti i predmeta. Iznete su sve stvari "kao zaplenjene", dok je unutrašnjost sinagoge pretvorena u štalu za paradne konje gradonačelnikove kočije i njegovih saradnika iz novoosnovanog Nemačkog gradskog poglavarstva.¹¹³

U takvom stanju i potpuno poharana, jevrejska sinagoga je dočekala oslobođenje,¹¹⁴ kada se 1945 godine u Beloj Crkvi našlo svega šest Jevreja, od kojih je jedan bio bivši predsednik: **dr Viktor Gross**.

Pitanje daljeg života jevrejske sinagoge u veoma izmenjenim društvenim i političkim uslovima u Beloj Crkvi, a u takvim okolnostima i pravi razlozi prodaje i rušenja, pod velom su tajni i sporenja. Ova činjenica postaje jasnija kada se tome doda, da je izvesni zagrebački advokat po imenu Gelb, putem pravozastupnika i poslednjeg predsednika **Jevrejske veroispovedne opštine**, lekara **dr Viktora Grossa**, zastupao belocrkvansku jevrejsku organizaciju, inicirao prodaju zdanja sinagoge i, konačno, pod veoma sumnjivim okolnostima, u ime Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, i prodao rukovodiocima iz Seljačke radne zadruge "Dobrovoljac" 1949 godine.¹¹⁵ Prema pismenom svedočenju dr **Viktora Grossa**, on je bio prisiljen da proda belocrkvansku sinagogalnu građevinu (sinagogu), što je i potvrdio vlastoručnim potpisom, pa je čitav slučaj (kupoprodajni-prodajni ugovor) stigao do suda, na kojem je glavni vinovnik spora, zagrebački advokat **Gelb**, strateški svesno, prečutao brojna očigledna fakta.¹¹⁶

U proleće (marta meseca) 1949 godine radnici iz Seljačke radne zadruge "Dobrovoljac" počeli su rušenje sinagoge, ručno, ciglu po ciglu, koja je zatim odvožena volovskim kolima prema Aleji Nera, gde su uskoro podignuti ekonomski objekti (tovilišta za svinje za lokalnu klanicu). Deo građevinskog materijala završio je u dvorištu upravnika pomenute Zadruge. Početkom 1950 godine SRZ "Dobrovoljac" prodala je bivši stan jevrejskog kantora".¹¹⁷

¹¹³ Ištvančić, Spisak, 1995, 183-186; Ištvančić, 1997, 180-183.

¹¹⁴ Alfred Kuhn, 1980, 331; Radosavljević, 1989, 22; Ištvančić, 1997, 180-183 -Dakle, belocrkvansku sinagogu nisu srušili nacisti 1942 godine, kako to navodi Rudolf Šteger (1982, 214).

¹¹⁵ Ištvančić, 1997, 180-183.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Ibid.

Popis šehtera-kantora u belocrkvanskim sinagogama 1773-1941

Najviši autoritet u belocrkvanskim sinagogama kroz istoriju bio je **Šehter** (nem. Schchter),¹¹⁸ koji je bio istovremeno i pevač (crkveni pojac), učitelj jevrejskog crkvenog pevanja i muzike (kantor), pa tako i zvanični tumač **Talmuda** i jevrejske religije uopšte. Na taj način, **šehter** je u belocrkvanskih Jevreja od samog početka imao više uloga (dužnosti), pa je kao mesar koji kolje živinu (i stoku), morao imati i liturgijsko predznanje i lep glas, što je uopšte i karakteristika i kod svih ostalih provincijskih jevrejskih opština Banata XVIII i prve polovine XIX veka, pa i docnije.

Prvi **kantor-šehter** u Beloj Crkvi zabeležen je u istorijskim izvorima tek 1773 godine,¹¹⁹ iako je on ovde najverovatnije morao biti i pre tog vremena. Godine 1800 bio je postavljen u Beloj Crkvi i prvi jevrejski učitelj jevrejske veronauke,¹²⁰ koji je obavljao i jevrejsko bogoslužjenje u sinagogi. **Šehteri-kantori** su dugo vremena ovde mogli biti izabrani samo iz sredina tolerisanih Jevreja, koje je na ovaj položaj odobravao temišvarski rabin. Jevrejska crkvena opština je sa njime sklapala pismeni ugovor na jednu ili dve godine, koji se zatim overavao u Magistratu.¹²¹

Prvi istorijski potvrđeni **šehteri-kantori** u Beloj Crkvi datiraju tek u vreme nastanka Vojne granice. Ali, vreme koje su pojedini **šehteri** provodili u belocrkvanskim sinagogama, nije nimalo lako sasvim precizno utvrditi. Podaci o njihovoj službi su vrlo oskudni, naročito ako se radi o razdoblju do 1860 godine. Zbog toga, iznećemo šta se o tome zna, s tom napomenom da se godine sinagogalne službe kantora-šehtera do 1860 godine moraju prihvatiti više kao orijentacija, a ne kao definitivni odgovor. Podaci o službovanju kantora-šehtera od 1860 godine do 1941 godine, utvrđeni su uz pomoć jevrejskih crkvenih protokola i savremenih pisanih izvora i publikacija.

- 1773 - **Samuel Salamon**, prvi je poznati jevrejski **šehter-kantor** u Beloj Crkvi. Krajem 1773 odselio se u Petrovaradin.¹²²
- 1834 - 1835 **Klein (Isaak)**, **šehter** i **kantor**, umro 1835 godine. Njegova udovica je morala da se iseli do 1 marta 1835 iz Bele Crkve (Akt Magistrata, Pol No 649/1835).

¹¹⁸ U velikim jevrejskim zajednicama, **Šehter** je stvarno imao samo zaduženje i bio osoba koja samo obredno kolje stoku i živinu u sinagogi. U provincijskim društvima Jevreja, **Šehter** je imao dvostruku ulogu: bio je i **Šehter** i **Kantor** istovremeno.

¹¹⁹ Šteger, 1982, 24; Radosavljević, 1989, 22.

¹²⁰ **Rudolf Šteger**, ne poznajući problematiku, navodi da je 1800 u Beloj Crkvi bio postavljen i prvi rabin (Šteger, 1982, 24), iako Bela Crkva kroz svoju jevrejsku istoriju nije nikada bila sedište Rabinata, a niti je to mogla biti, pogotovo na u to vreme.

¹²¹ Šteger, 1982, 24.

¹²² *Ibid*; Radosavljević, 1939, 22 - Međutim, takvog imena nema u popisu 1773-1774 u Petrovaradinu, potonjem Novom Sadu (V. Šosberger, 1988, 133, 138-141).

- 1835 - 1836 **Hoffmann Lazar**, šehter i kantor, postavljen 11 decembra 1835 ugovorom na godinu dana (Akt Magistrata, Pol No 649 iz 1835; Radosavljević, 1989, 22);
- 1837 - 1838 **Salamon Michael**, šehter i kantor, postavljen 21 novembra 1837 ugovorom (Jevreji u Pančevu, 2006, No 322);
- 1839 - 1840 **Nahmann Jachiel**, šehter i kantor, smenjen sa tog položaja 9 jula 1840 godine zbog nedopuštenog venčanja jedne udovice (Akt Magistrata, Publ No 1116/1840; Radosavljević, 1989, 23);
- 1840 - 1841 **Feldheim Gerson**, šehter i kantor, postavljen ugovorom za vreme od 9 jula 1840 do 22 marta 1841 godine (Ibid);
- 1841 - 1842 **Weiss Philipp**, šehter i kantor, do dolaska u Belu Crkvu radio pet i po godina u Karansebešu, stupio na dužnost 24 marta 1841 godine (Akt Magistrata, Publ No 1116/1840);
- 1864 - 1874 **Sonnenschein Hermann**, šehter; u razdoblju od 1865 do 1871 godine u sačuvanim matičnim knjigama Jevrejskog sreskog rabinata iz Vršca pominju se još i sledeći šehteri: **1865 Abraham Hirschl**, **1866 Samuel Waldner**, **1869 Grünfeld**, **1870 Markus Klein** i **1871 Salamon Schwarz**.
- 1872 - 1882 **Klein Hermann**, kantor, delovao i kao veroučitelj jevrejske religije u gimnaziji (Ertesitöje 1875/76, 32; Ertesitöje 1876/77, 8);
- 1881 - 1882 **Klein Armin**, kantor, delovao i kao veroučitelj jevrejske religije u gimnaziji (Ertesitöje 1881/82, 17);
- 1882 - 1884 **Fränkl Simon**, kantor, delovao i kao veroučitelj jevrejske religije u gimnaziji do 1 septembra 1884 godine (Ertesitöje 1882/83, 24);
- 1884 - 1926 **Weiss Moritz-Mór** (P pa/Weszpem, 1 oktobar 1846), kantorsku karijeru započeo sa dvadeset godina (1866) u rodnom mestu, odakle je dobio nameštenje u jevrejskim opštinama u županiji Veszprem, Szombathelyiu (1872-1878), Klausenburgu (1878-1882) i Vršcu (1882-1884). Iz Vršca je premešten u Belu Crkvu 1 septembra 1884, delujući kao kantor neprekidno do 1 oktobra 1926 godine. Bio je i predavač jevrejske religije u ovdašnjoj gimnaziji i svim ostalim državnim i mesnim komunalnim školama, osnovnim školama i građanskim školama. Od 1926 do 1928 bio je pročelnik jevrejskog hrama u Beloj Crkvi (Ištvančić, Belocrkvanika, Tom III);
- 1897 - 1898 **Fischer Adolf**, kantor.
- 1904 - 1905 **Weiss Josef**, kantor, predavač jevrejske veronauke u gimnaziji (Kalender 1905, 53; Kalender 1906, 53);
- 1909 - 1911 **Fellner Manó-Emil**, kantor, predavač jevrejske veronauke u belocrkvanskim školama od 1 oktobra 1909 do 1 novembra 1911 godine (Kalender 1910, 85, 86-87; Ertesitöje 1910/1911, 31; Ertesitöje 1911/12, 24; Kalender 1912, 81; Radosavljević, 23).

III

JEVREJSKA GROBLJA U BELOJ CRKVI

Jevreji su od najranijih dana prisutnosti u Beloj Crkvi pokopavali svoje mrtve, verujući duboko u zagrobni život,¹²³ groblje¹²⁴ i grob,¹²⁵ budući da su po **Tori** svi imali pravo na sahranu,¹²⁶ bez obzira da li su imali status tolerisanih ili netolerisanih građana. Po **Talmudu**, smatrano je veoma dugo (sve do IV i V veka) da su groblja boravišta zlih duhova i demonskih sila, pa su zato jevrejska groblja izmeštana na daleku periferiju, daleko od jevrejskih naseobina.¹²⁷

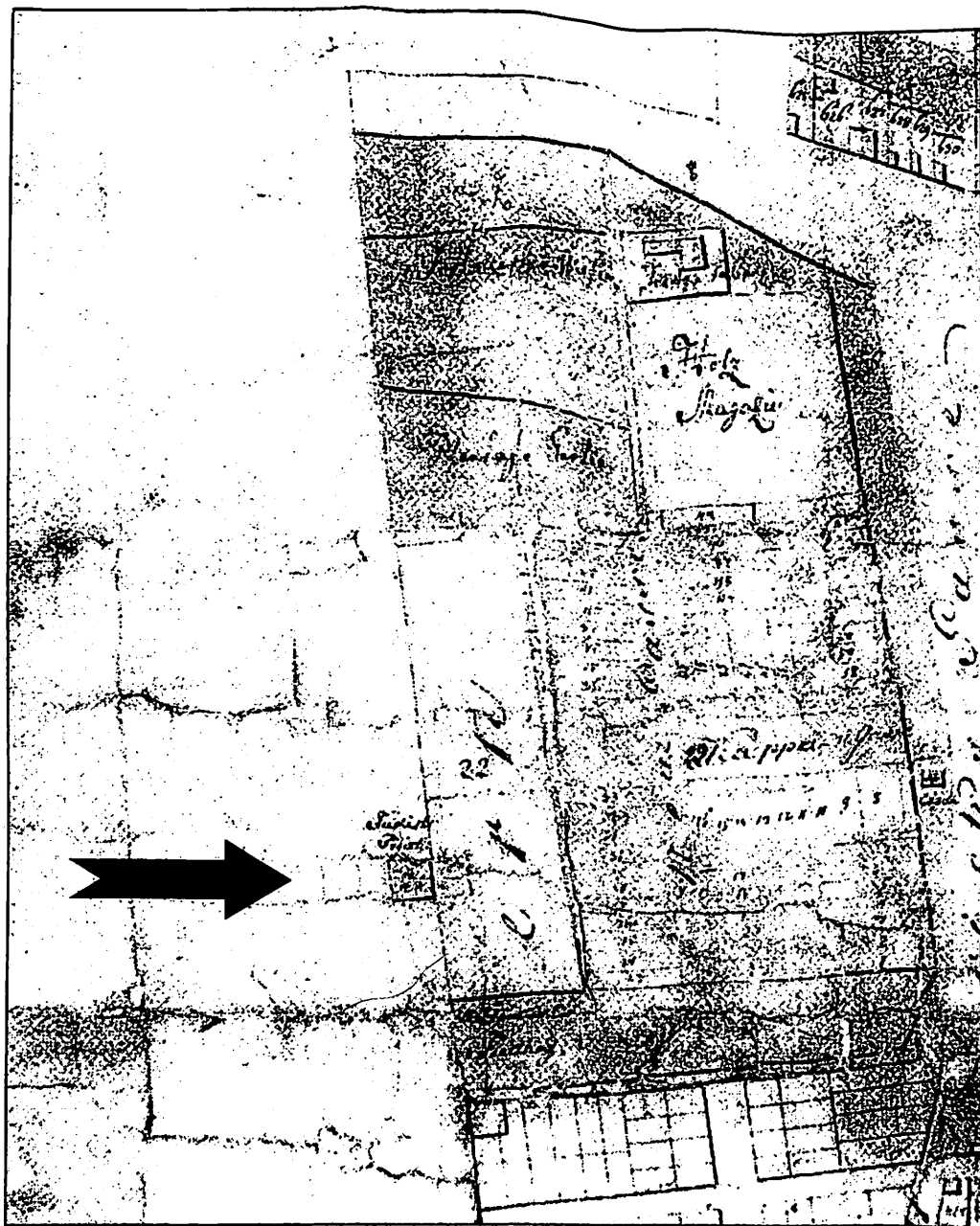
¹²³ Pojam zagrobnog sveta postoji još u Mojsijevom petoknjžju - Šoel (svet senki), negde pod zemljom, verovanje da duše (duhovi) umrlih ostaju živi kada se po smrti izdvoje iz čovekovog tela. Verovanje u zagrobno postojanje u Šoelu (duhovi ili sene živih) bivstvuju na jedan pasivan način, odsečeni od Boga i života na zemlji - "Koji siđu u grob, ne nadaju se tvojoj istini" (Išajina knjiga (38,18); Ili, u Knjizi o Jovu (4,20) - "I vrati se prah u zemlju, kako je bio, a duh se vrati Bøgu, koji ga je dao" (Propovednik (12,7) - Ideje o zagrobnom životu i o produženju života na drugom svetu, kao i o vaskrsenju posle smrti, javljaju se kada strani elementi počinju prodirati u Judaizam. Enoch (apokrifina knjiga) već deli Šoel na mrak, u kome obitavaju duhovi grešnika, i na svetlost, za duhove pravednih. Tako, Šoel se deli na Raj (Gan Eden) i na pakao, Gehonim (Gams, 41).

¹²⁴ Groblje (kuća večnosti - kuća života), verovanje da su ljudi na ovome svetu samo privremeno, a da im je pravo i trajno boravište budući svet. U Bibliji se navodi da je Avram sahranio Saru u pećini, koja je postala njegovom porodičnom grobnicom (Glosar, 1999, 110).

¹²⁵ Grob se oduvek smatrao kao mrtvačka kuća, pa je i njemu i kovčegu davan takav oblik. Ali, grob bilo da je humka skromnih razmera ili da se uzdiže ka nebu kao piramida, uvek podseća na simbolizam Gore. Svaki grob je u stvari skromna kopija Svetih Gora, spremište života. Grob potvrđuje večnost života u njegovom preobražavanju. Zato je grob boravište pokojnika (Gerbran-Ševalije, 2009, 252-253).

¹²⁶ Sahrana, ispraćaj pokojnika, pogreb, čin samog ukopavanja pokojnika ili sprovod (Kevura i Levaja po hebrejskom). Kod pratnje preminulog nema razlike između bogatih i siromašnih, uvažavanih i nepoznatih, pa se ispraćaj pokojnika smatra za dobro delo. U tom cilju, zbog pogreba, dozvoljeno je čak i prekinuti učenje Tore. Na kraju, običaj je da članovi porodice ubace u raku nekoliko lopta zemlje. Kod Jevreja se na grob ne polažu venci i cveće (Tauber, 147 i 161).

¹²⁷ Jevrejska zaostavština u Srbiji, 2010, 12.

Plan grada Bele Crkve iz 1820 godine – zapadni deo – na kojem se vidi
Jüdisch Friedhof na krajnjoj zapadnoj periferijskoj tački
 (Zbirka karata Istorijskog arhiva u Beloj Crkvi). Nepublikovano.

Nastanak i razvitak nove i savremenije Bele Crkve tokom XVIII veka prema austrijskom urbanizmu i arhitekturi, gde je dobijanje statusa imalo uticaja na još intenzivniju izgradnju i povećanje stanovništva, uslovio je u prvoj polovini XIX veka najveći deo reorganizacije grada kao urbane celine. Tada su, u to više nema sumnje, transformisana i postojeća belocrkvanska groblja, a planskom regulacijom formirane sasvim nove grobljanske parcele.

Prvo jevrejsko groblje u Beloj Crkvi

U Beloj Crkvi je danas gotovo nemoguće više precizno odrediti lokaciju prvih jevrejskih grobalja i određenije ih datovati. No, iako ne postoje obimniji istorijski podaci o tome, smatramo sa velikom verovatnoćom da je i prvo jevrejsko groblje u Beloj Crkvi nastalo sa dolaskom prvih Jevreja, osnivača savremenog jevrejstva, kada je 1752 godine ovde nesrećnim slučajem poginuo jedan od prvih tolerisanih Jevreja.¹²⁸

To, razume se, daje osnovno polazište da je, zapravo, stvarna starost belocrkvanskog jevrejskog groblja iz prve polovine XVIII veka, a najverovatnije s kraja četrdesetih godina. U vreme njegovog pionirskog stvaranja, jevrejsko groblje se nalazilo u predgrađu tadašnje Bele Crkve, u nemačkom delu grada, duboko na zapadu. Tu je malobrojna zajednica jevrejskog naroda u Beloj Crkvi dobila prvi grobljanski prostor, odnosno namenski dodeljenu gradsku površinu, za ukope i sahranu pripadnika jevrejske veroispovesti.¹²⁹

Sve do 1798 godine na ovom prvom Jevrejskom groblju (na priloženom planu *Jüdisch Friedhof*) u Beloj Crkvi, sahranjivani su i Jevreji iz susednog Vršca.¹³⁰ Iste godine (1798), Banatska zemaljska generalna komanda iz Temišvara zabranila je, na osnovu rešenja dvorske komore, Magistratu u Beloj Crkvi svako dalje sahranjivanje i ukope umrlih vršačkih Jevreja, kao i ostalih Jevreja iz okruženja, na kanonizovanom Jevrejskom groblju Slobodnog vojnog komuniteta, osim onih Jevrejima koji su nastanjeni u Beloj Crkvi.¹³¹

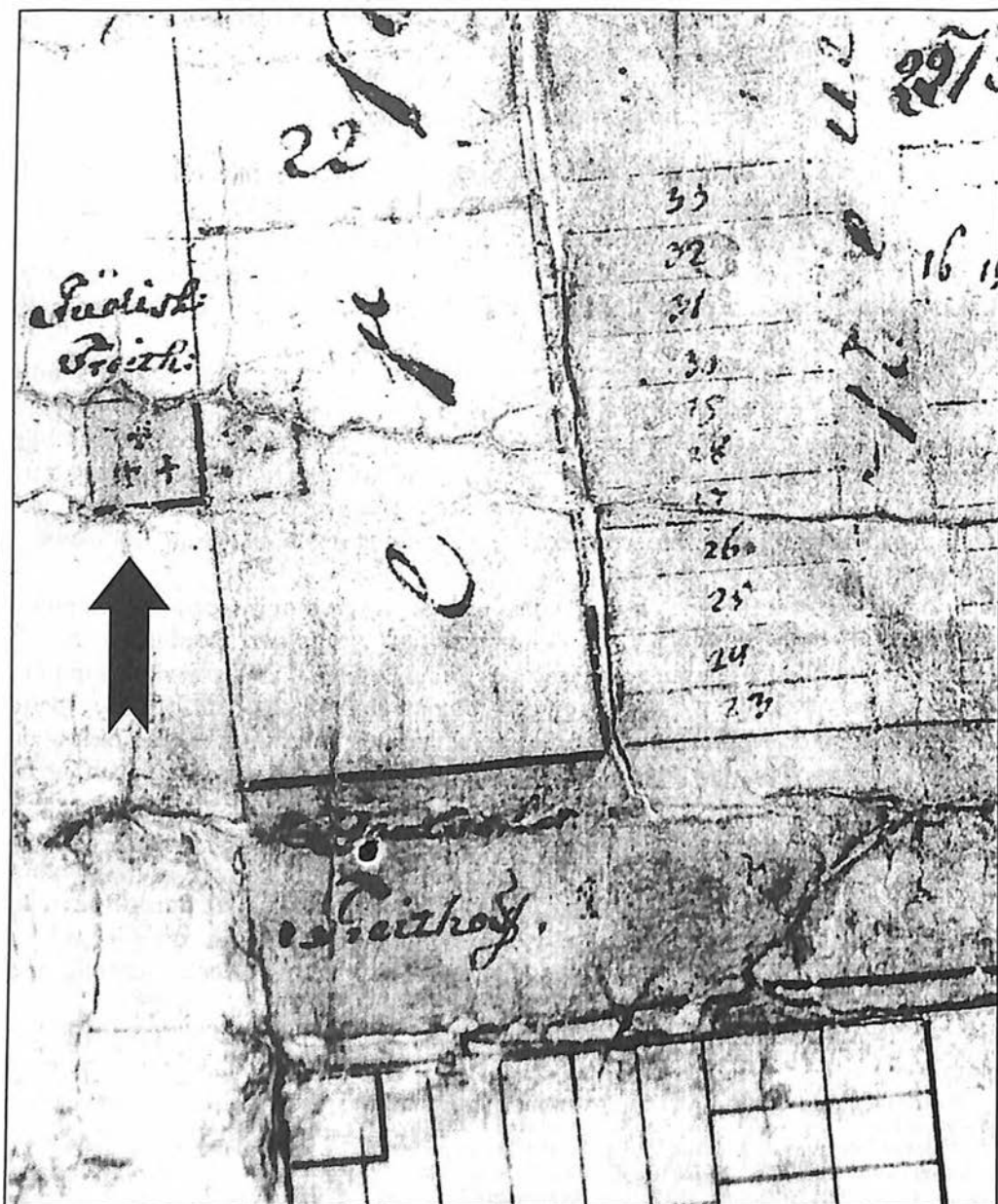
Do danas nisu pronađeni nikakvi materijalni tragovi ovog groblja na osnovu kojih bi se moglo nešto više reći o njegovoj veličini, izgledu i nadgrobnim spomenicima. Nema pisanih dokaza ni o broju sahranjenih belocrkvanskih Jevreja, a ne zna se ni tačan broj ukopanih vršačkih Jevreja i onih Jevreja iz drugih gradova do 1798 godine. U istorijskoj i drugoj literaturi XIX veka pomenuto groblje nije registrovano.

¹²⁸ Šteger, 1982, 24.

¹²⁹ Prema Radosavljeviću (1989, 23) najverovatnije da su gradske vlasti već sredinom XVIII veka omedile prostor za groblje doseljenih Jevreja, ali se o njegovom nekadašnjem izgledu i veličini malo zna.

¹³⁰ Mileker, Povesnica, I, 1886, 218-219; Mileker, Letopis, 1929, 169; Čolić, No 4, 1979, 127; Radosavljević, 1989, 23; Račić, 2010, 100-111 - U nekim izvorima (Jevrejski kalendar za 5687, Vršac, 1926, 190; Milleker, 1927, 14; Radovanović, 2010, 778) iznosi se da je prvo Jevrejsko groblje u Beloj Crkvi bilo osnovano 1798 godine (???) - Grad Vršac je dobio svoje prvo jevrejsko groblje tek 13 februara 1798 godine (Mileker, Povesnica, I, 1886, 218-219).

¹³¹ Ibid - U literaturi se ne objašnjava status ovog prvog belocrkvanskog jevrejskog groblja. Provejava nit, međutim, da je rečeno Jevrejsko groblje u Beloj Crkvi bilo u to vreme, do 1798 godine, jedino u ovom delu Banatske vojne granice, i da je imalo možda i sreski značaj. Time treba tumačiti i donos i ukope stranih Jevreja izvan Bele Crkve na ovdašnje Jevrejsko groblje.

Na uvećanom snimku plana Bele Crkve iz 1820 godine razaznaje se da je najstarije Jevrejsko groblje izmešteno malo unapred i da je sada novo Judish Friedhof ispred prvobitne lokacije

Postojanje starog Jevrejskog groblja evidentirano je i u prvim decenijama XIX veka. I dalje je na istom onom perifernom području i na neizmenjenom topografskom gruntu. O tome svedoče upečatljivo i dva sačuvana plana grada Bele Crkve iz 1820 i 1840 godine. Specifičan položaj, uprkos najavljenom urbanizaciji zapadnog dela granica grada i formiranja novih gradskih kvartova, Jevrejsko groblje zadržalo je sve do 1840 godine. Do tog vremena, po svemu sudeći, obavljani su obredi sahrane umrlih belocrkvanskih Jevreja, kada se Jevrejsko groblje počelo gasiti.

Kulturno-istorijski značaj ovog prvog belocrkvanskog jevrejskog groblja ne može se ni izdaleka proceniti i sagledati, jer ne postoje nikakvi izvori u pisanoj formi. Da postoje, oni bi danas bili od ključnog razumevanja za pojavu, nastanak i razvoj ranog Jevrejstva u Beloj Crkvi u XVIII veku.

Drugo jevrejsko groblje u Beloj Crkvi

Drugo po redu Jevrejsko groblje u Beloj Crkvi, kakvo inače i danas poznajemo, osnovano je u četvrtoj deceniji XIX veka kao posledica urbanističkog planiranja. Osnov njegovog formiranja je, kao uostalom i svih ostalih grobalja pripadnika rimokatoličke i katoličke veroispovesti, lociranje na istočnoj polovini urbane gradske celine, na Aleji Nera.

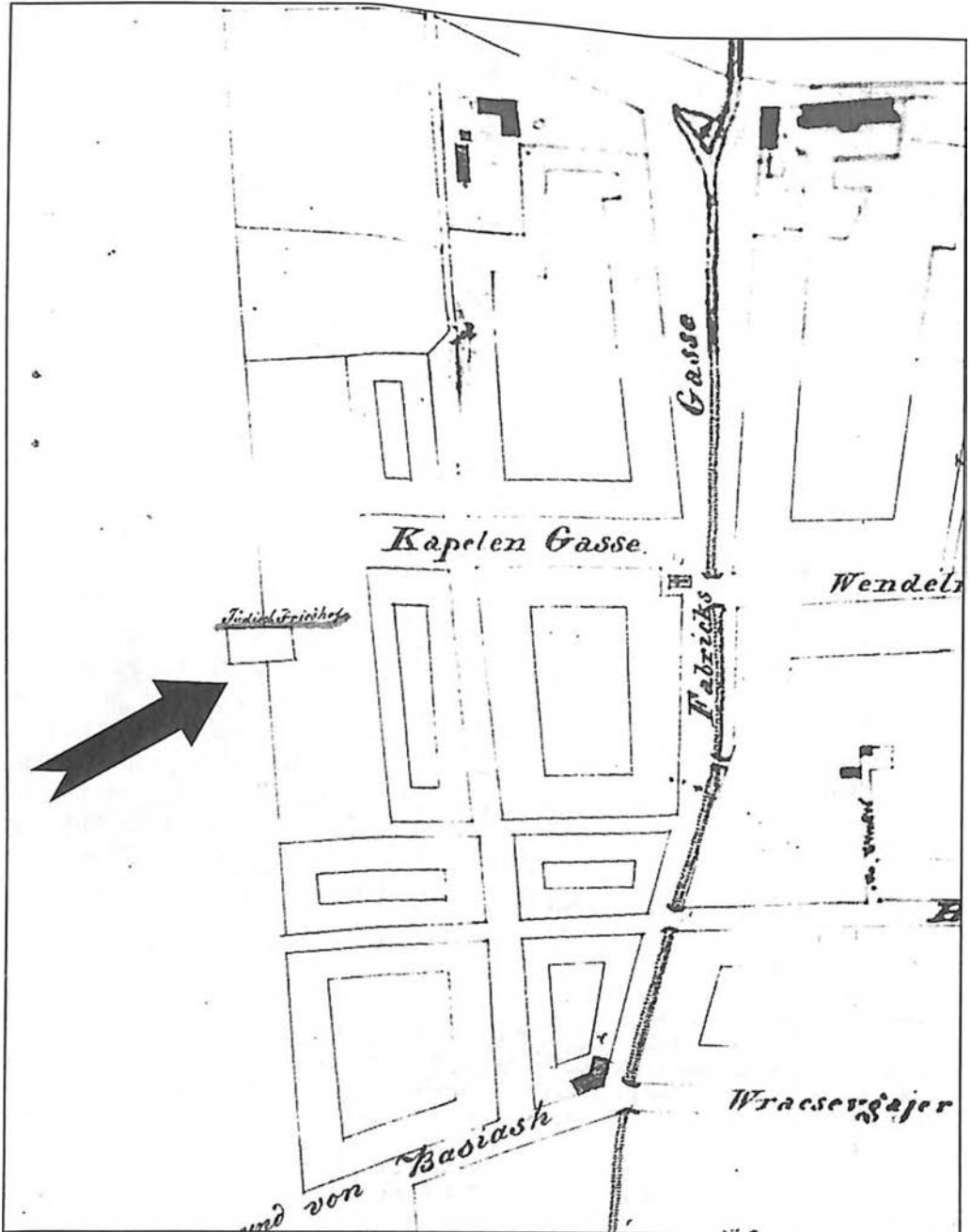
Već se na planu grada iz 1820 godine, kojeg je izradio i iscrtao **Karl Wiktor Simmelmayer** (1761-1829), nagoveštava buduće stvaranje novih stambenih četvrti u zapadnom delu. Ali, bez određivanja nove lokacije kad su u pitanju rimokatolici, pa ni, u ovom slučaju, ni stanovnici jevrejske veroispovesti. Tek je krajem dvadesetih godina XIX veka definitivno utvrđena nova gruntovna površina za sahranu stanovništva katoličke konfesije, na kojem je 26 maja 1828 godine ukopan i prvi pokojnik.¹³² Ista se nalazila u južnom delu Bele Crkve. Na toj lokaciji su, vremenom, određene posebne parcele za ukope protestanata i evangelista,¹³³ dok je novo Katoličko groblje do 1908 godine bilo u još tri navrata parcelisano.¹³⁴ Na ovoj gruntovnoj površini, u jugoistočnom delu, samostalnu parcelu dobili su i Jevreji.¹³⁵

¹³² Böhlm, 1905, 139-140; Šteger, 1982, 105 - Rudolf Šteger navodi da je 1825 godine bio određen prostor za novo gradsko groblje, čije je uređenje završeno 1828 godine, pozivajući se na dve sačuvane kamene ploče koje označavaju, po njemu, datume uređenja ovoga groblja - Monsinjur J. E. Kindl je bio na izvoristu podataka i bolje upućen od navedenog Štegera (Kindl, No 21, 1928).

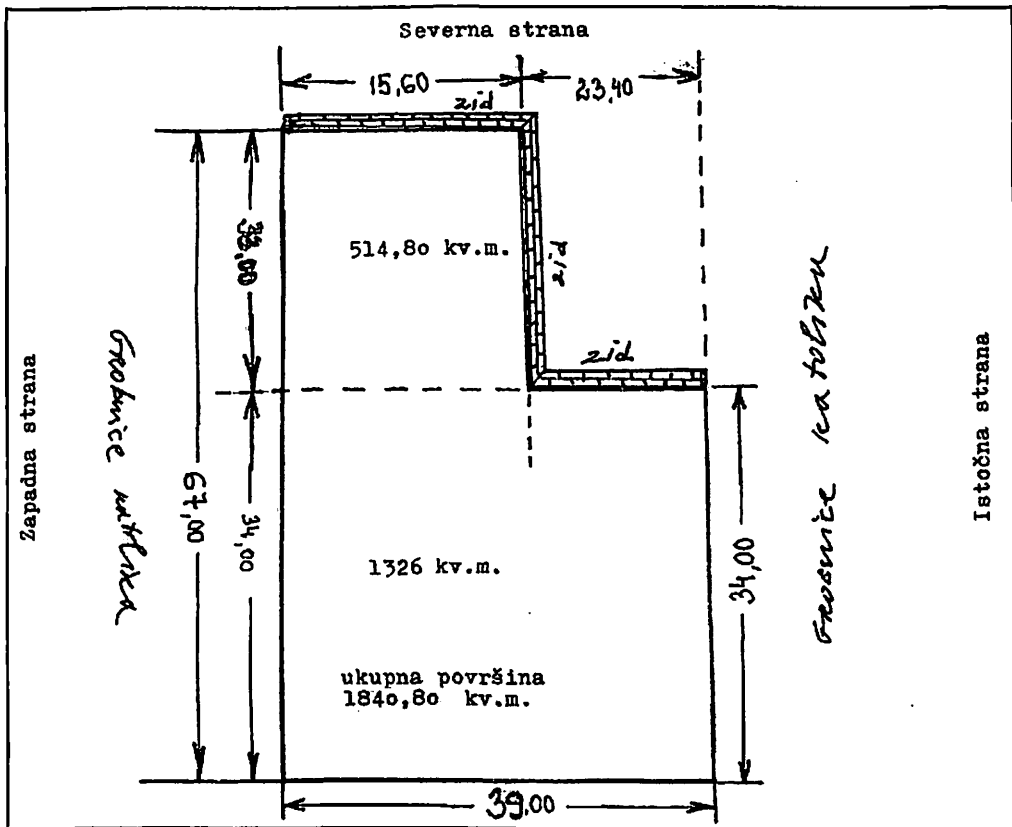
¹³³ Već maja 1854 formirane su nove parcele, a 1881 (prethodno 1873) isparcelisane grobnice. Do 1881 godine, ukupna gruntovna površina za novo groblje katolika sa jevrejskom parcelom bila je izdeljena na šest posebnih celina. Godine 1908 parcelizacija je završena osveštavanjem parcele za takozvano "bolničko groblje" (Böhlm, 1905, 139-140; J. E. Kindl, No 21, 1928).

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid - Na osnovu poslednjih istraživanja moglo bi se zaključiti da se tokom dvadesetih, tridesetih i četrdesetih godina XIX veka vršilo grupisanje grobalja većinskog stanovništva Bele Crkve, rimokatolika i srodnih katolika, na jednom mestu, kao pokušaj stvaranja jednog jedinstvenog boravišnog prostora za umrle.

Jüdisch Friedhof u zapadnom delu Bele Crkve 1840 godine – deo Generalne urbanističke karte grada Bele Crkve 1840 godine koju je radio lajtant Peter Mihalič (Zbirka karata Istorijskog arhiva u Beloj Crkvi). Prvo publikovanje.

Osnovne mere Jevrejskog groblja u Beloj Crkvi prema merenju koje je urađeno 3 novembra 2010 godine od strane inženjera Bele Kanjoa. Prvo publikovanje.

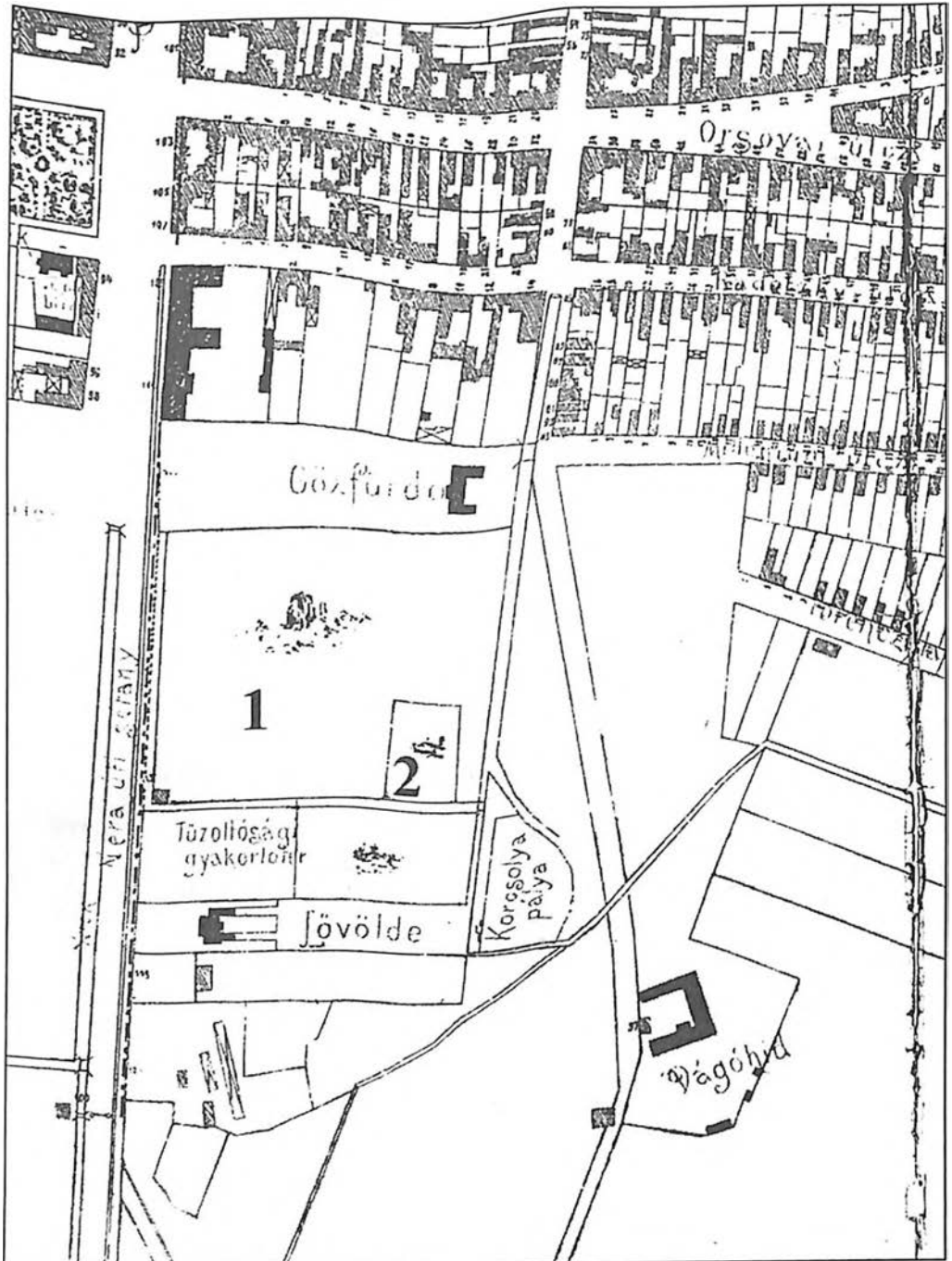
Odmah valja naglasiti da se ne zna tačno kada je drugo po redu, Jevrejsko groblje osnovano u Beloj Crkvi. Zvanični jevrejski izvori navode 1830 godinu za osnivačku,¹³⁶ dok se u najnovijoj belocrkvanskoj historiografiji zastupa mišljenje da je to ipak 1840 godina.¹³⁷ Na planu grada Bele Crkve iz 1840 godine, kojeg je uradio austrijski lajtant i građevinski adutant Peter Mihalič, prvo jevrejsko groblje ili staro **Jüdisch Friedhof** i dalje postoji na istom mestu, u zapadnom delu gradske granice, pa time otpadaju prethodne postavke.

U jednom drugom istraživanju, međutim, najstariji nadgrobni spomenik na Jevrejskom groblju na Aleji Nera u Beloj Crkvi, koje smo mi pronašli, potiče iz 1836 godine.¹³⁸ Kada je nastupilo konačno gašenje (prestanak sahranjivanja) na

¹³⁶ Jevrejski kalendar za 5690, Vršac, 1929, 228 - I Pavle Šosberger u svom pismu od 5 februara 1989 saopštava mi da u vezi s tim raspolaže sa skromnim podacima i da zna da je groblje verovatno nastalo već 1798 (?).

¹³⁷ Šteger, 1982, 105; Radosavljević, 1989, 23.

¹³⁸ To je nadgrobni spomenik Hermann-a Deutsch-a (1766-1836), kojeg sam pronašao prilikom mog obilaska 2010 godine.

Urbanistička karta grada Bele Crkve s kraja XIX i početka XX veka – južni deo grada prema Aleji Nera: (1) katoličko groblje i (2) novo Jevrejsko groblje (Zbirka karata Istorijskog arhiva u Beloj Crkvi).

starom jevrejskom groblju nema pouzdanih dokaza. U magli ostaje i sudbina svih jevrejskih nadgrobnika i iz XVIII veka. Jer, sa starog na novo jevrejsko groblje bilo je preneto tek nekoliko nadgrobnih spomenika, i to mahom onih koji se odnose na familiju **Deutsch**. Sem toga, još uvek postoji nekoliko primeraka spomenika izrađenih od kamena, gde se možda kriju i neki iz XVIII veka. Najveći broj tih kamenih spomeničkih obeležja je malih dimenzija, što govori da su rađeni za grobove dece.

- - - - -

Na južnoj periferiji grada, na Aleji Nera, u jugoistočnom delu pozadi katoličkog groblja, smešteno je novo **Jevrejsko groblje**, najveći jevrejski grobljanski kompleks grada Bele Crkve uopšte. Van svake sumnje, to je i jedan od poslednjih memorijalnih jevrejskih grobalja u Vojvodini (i Južnom Banatu), koji još uvek postoji, ali u znatno devastiranom stanju.

Zemljište za ovo groblje **Jevrejska veroispovedna opština** je najverovatnije dobila 1839 godine, u vreme predsednika **Jakoba Hirschla**. Naime, parcelizacijom gradskog slobodnog prostora, predviđenog novom urbanizacijom za groblja katoličkih Hrišćana, ostavljeno je zemljište i za Jevreje. Dakle, unutar ove grobljanske celine nalazi se i **Jevrejsko groblje**, deo istorije belocrkvanskih Jevreja XIX i XX veka.¹³⁹

Za ukop pokojnika jevrejske veroispovesti, dodeljena je od strane Magistrata u vlasništvo površina od dve hiljade kvadratnih metara ili 20 ara¹⁴⁰ sa 200 grobnih mesta.¹⁴¹ Groblje je sa severne strane ograđeno visokim malterisanim zidom od 2,50 metra, debijine 30 cm mašinske opeke.¹⁴² Sa istoka i zapada, **Jevrejsko groblje** se takođe sučeljava sa grobnicama nemačkih rimokatolika, koje odvaja zamišljena linija razmaka od jedva dvadesetak centimetara. Sa takvim okruženjem, u **Jevrejsko groblje** može se ući samo sa južne strane, koja je celokupnom svojom dužinom neograđena. Zbog toga, glavni put do **Jevrejskog groblja** dolazi sa severa prema jugoistoku.

¹³⁹ Postoji još jedno, za naše prilike, sasvim novo tumačenje prvih jevrejskih grobalja u Beloj Crkvi, koje zastupa **Josef Andreas Kauer** (1985, 100). Ovaj autor, piše da se još 1900 godine između kuća 13 i 15 nalazila u ulici Save Muncána (bivšoj Laudongasse i Obiliceva ulica) drvena pregradna ograda sa vratancem, sva oronula od starosti, što je moglo predstavljati staro napušteno jevrejsko groblje u Beloj Crkvi. U kući Antona Jeanplonga (kuća 15), navodi **Kauer**, pronađen je jedan spomenik i grobnica sa mermernim epitaфом. Naziv Judengasse je zbog toga što su sahranjivani na jevrejskom groblju (???)

¹⁴⁰ V. priloženu skicu na strani 53 u našem tekstu kao orijentaciju.

¹⁴¹ To sam ustanovio sopstvenim istraživanjem na samom Jevrejskom groblju.

¹⁴² Deo severnog zida u dužini od 23,40 metara (v. skicu na strani 53) srušen je u proleće 2006 godine, a cigle su upotrebljene za proširenje jedne privatne kuće nedaleko od katoličkog groblja. U međuvremenu, isti rušilac je sa svojom grupom, srušio 2009 godine deo zida groblja kod grobnice Šmicovih, u dužini od preko 20 metara. Mašinska cigla velikog formata je sva odnešena. Rušenje zidova i razvlačenje cigala sa ograđenih zidina katoličkog groblja nastavlja se nesmanjenim tempom.

Grobovi, grobnice i nadgrobnji spomenici na **Jevrejskom groblju** u Beloj Crkvi poredani su u devet paralelnih redova.¹⁴³ Sahranjivanje se u njima vršilo ritualno samo po hronološkom redosledu smrti,¹⁴⁴ a ne po porodičnom ili rodbinskom običaju sahranjivanja kakav je vladao kod klasičnog hrišćanskog modela. No, valja istaći da je i ovde bilo svakako izuzetaka, a to su grobovi pojedinih bračnih parova. Transformacija ovakve prakse sahranjivanja primetna je tek u novije vreme, od kraja XIX veka.

Veličina pojedinog grobnog mesta je 1 hvat ili 1,89 m,¹⁴⁵ dok su grobovi obično orijentisani tako da gledaju prema istoku. Na osnovu takvih propisa, prednja strana spomenika je uvek okrenuta prema istoku, a poleđina (naličje) prema zapadu. Očigledan primer toga je prvi red grobova. Svakako, treba imati na umu da je ovo staro načelo jevrejskog sahranjivanja imalo i svoja odstupanja, tako da se na groblju mogu naći i grobnice sa nadgrobnicima koji su licem postavljeni prema zapadu, pa i prema jugu.

O prvim sahranjivanjima, prvim grobnim mestima i grobnicama nema sačuvanih nadgrobnih spomenika i ploča, bar ih mi nismo do danas pronašli ni nakon višegodišnjih istraživanja na samom **Jevrejskom groblju**. Iako ne postoje o tome nikakvi pisani jevrejski dokumenti iz tog doba, pa ni pouzdane savremene istorijske publikacije, neke informacije su ipak pronađene.¹⁴⁶ Budući da je kremiranje bilo zabranjeno,¹⁴⁷ to su Jevreji u Beloj Crkvi od najranijih dana zasnivanja novog **Jevrejskog groblja** na Aleji Nera isključivo pokopavali svoje umrle.

Nastanak i pojava prvih grobova, grobnica i podizanje nadgrobnih spomenika na njima otpočelo je od 1840 godine u, po našem mišljenju, najsevernijem delu **Jevrejskog groblja**. To je, ujedno, i najstariji deo belocrkvanog **Jevrejskog groblja** uopšte. U uglovima kod severnog zida, postoje posebne parcele u kojima su smeštene grobnice i grobovi porodice **Deutsch (i Kohn)**,¹⁴⁸ graditelja modernog Jevrejstva grada Bele Crkve. Od severnog zida, od kulturnih grobnica **Dajčevih**

¹⁴³ Primetio još Radosavljević (1989, 23).

¹⁴⁴ Shodno carskoj Uredbi o sahranjivanju, donetoj još 1775 godine za područje Austrije (Pejin, 1997, 112).

¹⁴⁵ Prema Uredbi o sahranjivanju iz 1750 godine (Ibid).

¹⁴⁶ I to, u Protokolima umrlih Vojnog komuniteta Bela Crkva. Za naše izlaganje, iz tih Protokola, ispisujem sledeće: **Simon Kohn**, umro 20.4.1840, i **Julianna Deutsch**, umrla 8.8.1840, s tom naznakom da se ne zna da li su sahranjeni na ovom groblju; **Jacob Hirschl** (29.9.1841); **Isak Löbl** (3.8.1842); **Hermann Deutsch** (1842); **Hermann Deutsch** (21.3.1844); **Fanny Hirschl** (11.8.1844 - sačuvan još uvek spomenik)...

¹⁴⁷ Jevrejski propisi izričito zabranjuju kremiranje, iako ne postoji član koji bi zabranjivao sahranjivanje pepela. U rabinskoj literaturi, spaljivanje se opisuje kao idolopoklonstvo. Takođe, jevrejski mudraci smatraju da je spaljivanje uvreda za čoveka kao najsavršenije forme stvaranja. Po njihovom mišljenju, telo je hram i služitelj duše i treba ga čuvati od skrnavljenja (Tauber, 221).

¹⁴⁸ Odnosno: **Anton Deutsch**, **Samuel Deutsch**, **Wolf Deutsch**, **Hermann Deutsch** i čuveni **Adolf Deutsch**. Porodica **Lazara Kohna** je na tom mestu zbog toga jer je njegova supruga **Johanna Deutsch**.

prema jugu, vršio se vremenom sistematski ukop jevrejskih pokojnika: starih, mladih, dece i osoba ženskog i muškog pola. U ovom delu Jevrejskog groblja, gotovo pravougaone osnove, nalaze se i najstariji sačuvani nadgrobni spomenici i spomenička obeležja jevrejskog naroda i belocrkvanske jevrejske zajednice od 1840-ih godina. Radi se o nadgrobnicima, iako mnogi u fazi raspadanja, koje slobodno možemo proglasiti za unikatne primerke tradicionalne jevrejske aškenaske simbolike i grafike na jidišu, ali i za najlepše umetničke monume na celom Jevrejskom groblju.

Dakle, u ovom grobljanskom prostoru nalaze se vizualni izvori na osnovu kojih se može pratiti istorijski razvoj jevrejske zajednice u Beloj Crkvi kroz prizmu složenih lokalnih duhovnih tokova i građanske kulture tokom proteklih decenija. Međutim, treba imati na umu činjenicu da se spomenici na Jevrejskom groblju po svojim oblicima, veličini i umetničkoj izradi razlikuju korenito od spomenika hrišćanskih katolika i rimokatolika (Nemaca, Mađara, Čeha, Francuza i ostalih), koji okružuju Jevrejsko groblje sa istoka, severa i zapada: sugerisanjem značenja simbola Judaizma. Ovaj deo Jevrejskog groblja ima grobove, grobnice i nadgrobne spomenike poredane u pet paralelnih redova.

Druga polovina Jevrejskog groblja je formalno u obliku kocke, dok su spomenici, grobnice i grobovi poredani u četiri paralelna reda. Ovaj deo Jevrejskog groblja počeo je da se stvara 1907 godine, i to kako na severu (grobnica **Adolfa Glassa**) tako isto i na jugu (grobnica dra **Josefa Ochsa**), odnosno u isto vreme na dva suprotna kraja. U tom boravištu pokojnika, nalaze se obrisi istorije belocrkvanskih Jevreja od 1907 do 1941 godine, ali i njihovi zadnji predstavnici. Drugim rečima, značajnost ovog dela Jevrejskog groblja je vezana za činjenicu da je u njemu sahranjen i poslednji belocrkvanski Jevrej: **Ivan Gross** (umro 7 marta 1948), sin lekara dra **Viktora Grossa**.

Kao što je rečeno, na čitavom Jevrejskom groblju provlači se, na spomenicima, osobena jevrejska tradicija u grafičkom prikazivanju i obradi Tore i jevrejske starozavetne istorije, koja ima jedinstveno jevrejsko samoniklo obeležje. Osnovne forme jevrejskih spomenika ispoljene su u uobičajenim obrascima umetničke obrade gde preovlađuju tri načelna oblika: stele (vertikalne ploče), zaobljeni kvadrati (Mojsijeve ploče) i obelisci (velikih i malih dimenzija). Sem njih, postoji i nekoliko spomenika sa simbolikom stubova sa ugrađenim mermernim pločama. Na preostalim nadgrobnim spomenicima uočljivo je da većina ima postamente, koji imitiraju stepenice (ulaz u Solomonov hram). Pojavljivanje monumentalnih obeliskata, prema sadašnjem stanju, izgleda da je vezano opet za naznačene **Dajčeve**, čija je stela, gde je ukopan **Anton Dajč**, bila uzorak docnijih sličnih ili istovetnih masivnih spomenika. Mali nadgrobnici svih oblika, po pravilu, nagoveštavaju da je u grobu sahranjeno dete.

Roze mermer, od kojeg su pravljeni bolji spomenici, javlja se na groblju u velikom broju, kao i obelisci od kamena, sivog, belog i crnog mramora, ali i nekoliko od crnog (švedskog) granita. Ograđeni grobovi su retkost. Isto se može konstatovati i za ograđene grobnice s ogradama i vratima od kovanog gvožđa. Ima nekoliko spomenika od kamena, kao i od peščara i betona.

Gotovo svi spomenici na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi su postavljeni uspravno (vertikalno), a ne vodoravno, kakav je inače slučaj kod sefarda, iako dve nadgrobne ploče (IX red, broj 9 i 10) čine izuzetak od aškenjaske tradicije. Pored toga, glavčina spomenika stoji na podzidanom delu od redova opeke i maltera, na koje je potom postavljen postament. U prvom, najstarijem delu groblja, mogu se videti i nadgrobnici bez ikakvog postamenta, koji su jednostavno pobodeni i ukopani u zemlju. Jedna skupina grobnica ima pročelje sa ozidanim mašinskom ciglom i slojem maltera, u kojima je ugrađena mramorna ploča bele ili crno-sive boje.¹⁴⁹ Dodajmo, da do danas nismo pronašli ni posebnu grobnicu sa nadgrobnikom u obliku knjige, koja označava da je u pitanju Geniza,¹⁵⁰ čiji bi sadržaj, ukoliko postoji, bacio više svetla na verski život belocrkvanskih Jevreja u prošlosti.

Najzad, novo Jevrejsko groblje na Aleji Nera nije nikada u svojoj istoriji bilo potpuno ograđeno zidom, izuzimajući onaj deo sa severne strane, pa stoga nije imalo ni vlastita vrata - ulaz u svet sahranjenih Jevreja.

Do sada je bilo svega dva pokušaja, ako tako možemo okarakterisati, da se u jednom popisu obuhvate najvažniji i najvidljiviji spomenici na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi, budući da je ispisivanje uvek zavisilo od stanja prohodnosti i preglednosti. Prvo evidentiranje jevrejskih spomenika potiče iz 1983 godine,¹⁵¹ a drugo iz 1986 godine.¹⁵²

Prema našem istraživanju, u razdoblju između 1840 i 1941 godine na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi bilo je sahranjeno 368 Jevreja, s tom napomenom da je sa ukopom prethodno pomenutog **Ivana Grossa** 1948 godine groblje ugašeno. Svakako, podrazumeva se da je ova cifra samo moguće određivanje, ali da se, u nedostatku originalnih jevrejskih zapisa, izvora i dokumenata, pravo stanje ukopanih više ne može odgonetnuti deciderano. Drugi razlog leži u tome da ima i mnogih neobebeženih grobova, ali i bez nadgrobnika. Danas se može, na licu mesta, izbrojati 191 grobno mesto sa 111 nadgrobnih spomenika.¹⁵³

¹⁴⁹ To su grobnice kuće, gde je mramorna ploča na prednjoj strani imitacija prozora, gde umrli može da izađe, pa i da gleda iz groba kroz prozor ?

¹⁵⁰ Geniza - grobnica u koju se sahranjuju (odlažu) sveti obredni predmeti i knjige (knjige Tore, Mezuze, Tefilimi), koje nisu više upotrebljive zbog starosti i koje se ne mogu više popraviti. I ovaj obredni ukop vrši se uz molitvu (Tauber, 68, 175, 239-240).

¹⁵¹ Radosavljević, 1983, 26 - Njegov spisak sadrži 51 prezimena, ali se čini da mnogi u tom spisku ipak nisu Jevreji.

¹⁵² Ištvaníć, 1986, rukopisi od 10 i 19 novembra 1986, gde je u dva popisa obuhvaćeno 82 imena.

¹⁵³ V. priložen popis grobova, grobnih mesta i nadgrobnika - Pre 1986 godine, na Jevrejskom groblju bili su obeleženi crvenom masnom bojom samo oni kvalitetniji spomenici od crnog i belog mramora ili granita. Poslednji spomenik je nosio numeraciju 154. Dve godine kasnije, izbija afera: jedna veoma dobro uhodana i organizovana grupa radnika na groblju i grobljanskih upravnika legalno je prodavala ukradene spomenike u nekim pogrebnim radnjama. Otkriva se da se spomenici noću utovaraju u mali kamion, koji ih odvozi preko Dunava u Srbiju na preradu, a zatim ponovo vraća u Belu Crkvu. Odvoz i preprodaja spomenika i dalje se nastavlja. Jedan od vodećih terenskih organizatora iznošenja spomenika, danas je invalid.

**1) Popis grobova, grobnih mesta i nadgrobnika
(spomenika) na Jevrejskom groblju¹⁵⁴
(prema stanju iz januara 2011 godine)**

Severni zid Jevrejskog probija - parcela Deutsch-ih. Dinastija Dajč, jevrejska porodica čiji prvi nosioci po tradiciji potiču s kraja XVIII veka (pouzđano 1797 godine). Ta porodica je starinom iz Soprona i preko Stare Palanke je došla u Belu Crkvu. Od tada, kao široko razgranato stablo - kao najmnogobrojnija i najmnogoljudnija porodica - možemo u Beloj Crkvi da je pratimo kroz čitav XIX i prvaj polovini XX veka. Kao Avramove (Abraham - Adolf) vođe, ovde su imali brojno potomstvo i veliko obilje, čime su unapred bili određeni za ulogu opšteg značaja kada je u pitanju cela jevrejska zajednica u Beloj Crkvi. Na takvim tradicijskim naslagama, društveni red Dajčevih je bio obeležen i na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi.

(1) **Samuel Deutsch**, 8.10.1883-49; mramorni obelisk plavičaste boje, prvi od severnog zida; spomenik izradio: Adolf Sternberg, Pest; gotica;

(2) **Wolf Deutsch**, 29.11.1874-72; ispred pomenutog, mramorni obelisk plavičaste boje; spomenik izradio: Adolf Sternberg, Pest; gotica;

(3) **Albert Kohn**, 8.6.1872 u 17 dana; ispred pomenutog, mali beli mramorni obelisk; gotica;

(4) **Hermann Kohn**, 1866; ispred pomenutog; mali beli mermerni spomenik poboden u zemlju; gotica;

(5) **Hermann Deutsch**, 1810 - 22.12.1862; vertikalna stela od ružičastog mramora na postamentu; gotica;

drugi red od severnog zida:

(6) **Maria Deutsch r. Epstein**, 7.5.1898-90; prvi od severnog zida, mramorni obelisk plavičaste boje; suprug Wolf Deutsch; gotica;

(7) **Emma Kohn r. Wolf**, 31.3.1875-22; ispred pomenute, beli mermerni stub; spomenik izradio: Adolf Sternberg, Pest; gotica; ćerka Lazara Kohna; muž Ludwig Wolf

(8) **Jakob Kohn**, 26.11.1881-25; ispred spomenute, beli mramorni obelisk; otac Lazar Kohn; gotica;

(9) **Lazar Kohn**, 21.12.1887-68; ispred pomenutog, beli mramorni obelisk; spomenik izradio Kremser (Bela Crkva); gotica; supruga mu od loze Deutsch;

treći red od severnog zida, u sredini:

(10) **Anton Deutsch**, 20.2.1878-73; **Leopoldina Roth**, 29.12.1877-66; vertikalna stela, bela mramorna ploča na postamentu od tri stepenika; dole levo na postamentu od mesinga: dve sastavljene šake (znak blagosiljanja) sugerišu da su iz staleža Kohanita (množina od Kohen); gotica; spomenik izradio S. Kornerer, Pest; pozadi spomenutog: (11) **Sofia Spitzer r. Kalmár**, 28.4.1881-26; pored severnog zida, spomenik izradio: Kremser (Bela Crkva); mali spomenik - vertikal. stela; gotica;

severoistočni zid:

(12) grobnica **Adolf Deutsch**, 26.8.1916-78; **Hermína Deutsch r. Adler** 1845 - 7.11.1884; **Robert Lehmann**, 25.8.1918-22; **Klara Feldmann** 1893-1894; vertikalna stela od belog mramora na postamentu od tri stepenika; spomenik izradio: Arnold Kohn, Budapest; ima nadgrobnu ploču;

¹⁵⁴ U ovom Popisu se nalaze svi grobovi, sva grobna mesta i svi nadgrobnici koje je autor video i registrovao od 1986 do danas. U međuvremenu, od prvog popisa autora, do poslednjeg, nestali su brojni nadgrobnici spomenici.

PRVI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

(1) **Ernest Klein**, 24.8.1910-11.12.1921; vertikalna stela od sivog mramora; izradio Szendi; na položenoj ploči ima Magen David (v. VIII red, br.13);

(2) **Bela Iritz**, 1895-27.12.1922; vertikalna stela od belog mramora sa uklesanim licem u bareljefu; izradio Szendi; grobnica sa dva grobna mesta (ima dve položene ploče od melog mramora);

(3) **Julie Ausch r. Weinhaner**, 26.2.1924-74; pročelje ozidano i omalterisano sa ugrađenom mermernom pločom; gotica;

(4) **Abraham Weiss**, 15.7.1893-35; vertikalna stela od sivog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(5) **Katharina Beck: Rosalia Beck**, 27.7.1892-25; pročelje ozidano i omalterisano sa mermernom pločom; gotica;

(6) nema

(7) **Philipp Reitzer**, 7.11.1891-63; mali obelisk od sivog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(8) **Rosalia Stiasny**, 1837-21.10.1890; vertikalna stela od sivog kamena na podzidanom postamentu; gotica;

(9) nema

(10) **Hermann Deixner**, 28.3.1890-48; vertikalna stela od sivog mramora na podzidanom postamentu; gotica; supruga Rosalia Deutsch;

(11) **Carolina Glass**, 17.4.1873 - 22.5.1873; mala vertikalna stela od belog mramora; izradio Karl Kohn, Budapest; gotica; v. VI red, br. 19);

(12) **Zodek Löbl**, 1817-1872; gotica; stela od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(13) nema

(14) nema

(15) nema

(16) nema

(17) **Simon Löbl**, 21.1.1877-64; stela od roze mramora; gotica; izradio S. Komorner Pest;

(18) **Jakob Löbl**, 18.9.1859; stela od sivog mramora na podzidanom postamentu; gotica; izradio V. Jablonsky, B-Pest;

(19) roze ploča; slomljena

(20) nema

(21) **Hermann Deutsch**, 1766-1836; vertikalna, stela od plavičastog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(22) mali kameni spomenik

(23) nema

(24) nema

(25) nema

(26) nema.

(27) **Wilhelm Ochs**, 30.8.1876-5.4.1877;

(28) **Alfred Ochs**, 27.3.1873-19.11.1875; (jedna grobnica sa dva grobna mesta; vertikalne male stele od belog mramora; v.VI red, br. 1;

- prazan prostor sve do severnog zida

DRUGI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

(1) nema

(2) nema

(3) nema

(4) nema

(5) nema

(6) **Helene Kohn r. Eisenstädter**, 11.1.1898-86; vertikalna stela od roze mramora sa krunom na vrhu¹⁵⁵ na postamentu; gotica;

(7) **Bodog Büchler**, 10.4.1897-47; obelisk od plavičastog mramora na postamentu; mađarski;

(8) **Jakob Deutsch; Josef Deutsch**, 27.12.1896-42; vertikalna stela od

¹⁵⁵ Znak tri krune na spomenicima je tradicionalno obeležje u aškenaskim zajednicama za red Kohn (Kohen, Koen), koji vode u verskom smislu poreklo iz svešteničkog roda. Naravno, samo kada je reč o muškarcima.

belog mramora na podzidanom postamentu; izradio Mór Rainer, Vršac; gotica;

(9) **Simon Stiasny**, 20.12.1897-80; vertikalna stela od sivog kamena na podzidanom postamentu; gotica; supruga Margita Niederl nder;

(10) **Alfred Klein**, 7.10.1896-3; mala vertikalna stela od belog mermera; otac Lazar Klein, majka Julca Schnabel; spom. izradio L. Tunner; gotica; na podzidanom postamentu;

(11) **Lipot Bergel**, 27.3.1896-21; vertikalna stela od plavičastog mramora na podzidanom postamentu; mađarski;

(12) **Max Singer**, 8.5.1894-75;

(13) **Anna Löbl** r. **Löbl**, 18.1.1894-108; najstarija Jevrejka u Beloj Crkvi¹⁵⁶; beli obelisk od mramora na podzidanom postamentu; izradio Kremser; gotica;

(14) nema (nekada tu bio spomenik; **Josef Waldner**, 30.9.1891-13; otac mu u istom redu, broj 17);

(15) **Gizella Nissim** r. **Kohn**, 25.8.1889-21; beli obelisk od mramora na podzidanom postamentu; izradio Tunner; gotica; suprug Rafael Nissim;

(16) nema

(17) **Jakob Waldner**, 21.12.1888-36; vertikalna stela od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica; izradio Tunner, Temésvar;

(18) nema

(19) **Mina** (Lenny) **Schwartz** r. **Perless**, 2.10.1881-70; vertikalna stela od sivog mramora na podzidanom postamentu; gotica; suprug Salamon Schwartz;

(20) **Rosalia Hirschl** r. **Schwarz**, 1850-15.5.1932; vertikalna stela na podzidanom postamentu; otac Salamon Schwarz, majka Mina Perles; bila u braku sa Samuel Hirschl (v. V red, broj 11);

(21) **Anna Tauszig** r. **Abeles**, 10.11.1886-82; vertikalna stela na podzidanom postamentu; gotica;

(22) **Hermann Schlessinger**, 1812...-3.3.1886; roze vertikalna stela na podzidanom postamentu; gotica;

(23) **Jakob Löwinger**, 13.12.1887-60; vertikalna stela od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(24) **Daniel Löbl**, 20.11.1888-45; vertikalna stela od roze mramora na podzidanom postamentu; gotica; izradio Kremser;

(25) **Fanny Hirschl** r. **Ausch**, 11.8.1844-47; vertikalna stela od ružičkog mramora; gotica;

(26) nema

(27) mali mermerni spomenik; nečitko; najverovatnije dete sahranjeno u njemu.

TREĆI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

(1) **Josef Schwarz**, 22.3.1898-9; mala vertikalna stela od sivog mermera na podzidanom postamentu; gotica; otac Marton Schwarz, majka Berta Dembitz;

(2) nema

(3) nema

(4) nema

(5) **Erika Deutsch**, 1931 - 16.10.1934; vertikalna mala stela od sivog mramora na podzidanom postamentu; izradio Loto, Vršac; gotica; otac Alexander Deutsch; majka Ella Weiss;

(6) nema

(7) nema

(8) nema

(9) nema

(10) nema

¹⁵⁶ U starosti od 108 godina umrla je udovica **Anna Löbl** rođena 1786. Nije nikada bila bolesna. Njen najstariji sin ima 69 godina. Pokojnica ima tri sina, 2 kćerke, 2 zeta, 4 snaje, 11 unuka, 14 unukice i 14 praunuka. Nekrolog (Die Nera, No 3, 21.1.1894).

(11) **Ilonka (Flora) Waldner**, 2.1.1886-2; vertikalna stela od sivog mramora na podzidanom postamentu; otac Jakob Waldner (v. II red, br. 44); gotica.

(12) **Fanny Kugel** 1864 - 13.8.1934; grobnica sa ozidanim i omalterisanim pročeljem u kojem je ugrađena mermerna ploča; gotica; suprug Jakob Kugel.

(13) **Wilhelm Schwarz**, 14.3.1878 - 5.1.1883.

(14) **Josefine Schwarz**, 14.9.1881 - 3.1.1883.

(15) **Albert Schwarz**, 3.12.1882 - 3.1.1883.

(grobница sa tri grobna mesta dimenzije 2,30 x 4,00 metra; male vertikalne stele od belog mramora na podzidanom postamentu; sva tri spomenika izradio Kremser, Bela Crkva; gotica);

(16) **Edel Löbel** 1876

(17) **Juhanna Blüh**, 15.11.1877-32; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(18) **Julie Blüh**, 14.5.1874-17; **Nestor Mina**; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica; izradio (Rumun Nestor Mina 1826-1912);

(19) **Pepi Bleier**, 1845-1872; mala stela od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica; (v. Spisak, br. 175);

(20) (dečji grob ?)

(21) **Rozalia Löbl** r. **Sternberg**, 13.12.1867-27; vertikalna stela na podzidanom postamentu od roze mramora; gotica;

(22) **Anna Löbl** r. **Weiss**, 22.7.1866-22; vertikalna stela od roze mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(23) **Eleonora Schnabel** r. **Deutsch**, 7.10.1860-24; vertikalna stela od roze mramora; u gornjem delu bareljefom uklesano; **Josef Schnabel**, 1858-24.1.1940 (istoričar i publicista¹⁵⁷); gotica;

(24) nema

(25) nema

(26) **Fanny Deutsch** r. **Grubor**, 28.2.1847-31; vertikalna stela od ružičkog mramora; gotica; suprug Leopold Deutsch;

(27) kameni spomenik (nečitko)

(28) **Jacob Stern**, 1853 - 5.8.1925. **Katharina Stern** r. **Goldstein**, 1853 - 27.9.1934; mala grobnica sa ozidanim i omalterisanim pročeljem u kojem je ugrađena mermerna ploča; gotica;

(29) **Fanny Adler** r. **Koppel**, 10.4.1886-70; vertikalna stela od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

ČETVRTI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

(1) **Samuel Tugenthat**, 19.12.1906-70; vertikalna stela od sivog mramora na podzidanom postamentu;

(2) nema

(3) nema (nekada tu bio spomenik **Iren Tiegermann**, 21.5.1904, mala vertikalna stela od belog mermera, rođena 13.1.1897; mađarski; izradio: Reiner, Bela Crkva

(4) nema

(5) **Hanna Rozsa**, 4.10.1902-25; vertikalna stela od belog mermera na podzidanom postamentu; mađarski; suprug Lajos Rozsa;

(6) **Jozsa Kohn**, 1.5.1895 - 6.10.1901; vertikalna stela od sivog mramora na podzidanom postamentu; gotica; izradio R. Tuner; otac Moritz B. Kohn, majka Berta Weiss;

(7) nema

(8) **Illes Mayer**, 27.9.1897 - 2.11.1898; vertikalna stela od belog mramora na podzidanom postamentu; mađarski; otac Karl Mayer;

(9) nema

(10) nema

(11) **Anna Bleier**, 1874- 21.9.1880; vertikalna stela od roze mramora na podzidanom postamentu; gotica; izradio Kremser, Bela Crkva; otac Israel Bleier; majka Rosalia Löbl;

(12) nema

¹⁵⁷ V. o njemu in: Živan Ištvančić, Jozef Šnabel (1858-1940), Bela Crkva, 2007, 4-16;

- (13) nema
 (14) **Eduard Weiss**, 9.6.1891-20; vertikalna stela od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica; otac Adolf Weiss, majka Anna Weiss;
 (15) **Hermann Roth**, 25.6.1895-74; vertikalna stela od ružičkog mramora na podzidanom postamentu; gotica; izradio Kremser (?);
 (16) **Philipp Deutsch**, 28.2.1837 - 6.8.1892; vertikalna stela od ružičkog mramora na podzidanom postamentu; gotica izradio Kremser, Bela Crkva; supruga Regina Popper;
 (17) nema
 (18) nema
 (19) kameni spomenik (nečitko)
 (20) **Moritz Deutsch**, 1856 - 7.1.1940; **Maria Deutsch r. Goldstein**, 1856 - 27.8.1939; grobnica sa ozidanim i omalterisanim pročeljem u kojem je ugrađena mermerna ploča;
 (21) **Theresia Löbl r. Zwiebach**, 1842 - 27.4.1876; vertikalna stela od ružičkog mramora na podzidanom postamentu; gotica;
 (22) nema
 (23) nema
 (24) kameni spomenik (nečitko)

PETI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

- (1) nema
 (2) nema
 (3) nema
 (4) nema (bio spomenik 1990)
 (5) nema
 (6) **Ester Gross r. Pollak**, 1.1.1909-63; obelisk od plavog mramora na podzidanom postamentu; gotica; suprug Samuel Gross;
 (7) **Leopold Perlmutter**, 9.10.1907-46; obelisk od sivog mramora na podzidanom postamentu; gotica; supruga Magdalena Schnabel;
 (8) **Johanna Löbl**, 17.7.1907; obelisk od crnog granita na podzidanom postamentu; gotica; suprug Isaak Löbl;

(9) **Max Deutsch**, 8.5.1907-52; beli obelisk od mramora na podzidanom postamentu; gotica; supruga Janka Löbl; otac Wilhelm Deutsch;

(10) **Epstein**

(11) **Samuel Hirschl**, 1850
 28.6.1903; beli mramorni obelisk na podzidanom postamentu; dužina groba 2,50 m; izradio Rainer, Bela Crkva; gotica;

(12) **Janka Nichtburg**, 17.7.1902-18; vertikalna stela od belog mramora na podzidanom postamentu; otac Ignac Nichtburg, majka Rozalija Marković;

(13) mali spomenik (dete)

(14) nema

ŠESTI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

- (1) **Josef dr Ochs**, 24.8.1838 - 27.7.1910; **Sidonia Ochs r. Deutsch**, 25.12.1852-16.7.1907; obelisk od crnog granita: širina grobnice 2,70 x 2,70 m ograđeno ogradom od kovanog gvožđa; gotica; njihova deca u I red.br. 27 i 28;
 (2) **Samuel Sonnenfeld**, 3.7.1910-68; vertikalna mala stela na podzidanom postamentu; izradio Mór Reiner, Temesvar; gotica;
 (3) **Julia Braun r. Kohn**, 28.2.1912-44; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica; suprug Karl Braun;
 (4) **Heinrich Brenner**, 29.10.1910-74; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; ograđeno ogradom od kovanog gvožđa; gotica;
 (5) nema
 (6) nema
 (7) nema
 (8) nema
 (9) nema
 (10) **Josef Schnabel**, 14.1.1912-84; beli obelisk od mramora na podzidanom postamentu; gotica; supruga Mina Stein (v. Spisak br. 151);

- (11) **Leopold Rosenberg**, 22.4.1912-75; mali rimski lapidarijum sa ugrađenom mermernom pločom;
- (12) **Josef Engel**, 25.8.1912-69; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica; supruga **Ilona Goldstein**;
- (13) **Wilhelm Beck**, 1830 - 9.5.1913; grobnica sa ozidanim i omalterisanim pročeljem u kojem je ugrađena mermerna ploča; gotica; supruga **Katharina Fischer** (v. I red, br. 5); sin sahranjen u istom redu br. 17;
- (14) **Estelia Schnabel**, 1.11.1913-43; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica;
- (15) **David Löbl**, 27.1.1908-85; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; supruga **Netti Weiss**; gotica;
- (16) **Rosalia Schnabl** r. **Cziporicz**, 1842 - 28.5.1915; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; suprug **Adolf Schnabel**; gotica;
- (17) **Izidor Beck**, 1878 - 29.5.1938; pročelje grobnice ozidano i omalterisano sa ugrađenom mermernom pločom; supruga **Katharina Weiss**; otac **Wilhelm Beck** ukopan u istom redu, br.13; gotica;
- (18) **Anna Weiss** r. **Weiss**, 31.8.1905-57; obelisk od plavog mramora na podzidanom postamentu; suprug **Adolf Weiss**; sin im u IV redu, br. 14; gotica;
- (19) **Adolf Glass**, 17.2.1907-59; supruga **Sofia Sauerwald**, 21.1.1917-69 (**Nemica**); grobnica u obliku sarkofaga naslonjena na severni zid Jevrejskog groblja sa orijentacijom prema zapadu; ugaona grobnica razmera 1,40 x 2,50 m; iznad mramorne bele obloge grobnice postament sa obeliskom od belog mramora; spomenik izradio **Mór Rainer**, **Temesv** r; nad grobnom oblogom bili su mnogi ukrasi jevrejske simbolike, danas svi razvučeni; njihovo dete pokopano u I redu, broj 11; grobnica je podignuta 1907 godine; kao poslednja u šestom redu, grobnica direktno udara na severni zid, iza kojeg su rimokatolici.

SEDMI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

- (1) **dr Paul Bleier**, 8.6.1905-54; mramorni beli obelisk na podzidanom postamentu; gotica;
- (2) **Amalia Flesch** r. **Földiak**, 4.5.1912 -57; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; suprug **Samuel Flesch**
- (3) **Karl Glückmann**, 1847 - 20.9.1931; mali kockasti kapitel sa uzidanom mermernom pločom; supruga **Gross Katharina**; gotica;
- (4) **Rosalia Weiss** r. **Schwarz**, 9.12.1915-76; obelisk od roze mramora na podzidanom postamentu; gotica;
- (5) **Samuel Gross**, 1844 - 11.1.1918; kockasti stub visine 150 cm ozidan i omalterisan sa ugrađenom mermernom pločom; sin mu u IX redu, br. 8; gotica; supruga **Ester Pollak**; v. V red, br. 6;
- (6) **Josefine Brzovan** r. **Eisenstädter**, 7.7.1918-58; ozidan i omalterisan spomenik u obliku male rimske lapidae visine 150 cm; gotica;
- (7) nema (ranije bio spomenik **Helene Engel** u date **Goldstein**, 22.10.1918-74; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; suprug **David Goldstein**; gotica);
- (8) **Riza Geröl** r. **Goldstein**, 1886 - 16.1.1919; beli mramorni obelisk na podzidanom postamentu; suprug **Samuel Goröl**;
- (9) nema
- (10) nema
- (11) **Amalia Glücksmann**, 1847 - 4.6.1920; mali kockasti kapitel sa uzidanom mermernom pločom; gotica;
- (12) **Ignatz Pollak**, 1850 - 5.9.1920, beli mramorni obelisk na podzidanom postamentu; gotica;
- (13) **Heinrich Pollak**, 1873 - 11.10.1922; beli mramorni obelisk na podzidanom postamentu; gotica;
- (14) **Katharina Pollak** r. **Földiak**, 1859 - 4.8.1936; beli mramorni obelisk na podzidanom postamentu; gotica;

(grobница porodice Pollak sa tri grobna mesta je dimenzija 2,40 x 2,60 m; sva tri obeliska izradio: Reiner);

(15) grobno mesto dimenzija 1,30 x 2,20 m ograđeno metalnom ogradom od živog gvožđa; nema spomenika; prazan prostor do severnog zida

OSMI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

(1) **Joseph Kohn**, kuk major, 19.2.1924-93 beli obelisk od mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(2) **Anton Singer**, 17.3.1893-2.4.1921; **Helene Singer** r. **Löbl**, 7.8.1915 - 73; **Adolf Singer**; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(3) **Abraham Gross**, 3.4.1923-85, obelisk od roze mramora na podzidanom postamentu; gotica; supruga **Rosalia Gross** r. **Höllender**, 7.11.1931-88;

(4) nema

(5) nema (nekada bio spomenik: **Adolf Singer**, 1856 - 23.12.1938, obelisk od belog mramora; dimenzije grobnice su 2,80 x 2,80 m; v. isti red br. 2);

(6) nema

(7) nema

(8) nema

(9) nema; ostao postament sa natpisom desno dole; Reiner; dimenzije grobnice 1,15 x 2,80 m;

(10) **Rosalia Goldstein** r. **Mentzer**, 1854 - 25.9.1925, obelisk od plavičastog mramora; suprug **Ignatz Goldstein**; gotica; izradio Reiner

(11) **Henrieta Klein** r. **Bruchsteiner**, 1856 - 5.1.1939, kockasti kapitel omalterisan i ozidan sa ugrađenom mermernom pločom; suprug **Martin Klein**; gotica;

(12) **Josef Gross**, 18.7.1877 - 8.8.1939 crno-siva kockasta mermerna ploča sa dva mala potporna stubića; gotica-hebrejski izradio Loto, Vršac (u grobnici je sahranjen **Ivan Gross**, 3.4.1947 - 7.3.1948); Josefov otac u istom redu, br.3;

(13) **Adolf Klein**, 1875 - 15.8.1940, grobnica sa omalterisanim i ozidanim pročeljem sa ugrađenom mermernom pločom; položena ploča nad grobnicom ima Magen David; v. I red, br. 1; supruga **Regina Spitzkopf**;

DEVETI RED

(od glavnog ulaza - od juga prema severu)

(1) nema (bio tu 1986 obelisk od crnog švedskog granita na granitnom postamentu porodice Steiner: **Sandor Steiner** 1870-14.10.1912; **Cilla von Bottlik** r. **Lampl**, 1883-1926; **Jakob Steiner**, 1842 - 13.9.1895 (v. njegovu suprugu u Spisku na broju 36); **dr Szücs Bertalanne**; **Juliska Lampl**, 1872-1922; gotica i mađarski);

(2) **Max Grünwald**, 1869 - 31.12.1916, obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica; supruga **Malvine Weiss**;

(3) nema

(4) nema

(5) **Temmer-Schwartz** grobnica; vertikalna stela od plavičastog mramora na podzidanom postamentu; **Eleonora Schwartz** r. **Deixner**, 24.2.1887-31; **Hermann Schwartz**, 12.7.1918-72; **Eduardt Temmer**, 21.9.1920-57; gotica; v. III red, broj 13, 14 i 15;

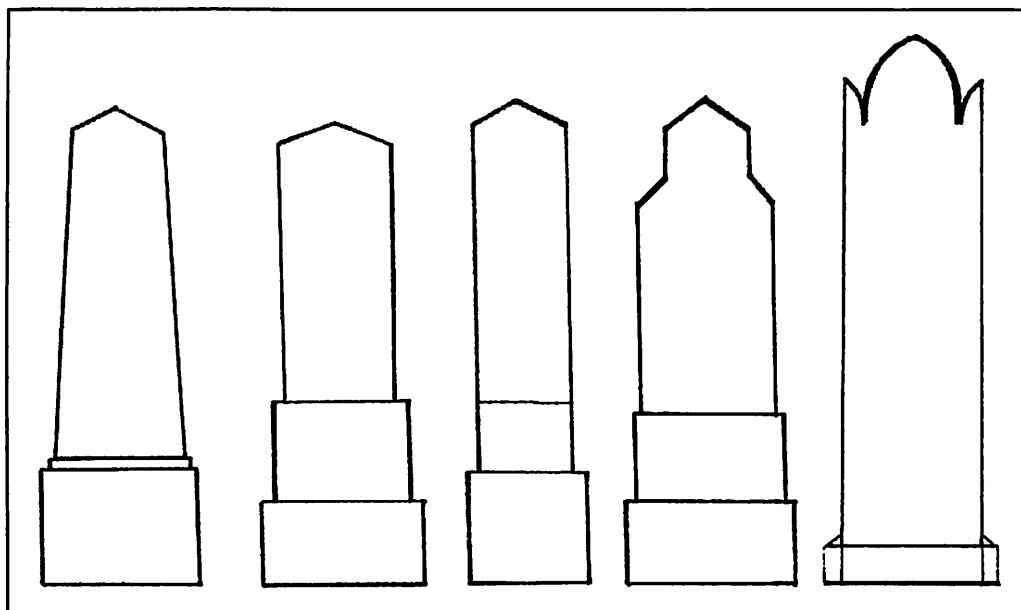
(6) nema

(7) **Arthur Grünwald**, 22.2.1919-28; **Iszo Grünwald**, 10.7.1940; obelisk od belog mramora na podzidanom postamentu; gotica;

(8) **Marton Gross**, 19.6.1925-47, obelisk od crnog švedskog granita na podzidanom postamentu; izradio Reiner; gotica; njegov otac je u VII redu, br. 5; to je poslednja grobnica do severnog zida;

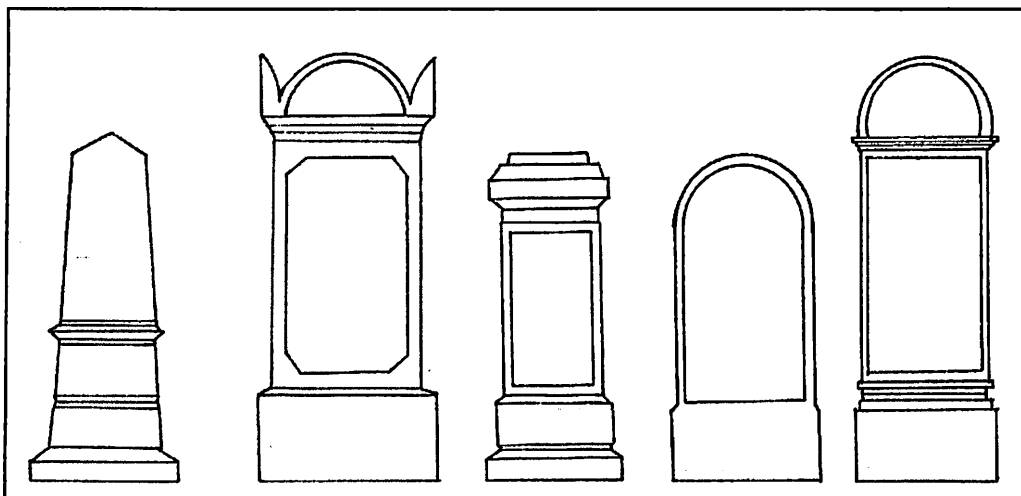
(9) sa desne strane od glavnog ulaza do istočne granice sa nemačkim grobljem; **Sandor Zsigmond**, 1879-1912, trgovac iz Subotice; položena ploča od belog mramora; mađarski;

(10) sa desne strane, do granice sa nemačkim grobljem: **Jakob Gerle**, 1844 - 14.5.1930, sudija u penziji; položena ploča od belog mramora;

*Osnovni oblici monumentalnih vertikalnih stela
na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi*

Crteže spomenika izradio Živan Ištvančić na osnovu snimljenih fotografija.

*Osnovni oblici manjih vertikalnih stela
na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi*

2) Spisak sahranjenih Jevreja na Jevrejskom groblju u Beloj Crkvi prema pisanim izvorima 1840-1941

U ovom Spisku nalazi se 176 imena umrlih-sahranjenih Jevreja na novom Jevrejskom groblju. Ispisao ih je **Živan Ištvanić** iz dostupnih protokola umrlih Vojnog komuniteta Bela Crkva, matica Vršačkog rabinata i državnih matica.

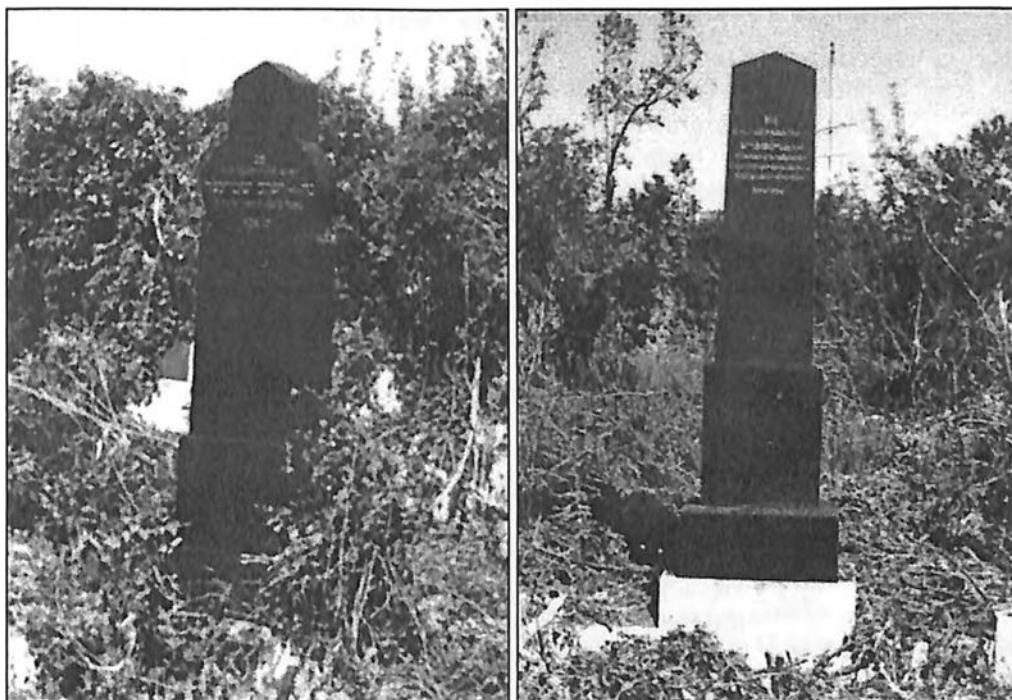
1. Kohn Simon, 20.4.1840.	39. Deutsch Leopold, 13.11.1875.
2. Deutsch Julianna, 8.8.1840.	40. Löbl Heinrich, 11.12.1875.
3. Deutsch Hermann, 1841.	41. Bleier Rosalia, 4.1.1876.
4. Herschl Jacob, 29.9.1841.	42. Löbl Helene r. Königsfeld, 17.4.1876.
5. Löbl Sara, 2.1.1842.	43. Löbl Therese, 26.6.1876.
6. Löbl Isaak, 3.8.1842.	44. Rosenberg Ida, 27.7.1876.
7. Löbl Isaak, 2.3.1844.	45. Rosenberg Regina, 2.8.1876.
8. Deutsch Hermann, 21.3.1844.	46. Homburger Hermina, 9.8.1876.
9. Fleischer Ignatz, 11.3.1847.	47. Reich Isidor, 6.12.1876.
10. Schlessinger Abraham, 17.4.1847.	48. Steiner Rosalia, 1.2.1877.
11. Hirschl Rainer, 26.9.1847.	49. Plener Rosalia, 7.2.1877.
12. Schlessinger Joseph, 20.12.1849.	50. Zwiebach Helene r. Stern, 12.7.1877.
13. Löwinger David, 14.3.1850.	51. Stiassny Therese, 31.12.1877.
14. Epstein Rosalia, 21.10.1850.	52. Sehnel Jacob, 19.1.1878.
15. Schlessinger Julianna, 28.10.1850.	53. Schnabl Rosa r. Deixner, 16.6.1878.
16. Löbl Maria r. Deutsch 1838-1860	54. Königsfeld Gerson, 4.8.1878.
17. Klein Leopold, 16.3.1868.	55. Schnabel Rachel r. Pipus, 11.8.1878.
18. Löbl Josef, 24.5.1868.	56. Pfeiffer Karl, 12.9.1878.
19. Löbl Rosalia, 18.11.1869.	57. Reiner Samuel, 23.2.1879.
20. Löbl Robert, 18.11.1869.	58. Kohn Karl, 8.2.1880.
21. Löbl Wolf, 19.12.1869.	59. Höllander Theresia, 30.7.1881.
22. Deutsch Johanna, 17.4.1870.	60. Spitzer Julius, 6.8.1881.
23. Löbl Juser, 3.1.1871.	61. Kohn Elisabetha, 21.9.1881.
24. Schnabel, ?, 12.10.1871.	62. Ganzel Leopold, 11.8.1883.
25. Bleier Juser, 15.10.1872.	63. Löbl Oskar, 13.9.1883.
26. Klein Samuel, 15.10.1872.	64. Frank Betti r. Feldmann, 13.1.1884.
27. Deutsch Heinrich, 7.5.1873.	65. Fischer Moritz, 9.2.1885.
28. Deutsch Leopold, 25.12.1873.	66. Deutsch Josef, 1.10.1885.
29. Löbl David, 12.1.1874.	67. Schwarz Max, 15.10.1885.
30. Löbl Lazar, 17.1.1874.	68. Frank Salamon, 17.4.1886.
31. Klein Max, 2.9.1874.	69. Schwarz C cilia, 29.7.1886.
32. Spiegel Samuel, 26.11.1874.	70. Nadasch Louisa, 31.10.1886.
33. Löwinger Betti r. Deutsch, 1.1.1875.	71. Löbl Regina r. Rozenberg, 10.11.1886.
34. Reiner Eva, 15.3.1875.	72. Sonnenschein Jacob, 16.3.1887.
35. Steiner Sidonia, 7.4.1875.	73. Löwy Irene, 21.3.1887.
36. Steiner Amalia r. Tauszig, 28.4.1875.	74. Goldmann Sidonia, 4.4.1887.
37. Reiss Pauline, 10.10.1875.	75. Kohn Leopold, 16.5.1887.
38. Deutsch Irma, 3.11.1875.	76. Schwarz Salamon, 24.5.1887.

77. Schwarz Kornelia, 25.6.1887.
78. Reiter Rudolf, 8.8.1888.
79. Löbl Margit, 14.8.1889.
80. Deutsch Regina, 20.10.1889.
81. Blum Jenő, 7.2.1891.
82. Herschl Havier, 30.3.1891.
83. Schnabel David, 11.5.1891.
84. Müller Max, 15.7.1891.
85. Zwiebach Oskar, 4.9.1891.
86. Schnabel Wilhelm, 4.12.1891.
87. Zwiebach N., 4.6.1892.
88. Zwiebach Rosalia, 14.6.1892.
89. Reiter Julius, 25.7.1892.
90. Lederer Ignac, 28.10.1892.
91. Bórd s Aranka, 21.11.1892.
92. Weiss Amalia, 5.12.1892.
93. Weiss Julia, 23.3.1893.
94. Wolf Regina, 31.5.1893.
95. Kohn N., 2.6.1893.
96. Boschan Katalin, 16.9.1893.
97. Levkovič Julius, 30.9.1893.
98. Schnabl Adolf, 24.11.1893.
99. Löbl Janka, 15.12.1894.
100. Reiss Elza, 10.6.1895.
101. Tugenthat Etelka, 26.9.1897.
102. Beck Julius, 1.3.1897.
103. Stiasny Simon, 29.3.1898.
104. Sonnenschein Armin, 7.7.1898.
105. Höll nder Jenő, 3.12.1898.
106. Kugel Francisca, 15.7.1899.
107. Zuckermannl Adolf, 17.9.1899.
108. Czeizel Janos, 2.11.1899.
109. Höll nder Blanka, 6.11.1899.
110. Zwiebach Terez, 1.1.1900.
111. Löbl Armin, 13.12.1900.
112. Löbl David, 11.2.1902.
113. Löbl Rozalia r. Földiak, 18.2.1902.
114. Schlessinger Francisca r. Löbl, 24.3.1902.
115. Czech Mór, 25.8.1902.
116. Deutsch Alexander, 7.12.1902.
117. Füzesi Albert, 29.12.1902.
118. Beck Simon, 23.3.1905.
119. Glauber Lajos, 3.6.1905.
120. Pillisch Simon, 4.2.1906.
121. Höll nder Josefina r. Deutsch, 16.2.1908.
122. Klein Alexander, 16.4.1908.
123. Löbl Izidor, 3.6.1909.
124. Schwarz Josef, 9.10.1909.
125. Sonnenfeld Lujza r. Langer, 9.2.1910.
126. Gross Sarolta r. Schossberger, 5.4.1910.
127. Oppenheimer Francisca r. Schwarz, 27.4.1911.
128. Schnabl Simon, 29.8.1911.
129. Balczer Eugenia r. Goldstein, 26.12.1911.
130. Fischer Katharina, 27.8.1912.
131. Gross Rudolf, 4.3.1913.
132. Hirschl Leopold, 23.6.1913.
133. Singer Fanny, 5.1.1914.
134. Löbl Rozalia, 18.7.1914.
135. Höll nder Josef, 2.8.1914.
136. Singer Ilona r. Löbl, 7.8.1915.
137. Rotter Jenő, 25.10.1915.
138. Glauber Lipot, 6.3.1916.
139. Hubert Roza, 30.6.1916.
140. Niederl nder Magda r. Menczer, 3.5.1917.
141. Schwarz Mark, 6.10.1917.
142. H ndler Mór, 3.11.1917.
143. Klein Roza, 4.11.1917.
144. Zinner Alice,¹⁵⁸ 17.11.1917.
145. Pollak Frida r. Zwiebach, 28.7.1918.
146. Grünberger Blanka r. Glauber, 6.10.1918.
147. Rabinovicz Etel, 26.5.1919.
148. Klein Israel, 2.1.1920.
149. Zinner Laszlo,¹⁵⁹ 15.10.1920.
150. Sp rger Moritz, 10.8.1921.

¹⁵⁸ Profesor Pavle Ciner je 1964 godine pokušao da nađe grob svoje sestre, ali već tada nije bilo spomenika.

¹⁵⁹ Ni spomenik svog brata profesor Ciner nije našao 1964 godine, jer je odnet.

151. Schnabl Mina r. Stein, 5.9.1921.
 152. Schwarz Iren, 17.1.1922.
 153. Flesch Samuel, 12.3.1923.
 154. Weiss Roza r .Kohn, 26.8.1924.
 155. Schnabl Elisabetha r. Freund,
 28.8.1924.
 156. Mentzer Bernat, 5.4.1925.
 157. Lefkovicz Moritz, 22.4.1925.
 158. Iritz Josef, 16.5.1925.
 159. Galitzenstein Hermann, 2.12.1926.
 160. Mandinovcs Ascher, 12.2.1927.
 161. Löwinger Rozalia, 24.5.1928.
 162. Eisenst dter Regina r. Beck,
 6.6.1928.
 163. Deixner Filipp, 20.11.1928.
 164. Flesch Isidor, 18.11.1929.
 165. Eisenst dter Marghit, 22.6.1930.
 166. Weiss Isidor, 3.1.1932.
 167. Zwiebach Wilhelm, 29.12.1932.
 168. Löbl Berta, 28.5.1935.
 169. Hajduška Josef, 15.4.1937.
 170. Steiner Max, 11.10.1937.
 171. Schwarz Regina, 20.3.1939.
 172. Schnabl Leopold, 4.10.1939.
 173. Paschkess Josef, 26.2.1940.
 174. Blüh Anna, 16.1.1941
 (sahranjena u grobnici Nestora
 Mine; v. III red, b. 18)
 175. Schulhoff Bela, 3.2.1941.
 (poslednji sahranjen do početka
 nacizma)
 176. Gross Ivan, 7.3.1948.

Dva jevrejska spomenika u obliku vertikalne stele od crnog švedskog granita na podzidanom postamentu. Danas ih nema.

POREKLO PODATAKA
A) Izvori (nepublikovana građa)

1. **ISTORIJSKI ARHIV BELA CRKVA**
 - Fond Vojna granica 1792-1872
(Akt Magistrata, serija: Ek, Pub, Publ, Pol i I Odel)
 - Fond Magistrata 1872-1899 (Akt Magistrata)
 - Zbirka karata
 - Exhibitions Protokolls des Magistrates 1830-1870
 - Popisi stanovništva Bele Crkve 1870
 - Protokol umrlih Vojnog komuniteta Bela Crkva 1794-1894
 - Matične knjige rođenih, venčanih i umrlih Vršackog rabinata
 - Steuerbuch der Stadt Weisskirchen vom 1799-1800
2. **ARHIV RIMOKATOLIČKOG ŽUPNOG UREDA** Bela Crkva
 - Matice rođenih, venčanih i umrlih rimokatolika 1723-1780
3. **SLUŽBA NEPOKRETNOSTI** Bela Crkva: planovi grada Bele Crkve
4. **MATIČARSKA SLUŽBA SO BELA CRKVA:**
državne matice rođenih, venčanih i umrlih grada Bele Crkve, 1895 - 1950;
5. **LIČNA ARHIVA ŽIVANA IŠTVANIĆA** Bela Crkva
 - građa, dokumenti, fotografije, prepiska
6. **RUKOPISI:**
 - Felix Milleker, Geschichte der Juden im Banat 1716-1867-1941, Wrschatz, 1941; original se nalazi u Gradskom muzeju u Vršcu. Kopija u mojem posedu.
 - Živan Ištvančić: Građa za istoriju Jevreja u Beloj Crkvi - Podaci o najstarijim Jevrejima (datum 10 novembar 1986);
 - Živan Ištvančić: Građa za istoriju Jevreja u Beloj Crkvi - Podaci sa jevrejskog groblja (datum 19 novembar 1986);
 - Živan Ištvančić: Građa za istoriju Jevreja u Beloj Crkvi - Podaci o jevrejskoj sinagogi (datum 19 novembar 1986);
 - Živan Ištvančić: Građa za istoriju Jevreja u Beloj Crkvi - Podaci o kantorima (datum 29 juli 1987)

B) Literatura (publikovana građa)

Novine: **Die Nera; Bela-Crkvaer Volksblatt**; Kalendari: **Volksfreund** Kalendari od 1905-1914 i od 1922-1940 godine; Ertesítője (Godišnji izveštaji Belocrkvanske mađarske kraljevske gimnazije) od 1875-1918 godine; Jevrejski Kalendar za 1926, 1927, 1928, 1929 i 1930 godinu, Vršac.

Baróti, 1894 Lajos Baróti, Adatt r Délmagyarorszag XVIII sz zadi történéthez, II, Temisvar, 1894.

Böhm, 1867 Leonhard Böhm, Topographisch-onologische Skizze Ung. Weisskirchens, Weisskirchen, 1867.

Böhm, 1867 Leonhard Böhm, Dél-Magyarorsz g vagu az ugynevezett B ns g külön történelme, I-II, Pest, 1867.

- Böhm, 1871 Leonhard Böhm, Monographie der privilegierten Milit r-Kommunit t Weisskirchen, Banat Weisskirchen, 1871.
- Böhm, 1905 Leonhard Böhm, Geschichte der Stadt Weisskirchen, Dritte verbesserte und vermehrte Auflage, Ung. Weisskirchen, 1905.
- Biderman, 2004 Hans Biderman, Rečnik simbola, Beograd, 2004.
- Čolić, 1979 Dragoljub Čolić, sinagoga u Zrenjaninu in: Zbornik JIM, No 4, Beograd, 1979.
- Efron, 1973 Efron Zusia-Kečkemet Duško, Židovsko groblje u Splitu, Split, 1973.
- Kečkemet
- Etinger, 1996 Šari Etinger, Istorija jevrejskog naroda, Beograd, 1996.
- Gams, 1988 Andrija Gams, Biblija u svetlu društvenih borbi, Beograd, 1988.
- Gerbran, 2009 Alen Gerbran-Žan Ševalije, Rečnik simbola (Mitovi, snovi, običaji, postupci, oblici, likovi, boje, brojevi), Beograd, 2009.
- Ševalije
- Glosar, 1999 Glosar religijskih pojmova, Sarajevo, 1999.
- Gotovac, 1987 Vedrana Gotovac, sinagoge u Bosni i Hercegovini (katalog), Sarajevo, 1987.
- Heimatbuch, 1980 Alfred Kuhn, Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat, Salzburg, 1980.
- Hostiner, 1861 Josef Hostiner, Die K.K. Milit rgrenze (Ihre Organisation und verfassung), I-II, Wien, 1861.
- Ištvančić, 1989 Živan Ištvančić, Građa o jevrejskim zanatlijama i trgovcima u Beloj Crkvi u XIX veku in: Zbornik MS za istoriju, No 40, Novi Sad, 1989.
- Ištvančić, 1995 Živan Ištvančić, Spisak belocrkvanskih Jevreja žrtava fašističkog terora in: Istorija XX veka, No 1, Beograd, 1995.
- Ištvančić, 1997 Živan Ištvančić, Naseljavanje Čeha, Slovaka i Poljaka u belocrkvanskim naseljima, Prvi deo, 1766-1848, Bela Crkva, 1997.
- Ištvančić, 1997 Živan Ištvančić, Aškenaska sinagoga u Beloj Crkvi 1898-1949 in: JIM Zbornik, No 7, Beograd, 1997.
- Ištvančić, 2005 Živan Ištvančić, Soldanova ciglana (1895-1944) u Crvenoj Crkvi in: DOLIĆ, No 5, Crvena Crkva, 2005.
- Ištvančić, 2006 Živan Ištvančić, Lexicona Belocrkvanska (Biografije osoba Bele Crkve), Sveska 1, Bela Crkva, 2006.
- Ištvančić, 2008 Živan Ištvančić, Ignatz Soldan (biografija) in: DOLIĆ, No 14, Crvena Crkva, 2008.
- Ištvančić, 2008 Živan Ištvančić, Lexicona Belocrkvanska (Biografije osoba Bele Crkve), Sveska 2, Bela Crkva, 2008.
- Ištvančić, 2010 Živan Ištvančić, Gradonačelnici Bele Crkve 1793-1944, Bela Crkva, 2010.
- Ištvančić, 2010 Živan Ištvančić, Leonard Bem (1833-1924), Biografija i bibliografija, Bela Crkva, 2010.

- Ištvančić, 2011 Živan Ištvančić, Lexicona Belocrkvanica (Biografije osoba Bele Crkve), Sveska 3 (u štampi)
 Jevrejska baština u Srbiji (katalog), Beograd, 2010.
 Jevreji u Pančevu 1794-1872 (Analitički inventar, tematski), Pančevo, 2006.
 Jezik, pismo i knjiga Jevreja Jugoslavije (katalog), Beograd, 1979
- Jordan, 1967 Sonja Jordan, Die Kaiserliche Wirtschaftspolitik im Banat im 18 Jahrhundert, München, 1967.
- Jovičić, 1970 Stevan Jovičić, Bela Crkva u prošlosti (Prilog istoriji Bele Crkve do 1910 godine), Bela Crkva, 1970.
- Kauer, 1985 Josef Andreas Kauer, Bildband zum Heimatbuch der Stadt Weisskirchen im Banat, Salzburg, 1985.
- Kindl, 1928 Johann Eduard Kindl, Ein Jahrhundert aus dem Reiche der Toten in: Bela-Crkvaer Volksblatt, No 21, 1928.
- Klein, 1988 Rudolf Klein, sinagogalna arhitektura na tlu Hrvatske u kontekstu austrougarske monarhije in: Dva stoljeća povijesti i kulture Židova u Zagrebu i Hrvatskoj, Zagreb, 1988.
- Krainz, 1866 Martin Leopold Krainz, Die K.K. Milit rgenze und deren Grundgesetz (Eine Kulturhistorische Skizze), Wien, 1866.
- Krautheimer, 1927 Richard Krautheimer, Mittelalterliche Synagogen, Berlin, 1927.
- Krinsky, 1997 Carol Herselle Krinsky, Europas Synagogen (Architektur, Geschichte und Bedeutung), Wiesbaden, 1997.
- Milleker, 1886 Felix Milleker, Povesnica slobodne kraljeve varoši Vršca, II, Pančevo, 1886.
- Milleker, 1927 Felix Milleker, Kurze Geschichte der Stadt Bela Crkva (Weisskirchen) im Banat 1355-1918, 3 Auflage, Bela Crkva, 1927.
- Milleker, 1929 Felix Milleker, Letopisi opština Podunavske oblasti, Pančevo, 1929.
- Mitologija i religija starih Jevreja, Beograd, 1989.
- Mitrović, 1983 Mirko Mitrović, Jevreji u Banatu (1716-1739) in: Zbornik MS za istoriju, No 28, Novi Sad, 1983.
- Pejin, 1997 Atila Pejin, Jevrejsko groblje u Senti in: JIM Zbornik, No 7, Beograd, 1997.
- Petri, 1992 Anton Peter Petri, Biographisches Lexikon der Banater Deutschtums, Marquastein, 1992.
- Popović, 1905 Đoka P. Popović, Bela Crkva nekad i sad (sa osobitim obzirom na njeno srpsko stanovništvo), Pančevo, 1905.
- Pušić, 1987 Ljubinko Pušić, Urbanistički razvoj gradova u Vojvodini u XIX i prvoj polovini XX veka, Novi Sad, 1987.
- Račić, 2009 Nikola Račić, Prilog istoriji vršačkih Jevreja in: JIM Zbornik, No 9, Beograd, 2009.
- Radosavljević, 1983 Ozren M. Radosavljević, Iz prošlosti Jevreja u Beloj Crkvi in: Jevrejski pregled, No 5-7 (maj-juli), Beograd, 1983.

- Radosavljević, 1989 Ozren M. Radosavljević, *Jevreji u Beloj Crkvi (1750-1941), Prilozi i građa, Bela Crkva, 1989.*
- Rađovanović, 2010 Vojislava Rađovanović, *Jevreji u Banatu in: Banat kroz vekove, slojevi kultura Banata, Zbornik radova, Beograd, 2010.*
- Spomenica 1969 *Spomenica 1919-1969, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1969.*
- Šosberger, 1988 Pavle Šosberger, *Novosadski Jevreji (Iz istorije jevrejske zajednice u Novom Sadu), Novi Sad, 1988.*
- Šosberger, 1998 Pavle Šosberger, *sinagoge u Vojvodini (Spomenica minulog vremena), Novi Sad, 1998.*
- Šosberger, 1998 Pavle Šosberger, *Jevreji u Vojvodini (Kratak pregled istorije vojvođanskih Jevreja), Novi Sad, 1998.*
- Šteger, 1982 Rudolf Šteger, *Bela Crkva u XVIII i XIX veku (Komorski vojno-graničarski period), Novi Sad-Bela Crkva, 1982.*
- Tauber, 2007. Eli Tauber, *Ilustrovani leksikon Judaizma (Istorija, religija i običaji), Sarajevo, 2007.*
- Weifert, 1928 Ladislaus Weifert, *Weisskirchner Familiennamen, 2 Auflage, Bela Crkva, 1928.*
- Weifert, 1975 Ladislaus Weifert, *Die deutsche Mundart von Weisskirchen, 2 Auflage, Salzburg, 1975.*
- Wischnitzer, 1964 Rachel Wischnitzer, *The Architecture of European Synagoge, Philadelphia, 1964.*
- Židovi, 1988 *Židovi na tlu Jugoslavije (Katalog sa izložbe), Muzejski prostor, Zagreb, 1988.*

Gornji deo nadgrobnika Eleonore Schnabel r. Deutsch

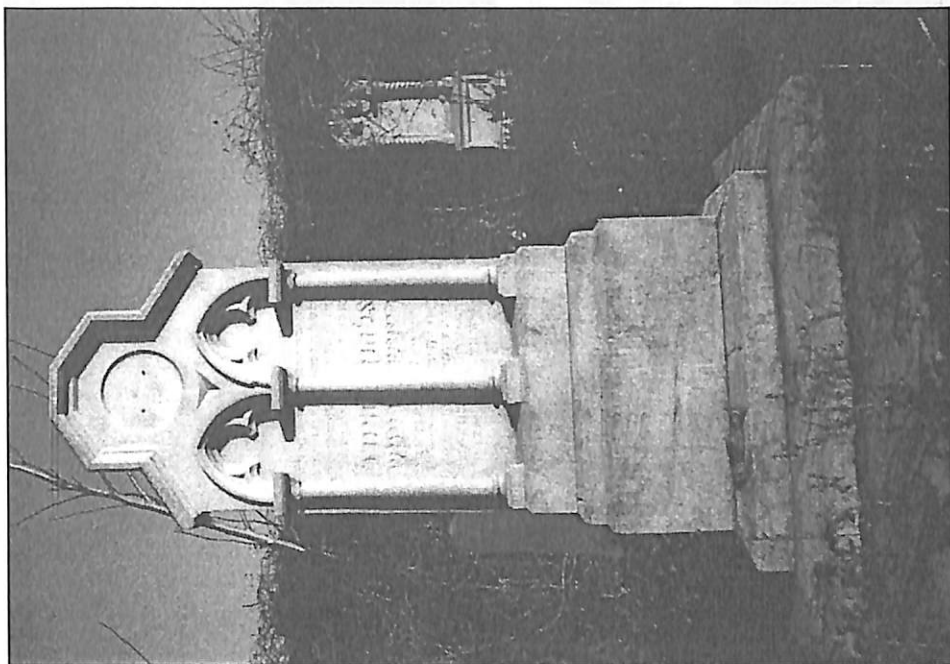
PRILOZI

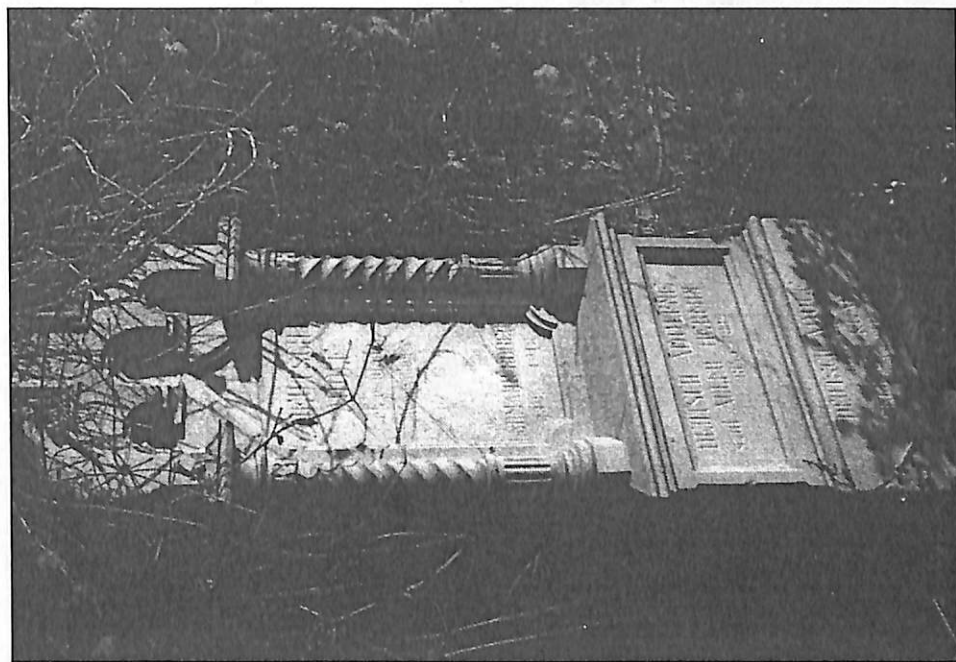
Parcela porodice Deutsch

Parcela porodice Deutsch

Avers nadgrobnika Antona Deuschla

Avers nadgrobnika Adolfa Deuschla

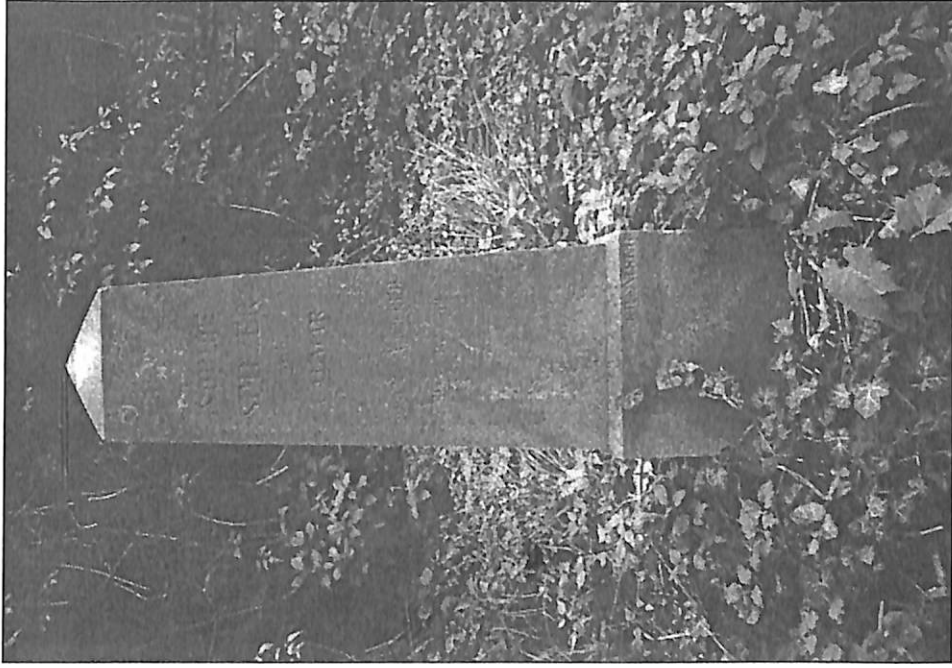
*Avers nadgrobnika: Ernest Klein
(I red, broj 1)*

*Avers nadgrobnika: Bela Iritz
(I red, broj 2)*

Deo jevrejskog groblja

Avers nadgrobnička: Sophia Spitzer

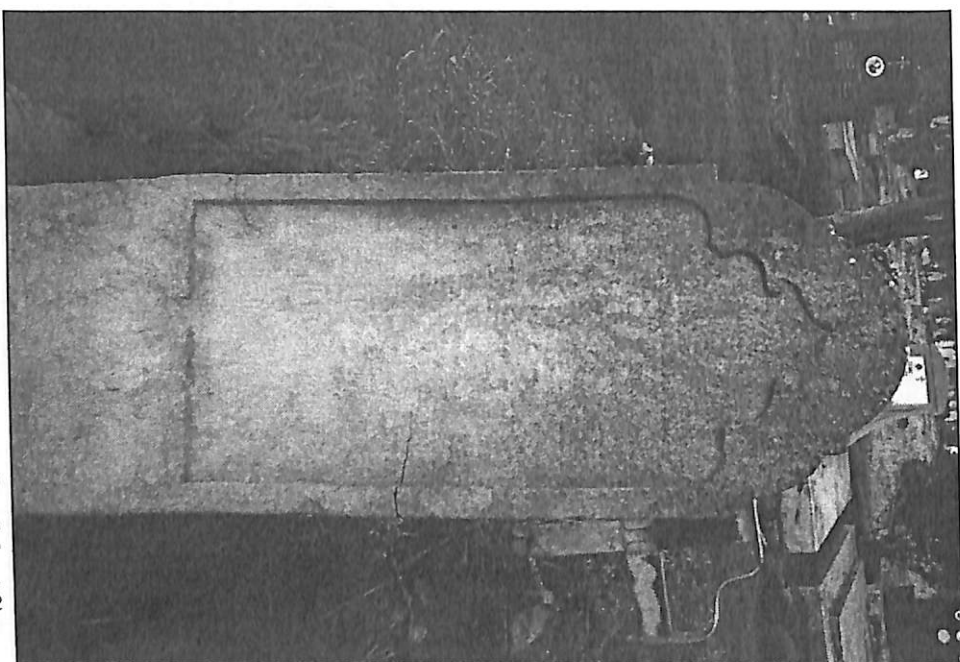

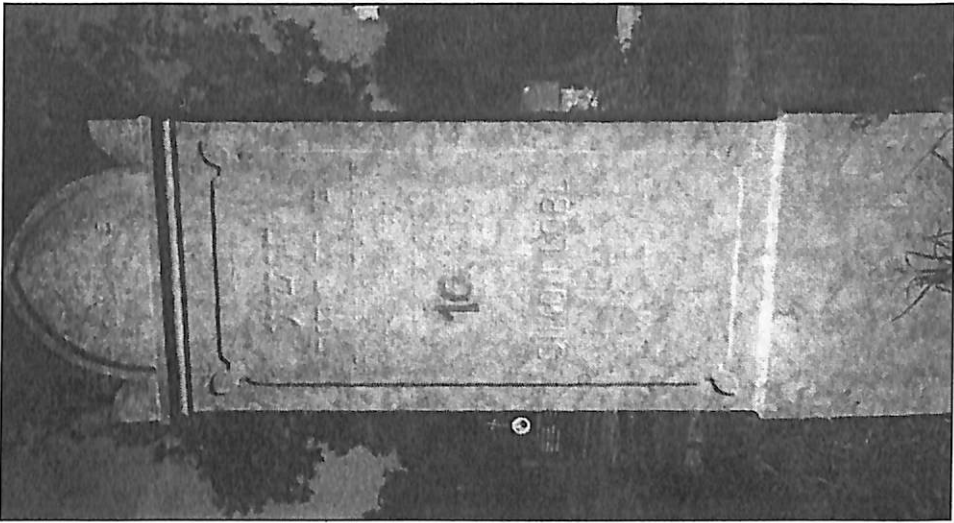
Avers nadgrobnička: Hermann Deutsch

Avers nadgrobnika: Abraham Weiss (1 red, broj 4)

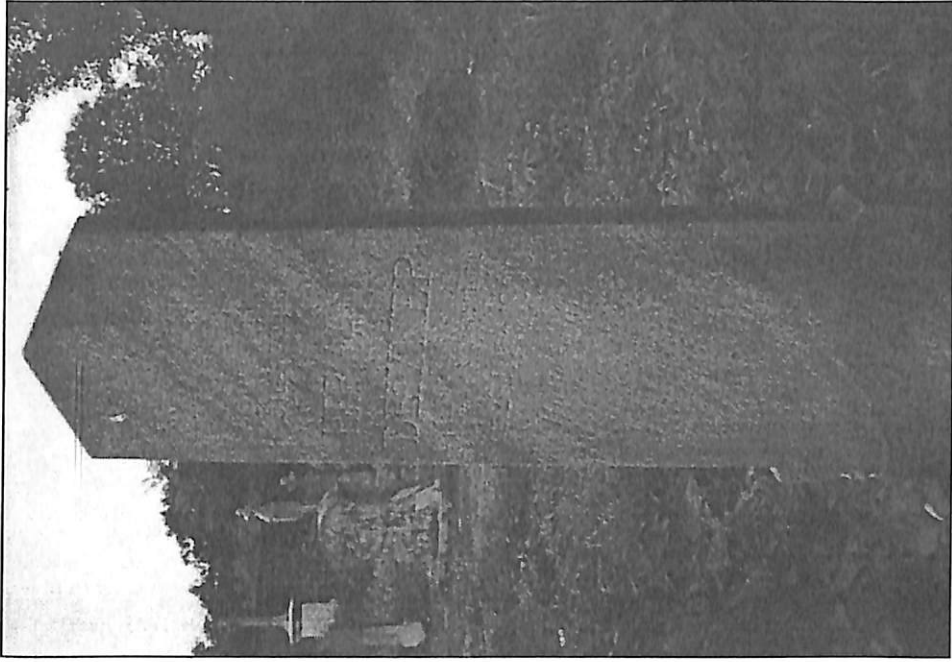

Avers nadgrobnika: Rosalia Stiasny (1 red, broj 8)

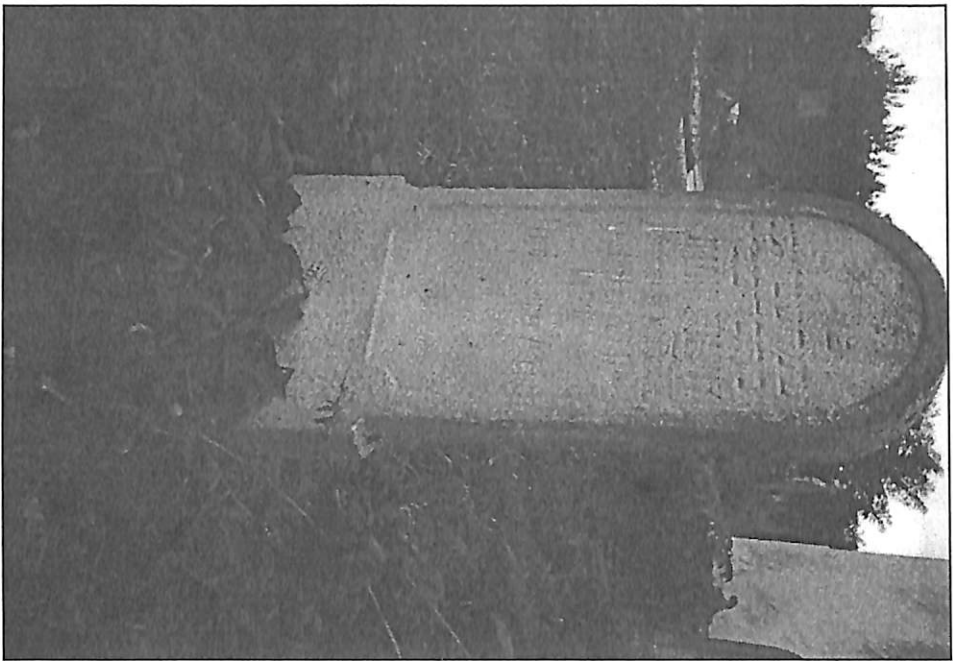

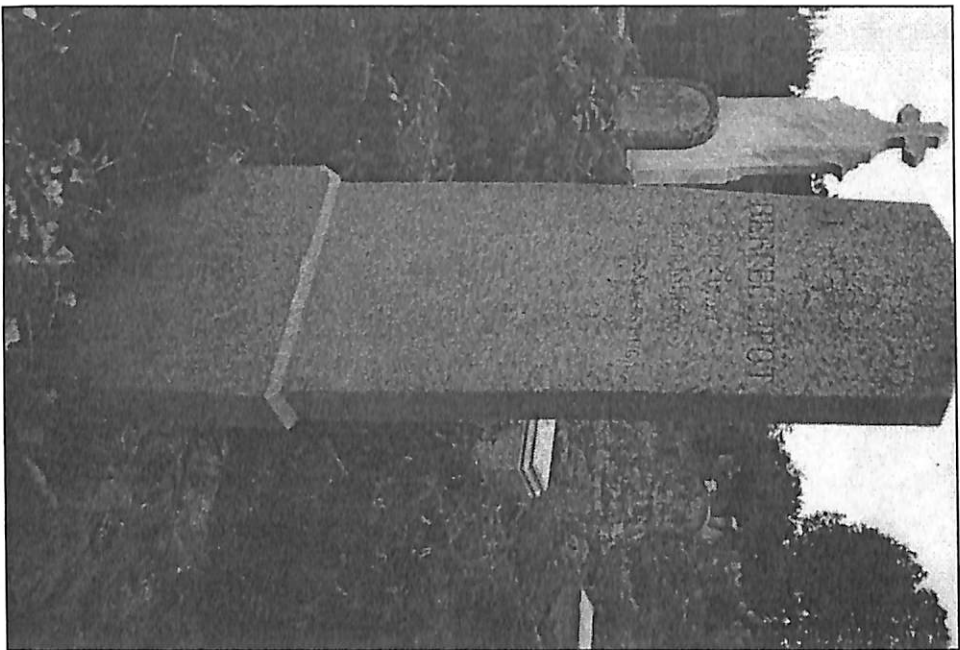
Avers nadgrobnika: **Simon Löbl** (1 red, broj 17)

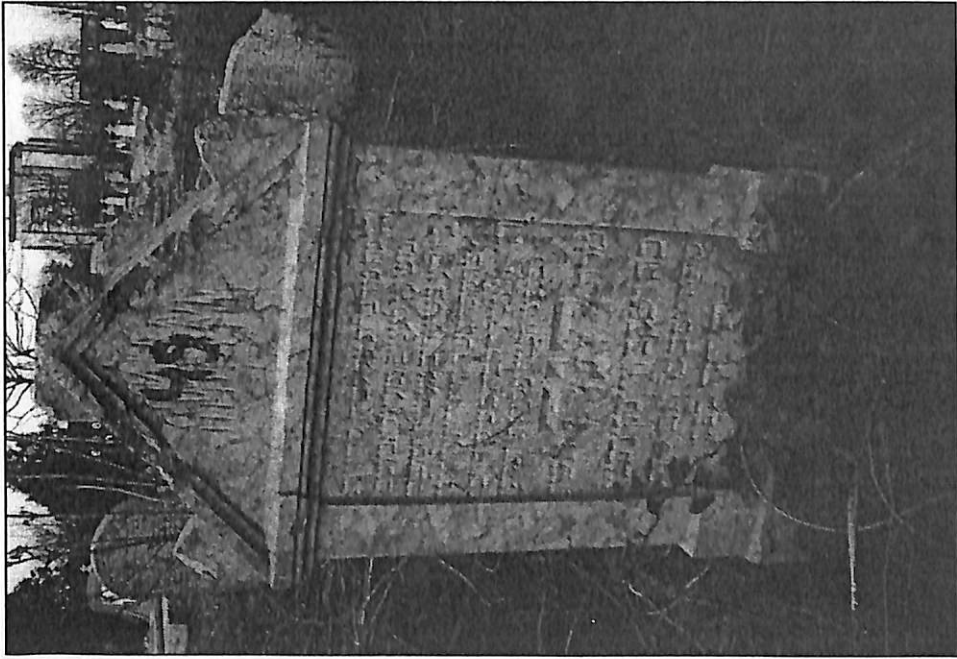
Avers nadgrobnika: **Hermann Deixner** (1 red, broj 10)

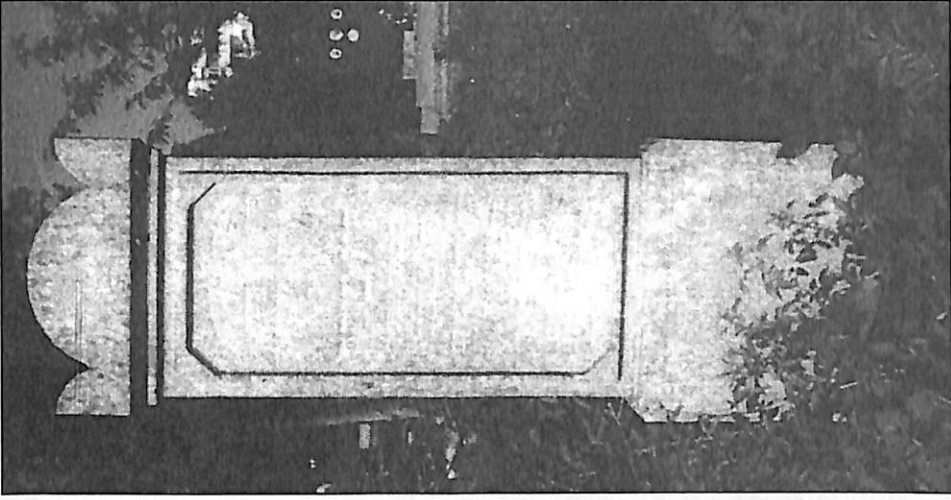
Avers nadgrobnika: Simon Stiasny (II red, broj 9)

Avers nadgrobnika: Lipot Bergel (II red, broj 19)

*Avers nadgrobnika: **Fanny Hirschl** (II red, broj 25)*

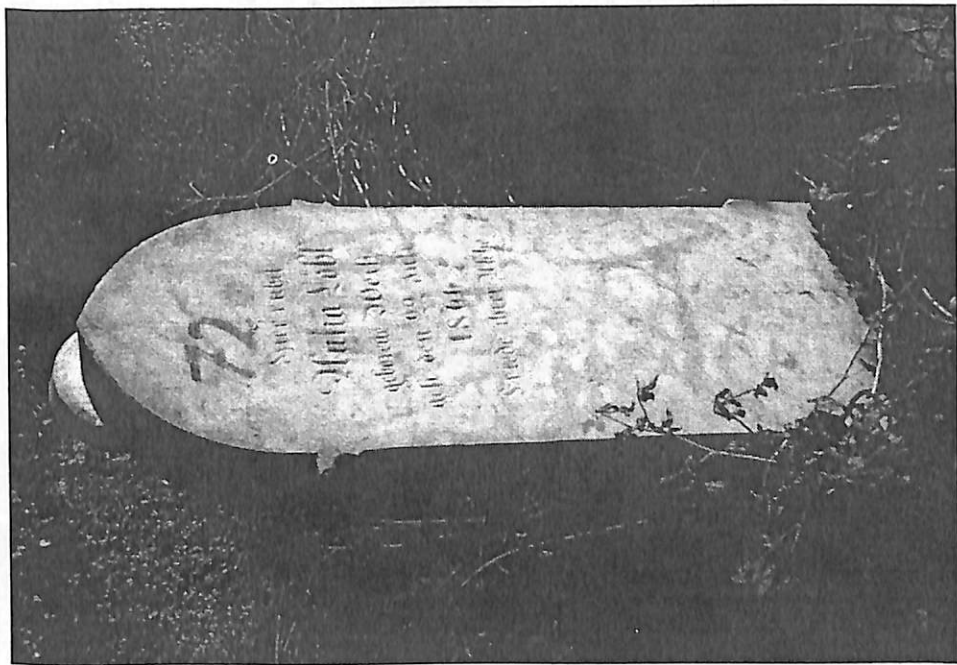
*Avers nadgrobnika: **Anna Tauszig** (II red, broj 21)*

Avers kamenog spomenika do parcele Deutsch (II red)

Avers nadgrobnika do parcele Deutsch (II red)

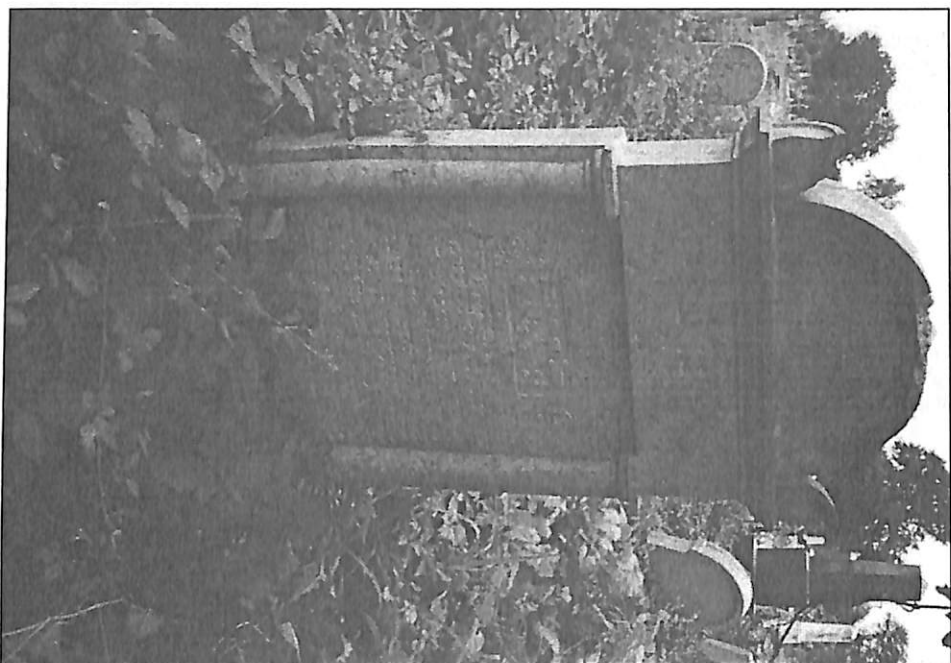

Avers nadgrobznika: **Rosalia Löbl** (III red, broj 21)

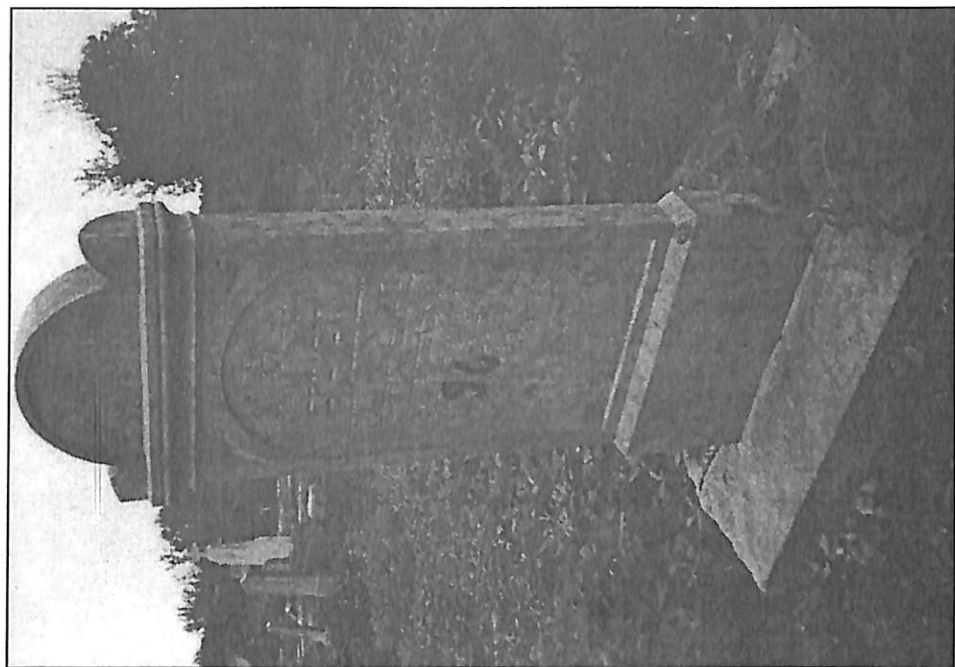
Avers nadgrobznika: **Anna Löbl** (III red, broj 22)

Avers naddgrobnikar: **Eleonora Schnabl** (III red, broj 23)

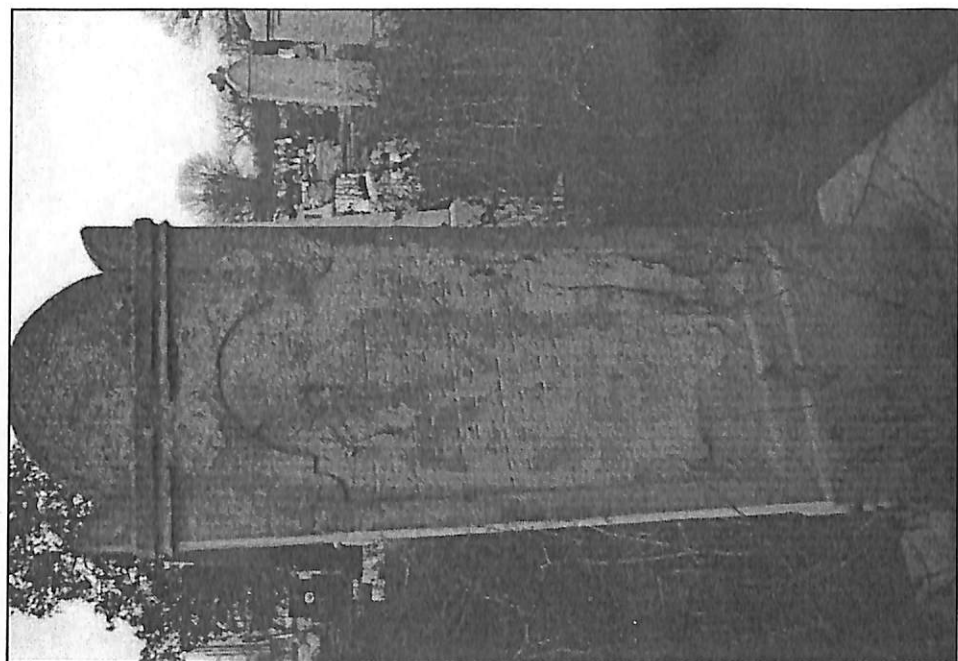

Avers naddgrobnikar: **Anna Bleier** (IV red, broj 11)

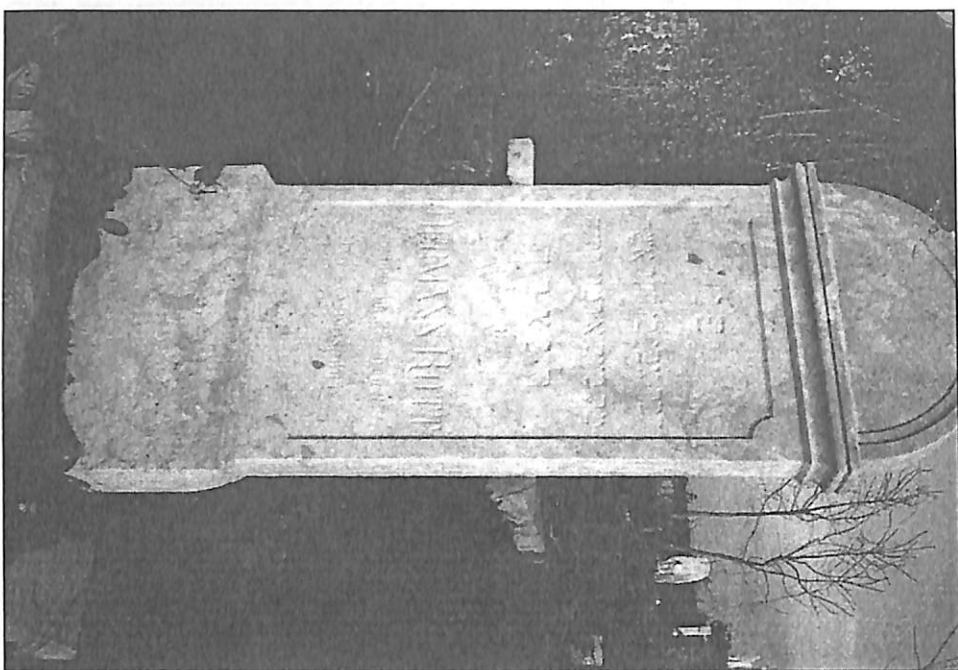

Avers nadgrobnika: Philipp Deutsch (IV red, broj 16)

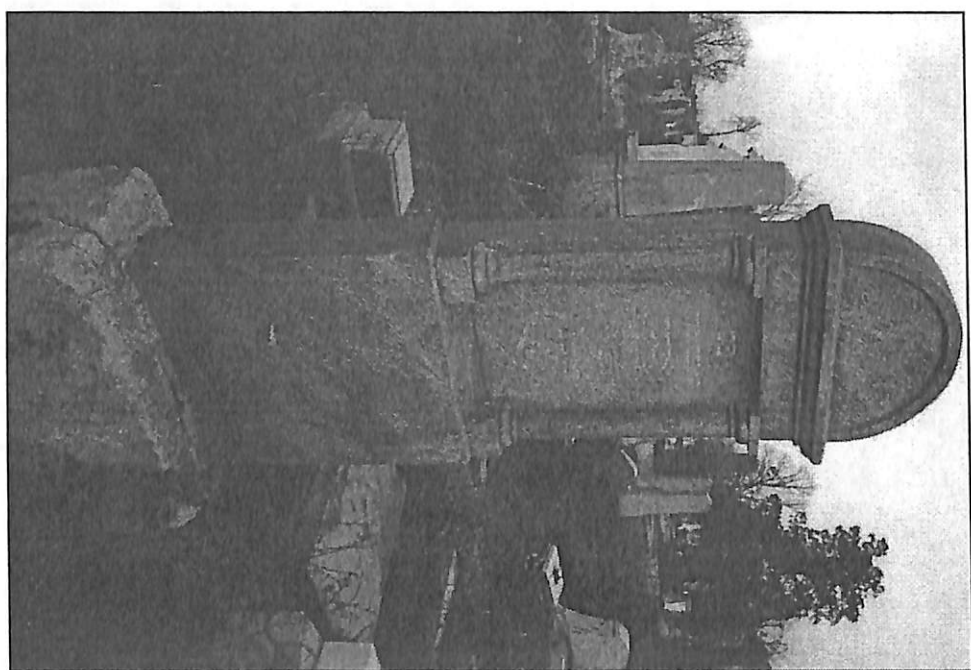

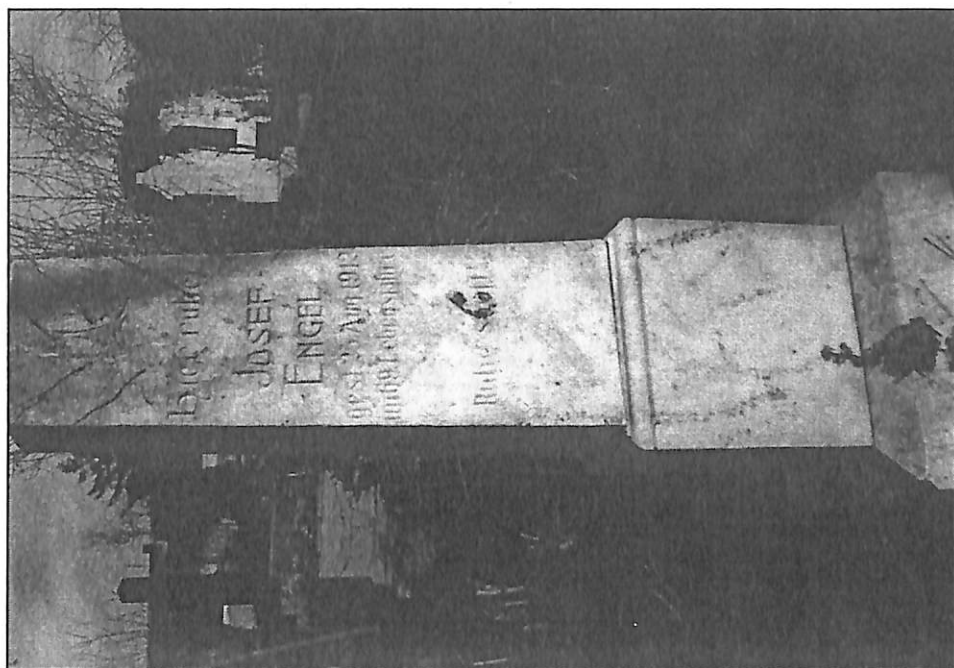
Avers nadgrobnika: IV red, broj 19

Avers nadgrobnika: Hermann Roth (IV red, broj 15)

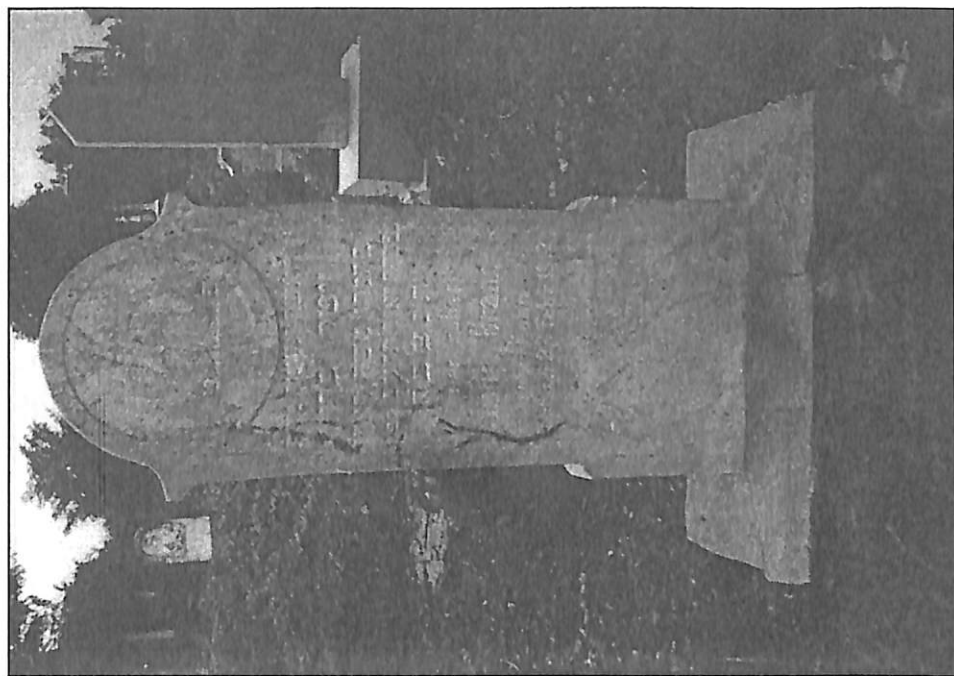

Avers nadgrobnika: Ester Gross (V red, broj 6)

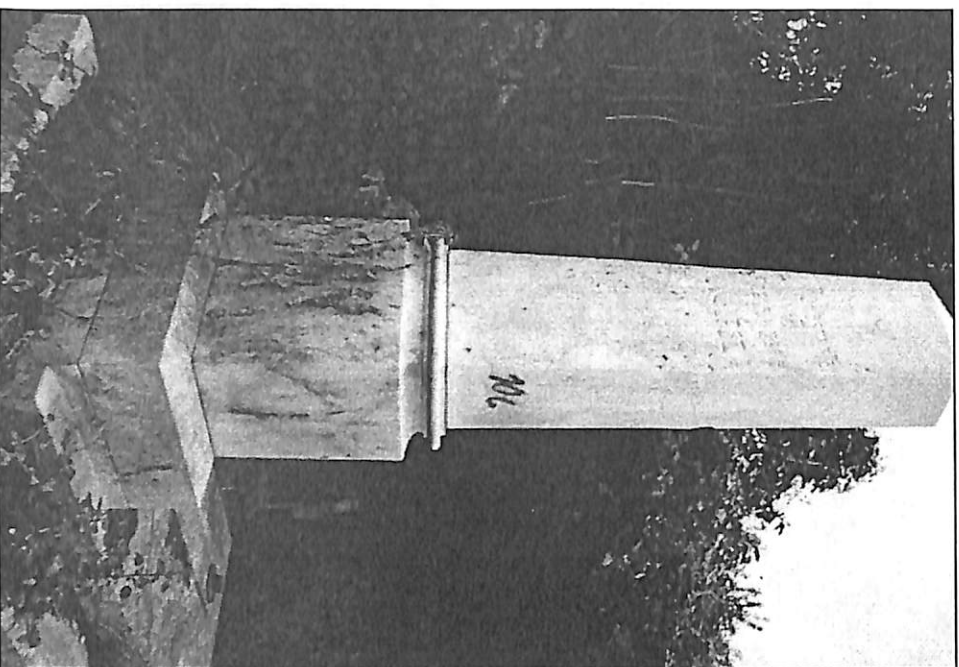

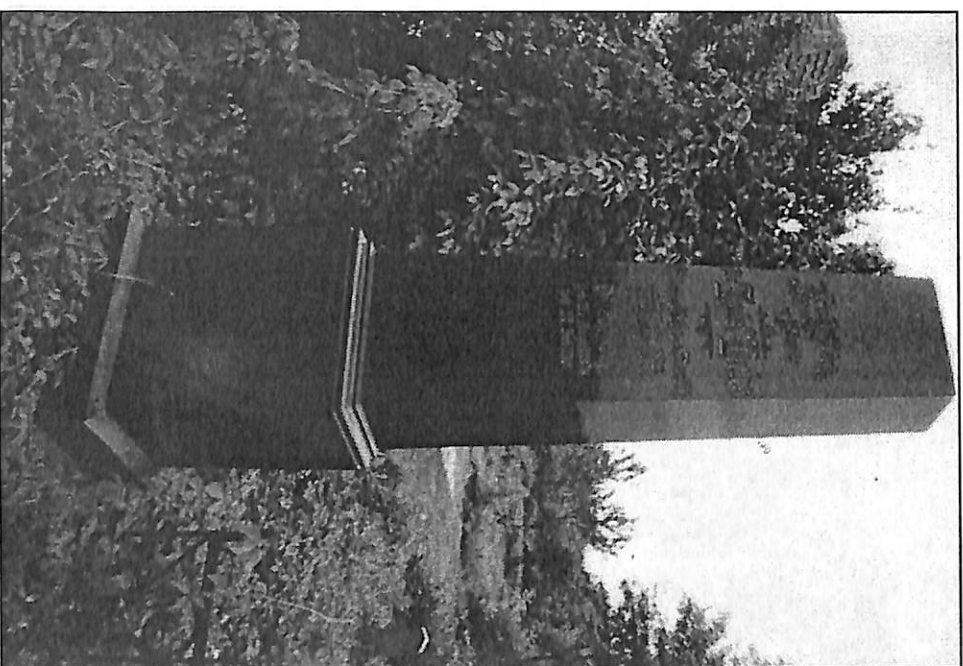
Avers nadgrobnika: Josef Engel (VI red, broj 12)

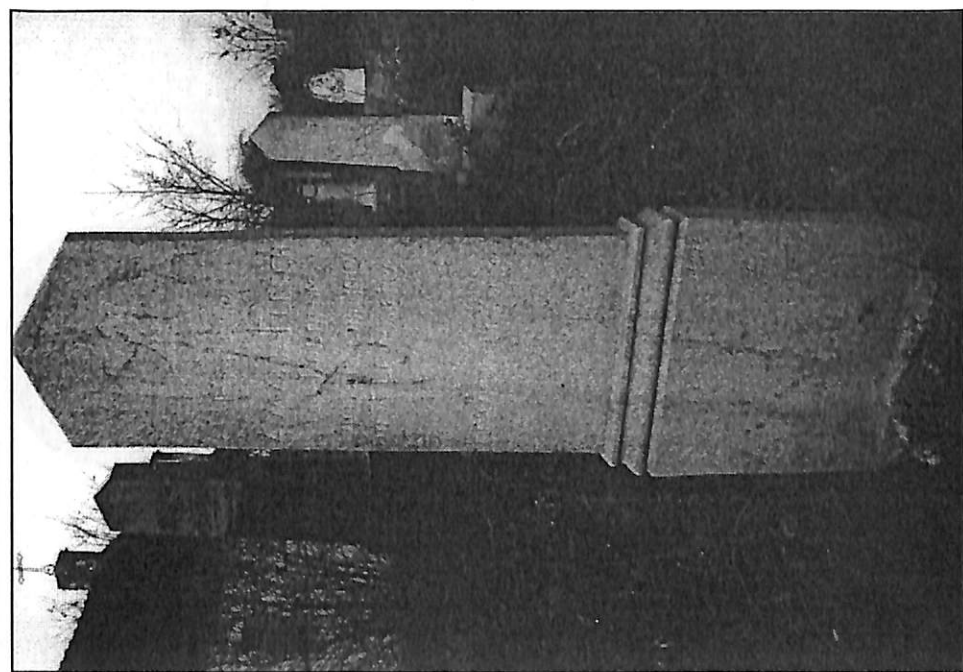
Avers nadgrobnika: Julie Braun (VI red, broj 3)

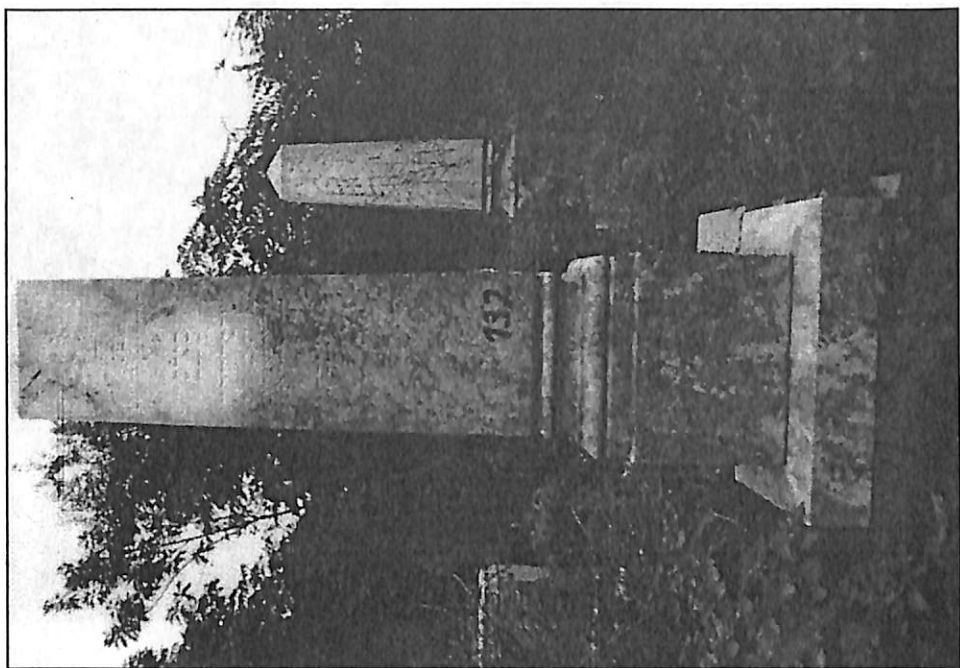
Avers nadgrobnika: Adolf Glass (VI red, broj 19)

Avers nadgrobnika: dr Josef Ochs (VI red, broj 1)

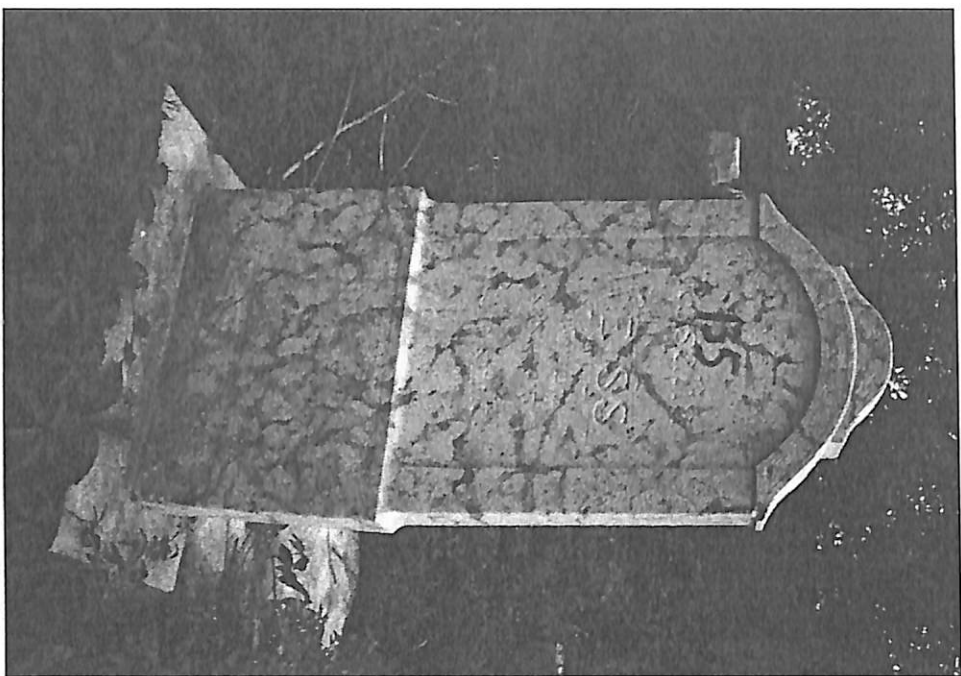

Avers nadgrobnika: Amalia Flesch (VII red, broj 2)

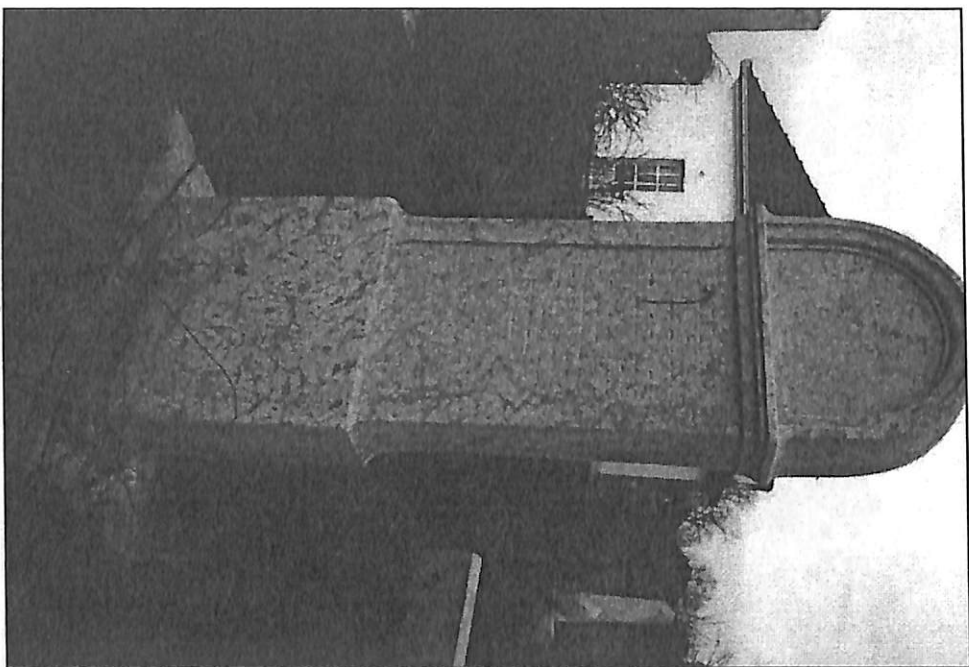

Avers nadgrobnika: dr Paul Bleier (VII red, broj 1)

Avers nadgrobnika: Rosalia Weiss (VII red, broj 4)

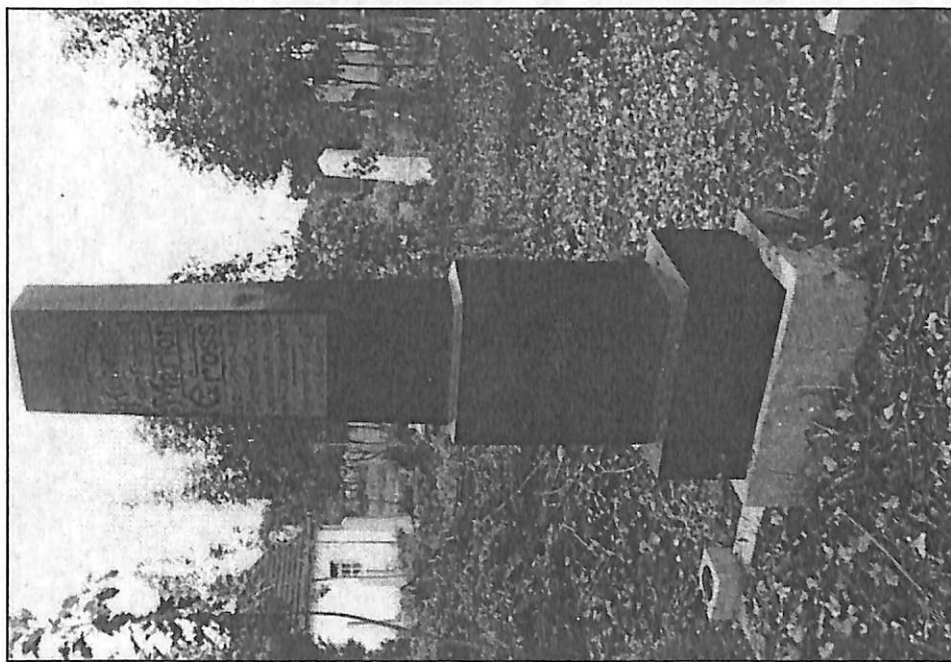

Avers nadgrobnika: Abraham Gross (VIII red, broj 3)

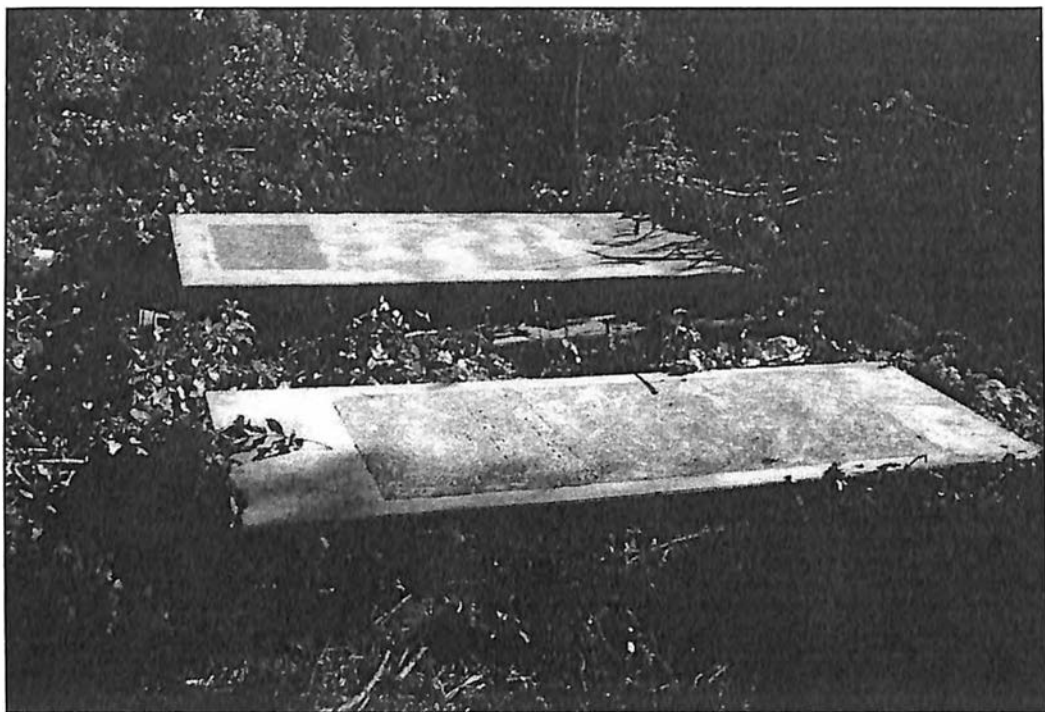
Avers nadgrobnika: Temmer-Schwartz (IX red, broj 5)

Avers nadgrobnika: Marton Gross (IX red, broj 8)

Deo Jevrejskog groblja

Vodoravne nadgrobne ploče (IX red, broj 9 i 10)

GEOGRAFSKI REGISTAR

Registar je uradjen ručno. Skraćenice u registru su: A (Austria), Č (Češka), I (Izrael), R (Rumunija), S (Srbija), U (Ugarska), V (Vojvodina).

A

Aleja Nera, 41, 51, 53-56, 58
Austria, 5, 10, 27, 39, 56

B

Banat (oblast), 5, 7, 11, 14, 39, 43
Banatska vojna granica (oblast), 9, 10, 11, 13, 29, 43, 49
Banatsko Arandelovo (V), 39
Beč (Wien(A), 7, 10, 22, 25, 27
Bekerova ulica (B ckerkasse), 15, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39
Bela Crkva, 5-69
Beograd (S), 15, 29
Bohemija(Češka), 5
Budimpešta (U), 31, 33, 59, 60
Bukurešt (R), 39

C

Crvena Crkva (V), 35, 37

D

Daleki istok (Istok; Orijent), 7, 39
Debeljača (V), 39
Deta (R), 14
Dunav (reka), 5, 7, 58

E

Erdevik (Srem), 39
Evropa, 5, 7

F

Fabijan (V), 35

G

Gaya (Moravska), 35
Galicija (Poljska), 5
Glavna ulica, 29

H

Hatzeg (R), 46
Holandija, 7

I

Indija (Srem), 39
Italija, 7
Izrael (Sveta zemlja), 18, 37

J

Jerusalim (I), 39
Jevrejska ulica (Judengasse), 6, 8, 9, 18, 23, 27, 55
Jüdisch Friedhof (Staro jevrejsko groblje), 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55
Jugoslavija, 10
Južni Banat (oblast), 55

K

Karansebeš (R), 10, 45
Karaško-severinska županija (R), 14
Katoličko groblje, 51-55
Klausenburg (R), 45
Kraljevina SHS, 15

L

Laudongasse, 9, 16, 55
Litvanija, 5

M

Mokrin (V), 39
Moravska (Slovačka), 5, 35

N

Nagyszeben (R), 14
Nemačka, 5, 39
Novo jevrejsko groblje, 51-69
Novopalanački distrikt (V), 5, 11
Nova Palanka, 5
Novi Sad (V), 43

P

Palestina (I), 19, 39
Pančevo (V), 9, 10, 11, 22, 27, 45
P pa (U), 45
Petrovaradin (V), 43

Poljska, 5, 21, 23

Portugalija, 7

R

Rumunija, 14
Rusija, 5

S

Soldanova ciglana (V), 35, 37
Solomonov hram (I), 39
Sopron (U), 59
Srbija, 47, 58
Srem (oblast), 39

Stara Palanka na Dunavu, 5, 7, 59

Stara Pazova (Srem), 39

Sveta Gora (I), 47

Szombathelyi (R), 45

Š

Šid (Srem), 39

Španija, 7

T

Tamiška županija (R), 14

Temišvar (R), 14, 44, 46, 49, 61, 63, 64

Torontalska županija (V), 14

Turska, 7

U

Ugarska, 39

V

Veszprem (U), 45

Vojvodina (oblast), 14, 23, 25, 29, 39, 55

Vojni komunitet, 29, 49, 56

Vršac (V), 10, 14, 15, 37, 45, 49, 61, 65

Vršački srez (V), 14

Z

Zagreb, 39

Poreklo fotografija Jevrejskog groblja : Živan Ištvančić

*Deo Jevrejskog groblja: avers nadgrobnika Josefa Schnabela
(VI red, broj 10)*

**JÜDISCHE SYNAGOGEN UND JÜDISCHE FRIEDHÖFE
IN DER VERGANGENHEIT DER STADT BELA CRKVA
(WEISSKIRCHEN) IM BANAT**

Die Studie, bzw. Eigenschaft des Živan Ištvaníć unter dem Titel "Jüdische Synagogen und jüdische Friedhöfe in der Vergangenheit der Stadt Bela Crkva", stellt eine, zur Genüge, bedeutende und mutige Forschungsunternehmung in unserer bescheidener jüdischer publizistischer Dienstleistung vor, insbesondere in Sph re jüdischer Literatur der Woiwodina.

Die Bedeutung dieser Unternehmung ist, vor allem in dem, dass die Studie die fühlbare Leere in der Historiographie von Bela Crkva vervollständigt. Trotz einiger Andeutungen und kürzeren Zuwendungen ist die Vergangenheit jüdischer Synagogen und Friedhöfe unvollständig, unerforscht und unbearbeitet geblieben. Zum ersten Male wird den Lesern in BELA CRKVA die Gelegenheit gegeben, alles was der Erscheinung und Entstehung des jüdischen Religionslebens, bzw. der jüdischen Synagogen und der jüdischen Friedhöfe, vorausgegangen ist, sicher zu verfolgen und zu erkennen, um dadurch ein objektives Bild über die Rolle und dem Platz der Juden und der jüdischer Bevölkerung in gesamt gemeinschaftlicher und zivilisatorischer Entwicklung der Stadt Bela Crkva, zu erlangen.

Da dieser Abschnitt der belackvaer und der woiwodinaer Kulturgeschichte, bis heute, ausserhalb ernsthafteren Interesse der Schriftsteller und anderer wissenschaftlichen Arbeiter, sogar auch der, aus der jüdischer Gemeinschaft, ist die Unternehmung des Živan Ištvaníć, wahrhaftig, abenteuerlich und bestimmend, da er sich in die Materie einlässt, die er als Lehrgrund verwendet hat, auf diesen Raume bisher noch niemand bearbeitet hatte, da es wenig authentischer Materie gibt, so wie auch wenig Zueinanderhalt seitens der Gesellschaft gezeigt wird. Zu alldem auch kein echtes Vorbild an das man sich halten könnte.

Der Inhalt der Studie wurde mittels Komposition, die drei Werke beinhaltet, realisiert. Der Erste Teil ist den Anfänge, dem Entstehen und der Entwicklung des Glaubens und der Grundung jüdischer Glaubensgemeinschaft gewidmet. Die jüdische Synagoge in Bela Crkva ist der zweite Teil der Studie, der die Aufmerksamkeit auf den Grundgegenstand richtet. Im dritten Teil sind, gründlich, die bedeutendsten Abschnitte der Judenfriedhöfe in Bela Crkva, bearbeitet. Dazu wurde die Auflistung der Gräber, Grabplätze und Grabmale beigelegt, so wie die Eintragungsliste der beerdigter Juden vom zweiten Judenfriedhof in Bela Crkva.

Das geschilderte Material gründet auf historischen Quellen und Schriftstückensammlungen, bei originellen Deutungen und Ansichten, die immer zu Genüge einflussreich und begründet sind. Der Autor hat in die Ausarbeitung der Studie viel Mühe, Ausdauer und historischer Verantwortung eingelegt. Er hatte einen enormen Urstoff zu bewältigen aus dem Historische Archiv der Stadt Bela Crkva, viele andere Institutionen zu besuchen. Živan Ištvaníć hat auch viele Daten aufgefunden, die fast Raritäten sind, viele Fotos ausgefertigt, die mit eigenen Fotoapparat schoss am Judenfriedhof in Bela Crkva. Er hat in den letzten zwanzig Jahren, auf einem Platz, die grösste und reichhaltigste Dokumentation aus der Vergangenheit der Juden und des jüdischen Volkes, gesammelt am Boden der heutigen Stadt. Nach Allem war er auch der meist Berufener die Studie zu schreiben, die in den Händen der Leser ist. Eine ähnliche Unternehmung, so viel es bekannt ist, gab es bis heute nicht, dass jemand angenommen hat, oder wenigstens dass es ein Misserfolg war, dacher kann diese Studie des Živan Ištvaníć als Pionierenwerk dieser Art, angesehen werden kann.

(Aus der Rezension)

(Übersetz von Renata Stojanov)

POGOVOR

Danas na celoj teritoriji Južnog Banata postoji i radi samo Jevrejska opština Pančevo. Jevrejska opština Pančevo je etničko-verska zajednica Jevreja Pančeva i Južnog Banata, registrovana kao verska zajednica u okviru Saveza jevrejskih opština Srbije.

Posle užasnog genocida, kada je jevrejski narod koji je živeo u velikim jevrejskim zajednicama širom Južnog Banata stradao i nestao u Holokaustu, upoznajemo u Istorijskom arhivu Bele Crkve ljude, koji nisu jevrejskog porekla, kao što je pisac i istraživač **Živan Ištvanic**. On je svojim pisanjem sačuvao uspomenu o postojanju i nestanku jednog naroda koji je ostavio veliku kulturnu i istorijsku baštinu.

U okviru projekta "Ugasle jevrejske opštine Južnog Banata", finansiranog od JOINT-a, Jevrejska opština Pančevo, sa istim ciljem kao i pisac Živan Ištvanic, radi na očuvanju sećanja na Jevreje Bele Crkve. Sa puno zahvalnosti piscu, prihvatili smo da pomognemo objavljivanje knjige "Sinagoge i jevrejska groblja u Beloj Crkvi".

Ovo nije prva knjiga sa jevrejskom tematikom koju je napisao Živan Ištvanic. Pre nje, u izdanju Matice srpske, 1989. godine objavljen je njegov rad pod naslovom "Građa o jevrejskim zanatlijama i trgovcima u Beloj Crkvi u 19. veku", potom 2007. godine studija "Jozef Šnabel (1858-1940)", te "Spisak belocrkvanskih Jevreja žrtava fašističkog terora" 1995. godine u izdanju Instituta za savremenu istoriju iz Beograda. Ištvanic je i autor više priloga u "Zborniku" Jevrejskog istorijskog muzeja iz Beograda.

Knjiga je objavljena u saradnji sa Jevrejskom opštinom Pančevo i Istorijskim arhivom Bela Crkva.

Pančevo,
8. april 2011.

David Montijas
Jevrejska opština Pančevo

